

Deze publicatie bevat de resultaten van de twaalfde Eo Wijersprijsvraag. Onder de titel *Waar Wij Willen Wonen* schetsen elf ontwerpteams voor regio's in Zuid-Holland, Zeeland, Flevoland en Gelderland een perspectief. Het motto is ontleend aan Jac. P. Thijsse. De uitvraag en communicatie was ook geïnspireerd op de albums van Thijsse: beelden op ooghoogte, uitgevoerd in aquarel. De teams werden op zoek gestuurd naar nieuwe schoonheid in een steeds armer landschap, waar de ruimteclaims en conflicten zich opstapelen, de natuur achteruitgaat en de oplossingen voor klimaat en stikstof achteruit worden geschoven. Geholpen door de nieuwe rugwind voor de ruimtelijke ordening, waarbij water en bodem leidend zijn, durven de ontwerpers naar de toekomst en de langere termijn te kijken.

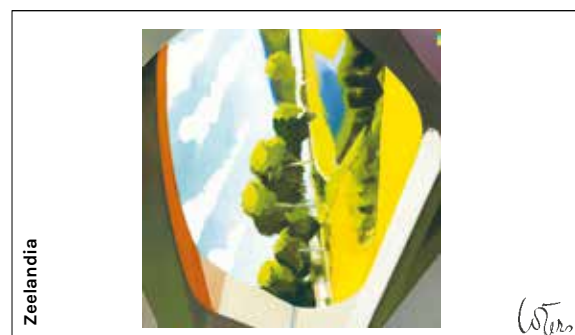
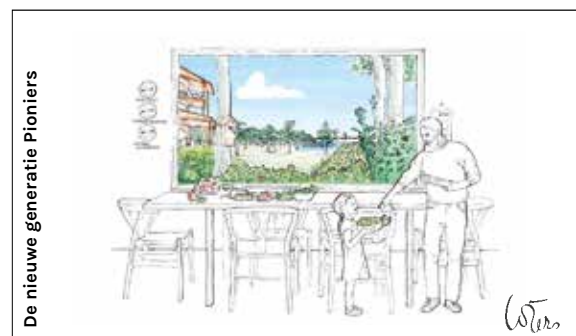
In deze publicatie zijn in woord en beeld de inzendingen te vinden, met daarnaast de juryverslagen en een bijdrage van Teun van den Ende en Steven Slabbers. In een essay analyseerden zij de inzendingen tegen de achtergrond van de actuele ontwikkelingen in het vakgebied van de ruimtelijke planning. Tot slot zijn tien stellingen opgenomen die reflecties van bestuur, jury en comité van aanbeveling bevatten, gericht op het Rijk, de provincies en de vakwereld.

Wijers

EO WIJERS #12 2023

WAAR WIJ WILLEN WONEN

blauwdruk

WAAR WIJ WILLEN WONEN

bd

Vooraf

De 12e editie van de Eo Wijersprijsvraag gaat over de vraag hoe klimaatadaptatie en stikstofreductie (lees: natuurverbetering) een hefboom kunnen zijn om steden en landschappen klaar te stomen voor de toekomst. De uitvraag luidt: 'Schets in woord en beeld hoe de leefomgeving bestaande uit landschap en bebouwing op basis van klimaatadaptatie en stikstofreductie een kwaliteitsimpuls krijgt.' Deze editie speelt zich af in vier regio's: de Rijn-Maasmonding, Midden-Zeeland, de Achterhoek en Oostelijk Flevoland.

Het motto is *Waar Wij Willen Wonen*, ontleend aan Jac. P. Thijsse. De uitvraag en communicatie was ook geïnspireerd op de albums van Thijsse: beelden op ooghoogte, uitgevoerd in aquarel. De teams moesten op zoek naar nieuwe schoonheid in een steeds armer landschap, waar de ruimteclaims en conflicten zich opstapelen, de natuur achteruitgaat en de oplossingen voor klimaat en stikstof achteruit worden geschoven. En dat in een periode, eind 2022, waarin de meeste bureaus omkwamen in het werk; de inhaalslag na de coronacrisis. Stichting en regio's waren bezorgd of er voldoende inzendingen zouden komen.

Voor de eerste ronde leverden 31 teams een visiedocument in, waarin zij in woord en beeld beschreven hoe zij de gestelde opgave voor de betreffende regio aan wilden pakken. Tijdens een juryberaad in januari zijn alle inzendingen besproken en beoordeeld en is besloten welke teams doorgingen naar de tweede ronde. Deze elf teams hebben het afgelopen halfjaar hun voorstellen verder uitgewerkt tot volwaardige plannen. Tijdens twee jurydagen in juni zijn deze plannen beoordeeld. In het najaar zijn de regionale winnaars bekendgemaakt en de landelijke winnaar.

Vier regio's en elf teams hebben hard gewerkt om tot inspirerende en strategische ontwerpen te komen. Ik vind het geweldig hoe de verschillende disciplines hun kennis over het gebied, de staat van de landbouw, de wateropgaven en ruimtelijke kwaliteiten bundelen en van nieuwe vragen en perspectieven voorzien. Ze gebruiken kaarten en tekeningen, woorden en beelden, en benoemen wat mensen doen en zouden kunnen doen. In een bestuurlijk klimaat waar abstracties en holle slogans met een hoge omloopsnelheid de toon zetten, is dat een verademing. Geholpen door de nieuwe rugwind voor de ruimtelijke ordening, waarbij water en bodem leidend zijn, durven ontwerpers naar de toekomst en de langere termijn te kijken.

De missie van de Eo Wijersstichting – stimuleren van ruimtelijke kwaliteit op regionaal niveau – houdt hopelijk ook de wind mee. Deze editie kende zeer enthousiaste regioteams, voor wie niets te veel leek. Ze organiseerden regionale ateliers, expertbijeenkomsten en verschillende soorten publieksconsultatie. Ook de ontwerpteams waren alomtegenwoordig. De laatste fase van de prijsvraag gaat over het betrokken blijven van de (winnende) teams bij de uitwerking van de plannen. Dat blijft bij veel prijsvragen, maar ook publieksconsultaties, omgevingsplannen en regiovisies een zwakke plek. Wat gebeurt er nu verder? Bij deze regio's heb ik alle vertrouwen: zij gaan niet stoppen!

De resultaten van deze prijsvraag hebben we door Teun van den Ende en Steven Slabbers laten analyseren, tegen de achtergrond van de actuele ontwikkelingen in het vakgebied van de ruimtelijke planning. Het essay dat zij hierover schreven, voegt een aantal interessante kijkrichtingen toe aan de interpretatie van de rijke oogst. Je vindt dit essay achterin deze publicatie.

Als bestuur hebben we ook gereflecteerd op de uitkomsten van deze prijsvraag. We bespraken de oogst onder andere met de landelijke jury en het Comité van Aanbeveling. Onze bespiegelingen hebben we vervat in tien stellingen, die zijn opgenomen in deze publicatie. We zijn voornemens deze bevindingen samen met de rijke oogst aan plannen actief te bespreken met het Rijk, provincies en in de vakwereld.

Wanneer is een prijsvraag geslaagd? Zijn een relevant thema, enthousiaste regio's, belangstelling uit het vakgebied, veel inspirerende inzendingen, overtuigende analyses en plannen, goede ontvangst in de regio's en bij een breder publiek voldoende? We horen uiteraard graag of jij dat vindt en wat er beter kan bij de volgende editie. Naast de ontwerpteams willen wij de regionale organisatieteams bedanken en natuurlijk alle mensen die deelnamen aan de regionale opdrachtgevende consortia. De prijsvraag is mogelijk dankzij ministeries en funding partners, te vinden in het colofon. Wij bedanken ook de kernjury en de regionale juryleden, het comité van aanbeveling en de kennispartners, en natuurlijk de enthousiaste regioteams.

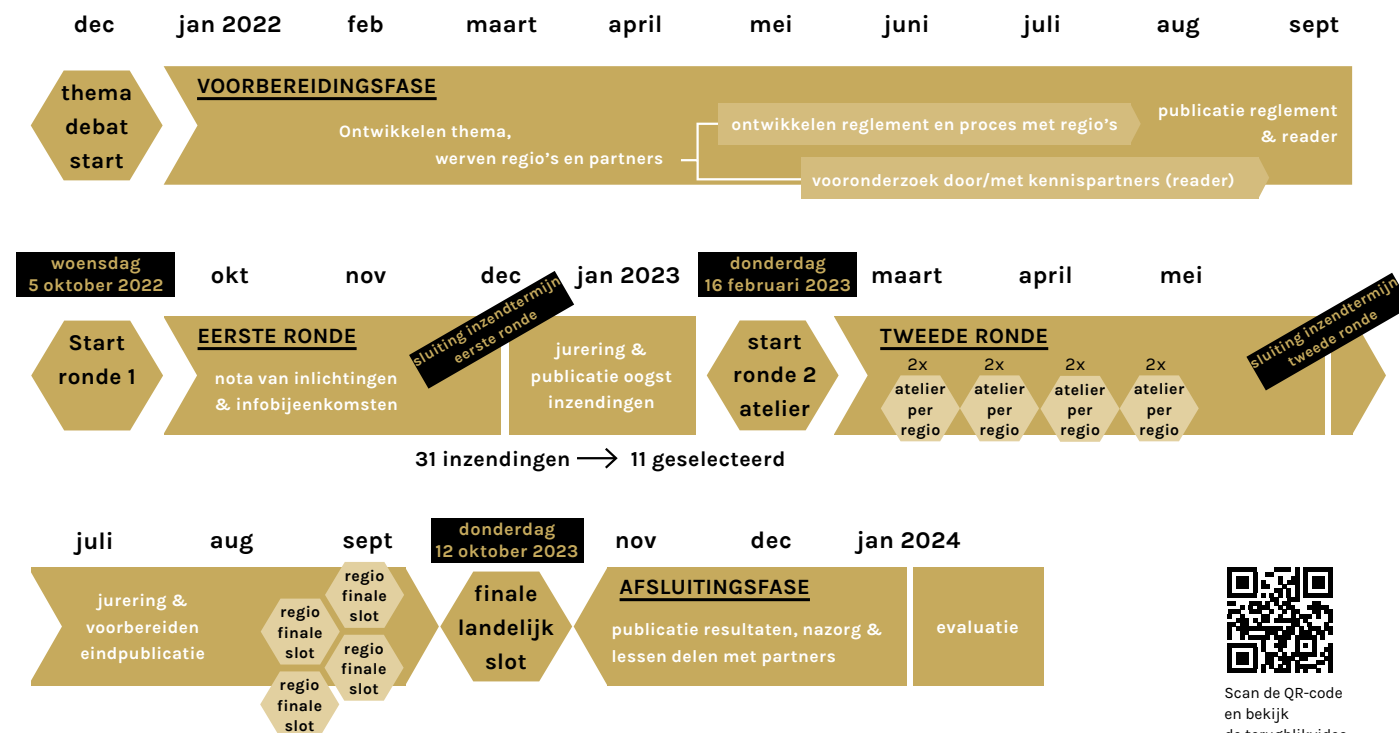
In de omslag tref je een stickervel met 'Verkadeplaatjes', de beelden van de elf geselecteerde teams voor het Nederland waar wij willen wonen.

Veel leesplezier en inspiratie!

Annemiek Rijckenberg
Voorzitter Eo Wijersstichting

'Waterstad, tweestromenland, zoals getij het land vormt bouwen we samen. En alles kwam hier samen, tezamen in een prijsvraag. Hier alleen maar winnaars, want de vraag op zich is al een prijs waard. En als antwoord op de vraag: Waar willen wij wonen? Dan zeg ik: in dit gebied, laat de toekomst maar komen. Want hier... hier bouwen we, bruggen van dromen.'

Slotzinnen van de spoken word bijdrage van Moze Naël tijdens de regiofinale in Rotterdam op 8 september 2023.

Scan de QR-code en bekijk de terugblikvideo.

Het tijdsplan van de 12^e editie van de Eo Wijersprijsvraag Waar Wij Willen Wonen.

Inhoud

Vooraf

Annemiek Rijckenberg

4 / Verhaal met een ziel
Van de jury

6 / Achterhoek
10 / Aardkundig Fundamentalisme
16 / Operatie Landschap
22 / Naoberschap met een grensoverschrijdende blik
26 / Van de jury

28 / Oostelijk Flevoland
32 / De Flevotoop
38 / De nieuwe generatie pioniers
42 / Van de jury

44 / Rijn-Maasmonding
48 / Tweestromenland
54 / Rotterdam Waterstad 2100
60 / Zoals getij het land vormt, bouwen wij samen aan stad, land en haven
64 / Van de jury

66 / Midden-Zeeland
70 / Een ontdekkingsreis naar nieuw Zeeland
76 / Zeelandia
80 / Zeeland, Zoutland, Groeiland
84 / Van de jury

87 / Essay 'Naar een nieuwe comfortzone'
Teun van den Ende
Steven Slabbers

97 / Lessen 12^e Eo Wijersprijsvraag
Bestuur Eo Wijersstichting

100 / Overige inzendingen

103 / Colofon

104 / Partners

Verhaal met een ziel

Van de jury

De vraag kwam terloops op tafel: Voor wie zijn al deze plannen eigenlijk bedoeld? Het was Eva Vriend – schrijver en regionaal jurylid voor Oostelijk Flevoland – die deze eenvoudige, maar niet onbelangrijke kwestie opwierp tijdens een van de twee jury-bijeenkomsten in de Rotterdamse Maassilo.

Onbedoeld refereert haar vraag aan een ontwikkeling die de Eo Wijersprijsvraag de afgelopen jaren heeft doorgemaakt en die ontegenzeggelijk van invloed is op hoe inzendingen beoordeeld worden. Oorspronkelijk was de prijsvraag bedoeld om innovatieve en krachtige ontwerpconcepten te vinden voor de ruimtelijke inrichting van Nederland. Zeker in de beginjaren was het vooral een academische en vakmatige exercitie om het regionaal ontwerp naar een hoger plan te tillen. Maar de afgelopen 15 jaar – en zeker sinds de vorige editie, waar een nieuwe opzet is geïntroduceerd – heeft een verschuiving plaatsgevonden. Om aansluiting te vinden bij de praktijk en de partijen die met de gestelde opgaven aan de slag moeten, betreft de Eo Wijersstichting regionale opdrachtgevers. Daardoor winnen andere graadmeters aan relevantie. Waar heeft een regio behoefte aan? Met welke ontwerp oplossingen is een regio het meest geholpen?

Het oorspronkelijke doel – het stimuleren en ontwikkelen van vernieuwende en sterke ontwerpconcepten – staat nog altijd centraal. Dat blijkt ook uit de criteria die voor deze twaalfde editie zijn geformuleerd. Net als in alle voorgaande edities zocht de jury ook dit keer naar inzendingen die vanuit een doordachte methodiek tot geloofwaardige verhalen weten te komen. Voorstellen die opgaven in samenhang bekijken, daar coherente oplossingen voor bedenken, om die vervolgens te vertalen tot aantrekkelijke en toekomstbestendige plekken en landschappen. Of als we de criteria citeren: een winnend plan is grensverleggend, prikkelend en onderscheidend, en presenteert een waaier aan integrale ontwerp oplossingen om bodem, water en lucht in balans te brengen, waarbij natuurherstel, klimaatverandering en andere maatschappelijke vraagstukken met elkaar in verband zijn gebracht. Tussen de elf inzendingen ziet de jury voldoende voorstellen en plannen die aan bovenstaand profiel voldoen. Denk aan een superdijk die Rotterdam zelfs bij drie meter zeespiegelstijging veilig houdt. Of aan ingenieuze strategieën om Zeeland stapsgewijs klaar te stomen voor een toekomst waarin het zoute water en het lage land samengaan. Denk ook aan een vernuftige ruimtelijke vertaling van de breed gedragen opvatting dat bodem en water weer sturend moeten zijn.

Door de jaren heen werd ook de ‘hoe-vraag’ steeds een stapje belangrijker. In de vorige prijsvraageditie over de toekomst van de landbouw nam de *governance* – wat is nodig om ontwerp oplossingen voor elkaar te krijgen? – zelfs een prominente plek in. Dat is niet zo vreemd: om hun ideeën werkelijkheid te maken, dienen ontwerpers zich te verhouden tot de krachten die een plan maken of breken. Het gaat dan om politiek, financiën, participatie, organisatievormen en het uitvoeringstraject. Op dit vlak kwam dan ook van alles voorbij: verkenningen om kansrijke burgerinitiatieven tot wasdom te laten komen, nieuwe samenwerkingsverbanden om top-down en bottom-up op elkaar af te stemmen, tijdspaden om keuzemomenten en geldstromen inzichtelijk te maken, procesvoorstellen om gemeenschappen beter te betrekken, en financieringsmodellen om transities te ondersteunen.

Maar zoals gezegd: in de juryberaden was ook volop aandacht voor de betekenis die een inzending heeft voor de regio zelf. Helpt een voorstel het gebied daadwerkelijk verder? Biedt het lokale stakeholders voldoende perspectief? Maar ook: zal dit idee door de regio omarmd worden?

Niet onlogisch, bij een prijsvraagopzet waarin regionale partijen een sleutelrol vervullen. Zij fungeren als opdrachtgever, zij stellen budget beschikbaar, zij vertaalden

de landelijke uitvraag naar specifieke opgaven en ambities. Als vanzelf hebben zij dus ook hun verwachtingen van wat deze prijsvraag hen oplevert. Het is in dat licht dus heel logisch om de inzendingen daaraan te spiegelen.

Dit neemt niet weg dat de aandacht voor wat in een regio speelt, op gespannen voet kan staan met het oorspronkelijke doel van de Eo Wijersprijsvraag. Een ideeën-prijsvraag is immers gebaat bij vrije denkruimte, waarin het ondenkbare denkbaar wordt, ongebaande paden bewandeld worden en de (politieke) waan van de dag buiten de deur blijft. Onder zulke omstandigheden – waarbij je geen rekenschap hoeft te geven van bestaand beleid, politieke gevoeligheden of lopende projecten – komen ontwerpers tot creatieve en nieuwe inzichten, tot voorstellen waar niemand eerder aan had gedacht, tot ideeën die prikkelen en ons allen een spiegel voorhouden. Overigens varieert dit per regio. In de bespreking van de inzendingen voor Oostelijk Flevoland en de Rijn-Maasmonding lag de nadruk op de kwaliteit van de ontwerpconcepten en bleek de vraag over hoe ideeën zouden worden ontvangen, minder pregnant. Maar in Midden-Zeeland en de Achterhoek kon de jury niet om de vraag ‘wat de regio ervan vindt’ heen. Het zijn immers gebieden waar de onvrede de afgelopen jaren tot een kookpunt rees. De oorzaken zijn navenant: het gevoel niet gezien en gehoord te worden, de terugloop van voorzieningen, het idee dat het platteland de vraagstukken van de stad moet oplossen en de enorme impact van de stikstofcrisis.

In het gesprek over het aanwijzen van de landelijke winnaar stelde de landelijke jury – Bregje van Wesenbeeck, Mario Jacobs en voorzitter Berno Strootman – vast dat een daadkrachtig en sterk ontwerpconcept nog altijd een waardevol instrument is om regio’s als deze tegemoet te treden. Voor Midden-Zeeland bijvoorbeeld bedachten de makers van EEN ONTDEKKINGSREIS NAAR NIEUW ZEELAND een helder tijdspad waarbij met consistent ontwerpend onderzoek kraakhelder in beeld werd gebracht wat wanneer moet gebeuren om het landschap veilig en leefbaar te houden. En voor de Achterhoek deinsden de bedenkers van AARDKUNDIG FUNDAMENTALISME er niet voor terug om zeven scherpe ontwerpprincipes neer te leggen die hoe dan ook nodig zijn om de regio klaar te stomen voor de toekomst.

De jury is zich ervan bewust dat in beide regio’s niet alle bestuurders, ondernemers, agrariërs en bewoners openstaan voor de boodschappen die achter deze inzendingen schuilgaan. Dat bleek ook wel tijdens de regiobijeenkomst in Midden-Zeeland. Daar kregen de ontwerpers van de ‘ontdekkingsreis’ het zwaar te verduren, omdat toehoorders hen bij het zien van de ontwerpbeelden het vuur na aan de schenen legden. En de Achterhoekse streekjuryleden gaven aan dat mede vanwege de toon – ‘wij weten wel wat goed voor u is’ – Aardkundig Fundamentalisme op weerstand zal stuiten.

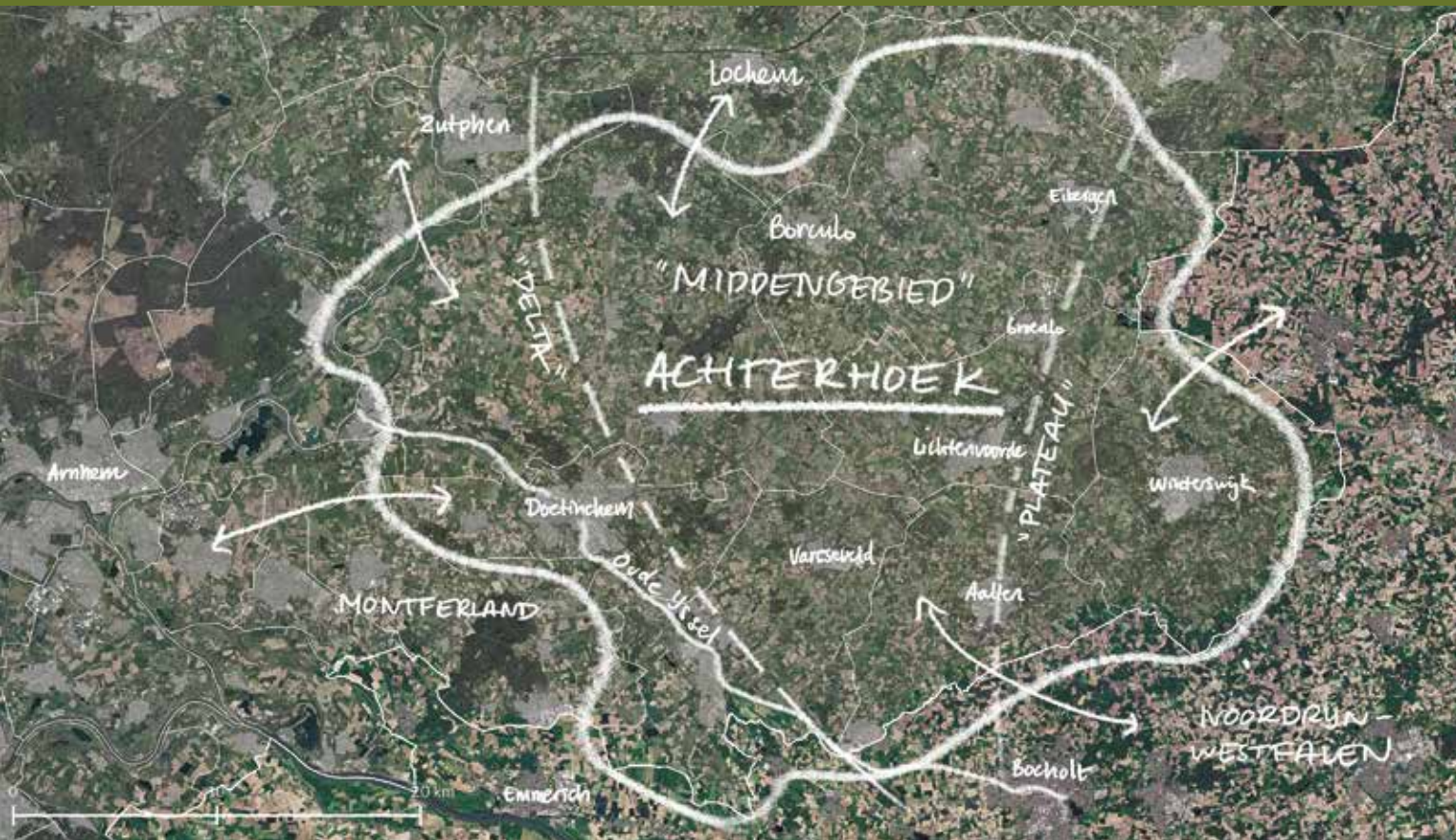
Desondanks maakten zowel het Achterhoekse als het Zeeuwse voorstel kans om er met de winst vandoor te gaan. Omdat ze hoopvol zijn, omdat de makers de moed hebben om aan te pakken wat nodig is (ook al is dat niet altijd een populaire boodschap), omdat beide ontwerpteams een manier van denken introduceren die ons helpt om de ‘grote verbouwing’ in goede banen te leiden. Kortom, omdat de twee plannen een koers uitstippelen die houvast biedt. Een pad dat soms pijn en verdriet doet, maar waarbij de mogelijke eindbestemmingen veel te bieden hebben. De noodzakelijke transities zullen, aldus de jury, in deze voorstellen leiden tot fijne, gezonde en betekenisvolle landschappen. Plekken dus ‘waar wij willen wonen’.

Uiteindelijk bleek de filosofie van Aardkundig Fundamentalisme het meest te prikkelen. Jurylid Jacobs vond het een verhaal met een ziel. Van Wesenbeeck noemde de zeven geboden handvatten die ook in de rest van Nederland toepasbaar zijn. En voorzitter Strootman zag een voorstel dat eindelijk handen en voeten geeft aan het gedachtegoed van ‘bodem en water sturend’ – en dat ook nog eens koppelt aan regionale identiteit. De inzenders hebben grip op de specifieke problematiek van de Achterhoek en snappen waar het bij dit soort zandgronden om draait. Uit de prachtige uitwerkingen voor landgoed Keppel en buurtschap Miste blijkt hoezeer ze oog hebben voor de kracht van de regio (door vanuit de dorpslandschappen opgaven bij de kop te pakken), het regionale erfgoed en het belang van gebiedsidentiteit. Tegelijkertijd schuwen ze heilige huisjes niet, onder meer door verdozing en de reguliere landbouw ter discussie te stellen, en te verkondigen dat de bouw van vijftienduizend woningen prima kan.

Maar bovenal getuigt het verhaal met de zeven vergezichten van een diepe liefde voor het Achterhoekse landschap. Daarom is Aardkundig Fundamentalisme de landelijke winnaar van de twaalfde Eo Wijersprijsvraag.

A detailed oil painting of a river scene in autumn. The river flows from the foreground towards the background, reflecting the sky and the surrounding landscape. On the right bank, there is a dense line of trees with vibrant yellow and orange foliage. In the background, a small building is visible among the trees. The left bank features a field with a mix of green and autumnal colors. The overall atmosphere is peaceful and scenic.

Achter hoek

Regionale opdrachtgever

De zeven gemeenten in samenwerkingsverband BRHK ambassadeurs: Aalten, Berkelland, Bronkhorst, Doetinchem, Oost-Gelre, Oude IJsselstreek en Winterswijk. BRHK ambassadeurs is een triple helix samenwerkingsverband gestart in 2018. Daarbinnen is de Achterhoek Board samengesteld uit tien partijen (vertegenwoordigd uit ondernemers, maatschappelijke organisaties, zoals woningcorporaties en zorginstellingen, gemeenten en de gebiedsgedeputeerde van de provincie Gelderland).

Voor de begeleiding van de Eo Wijersprijsvraag heeft de Achterhoek Board een bestuurlijke begeleidingsgroep ingesteld (inclusief een lid van de Board) en is een projectteam samengesteld.

De Achterhoek kent door de verschillen in ondergrond grofweg drie landschapszones die om een gebiedseigen aanpak vragen. Aan de oostkant ligt het hoger gelegen plateau, in het midden hoge zandgronden met beekdal en in het westen de kleigronden langs de Oude IJssel. De Berkel, de Baakse Beek en de Oude IJssel zijn de voornaamste beken in de Achterhoek.

De Achterhoek is een levend landschap en kenmerkt zich als coulisselandschap, het is kleinschalig en divers en heeft een rijke (cultuur)historie. De van nature schrale zandgronden zijn vruchtbaar gemaakt, veen en heide is ontgonnen en de landbouw heeft een enorme bloei doorgemaakt. Daarmee heeft het landschap zich ontwikkeld tot wat het nu is: een coulisselandschap met cultuurhistorische waarden, inclusief de historische gebouwen en boerderijen, maar ook grootschalige ruilverkavelingen. Het is een landschappelijk 'casco' met een hoogwaardige ruimtelijke kwaliteit en maakt menig Achterhoeker trots.

De regio is op zoek naar nieuwe landschappelijke mozaïeken om met de opgaves waarvoor ze staat ruimtelijke kwaliteit te versterken. Er ligt voor de Achterhoek een forse woonopgave voor de korte termijn, omdat de bevolking groeit, er meer arbeidskrachten nodig zijn en de regio haar bijdrage zal moeten leveren aan de nationale opgave. Door de toenemende verhuisbeweging vanuit het westen en het op afstand kunnen werken is die vraag alleen maar groter geworden. Vanwege alle opgaves zoals zeespiegelstijging, bodemdaling, stijgende prijzen en ruimtedruk in andere regio's, verwacht de Achterhoek een steeds aantrekkelijker woongebied te zullen worden. Zowel nu maar ook zeker op de langere termijn. Hoe kan de regio ruimte bieden aan deze woonopgave en tegelijkertijd haar landschappelijke en ruimtelijke kwaliteiten behouden en zelfs versterken? De regio wil de woonopgave niet realiseren op de manier van een verstedelijkingsstrategie met grootschalige concentratie, maar meer op een manier die recht doet aan de identiteit en schoonheid van de regio. Een strategie die komt tot een landschappelijk casco waarin kleinschaligheid, diversiteit, spreiding en de waarden van het (cultuurhistorische) coulisselandschap tot hun recht komen en de ruimtelijke kwaliteit versterken.

Daarnaast is er zeker op de hoge zandgronden van de Achterhoek sprake van droogte, is er een opgave voor natuurherstel en komt de transitie van de landbouw langzaam op gang. Ook de energietransitie vraagt ruimte in het landschap. De Achterhoek wil een integraal ruimtelijk perspectief voor de lange termijn ontwikkelen. De regio zoekt naar nieuwe landschappelijke mozaïeken die recht doen aan de verschillende landschapstypen (hoge plateau, het middengebied en Oude IJsselzone). Als basis voor de nieuwe landschappelijke mozaïeken wordt het bodem- en watersysteem gezien. De regio wil de verschillende lagen (occupatie, netwerken en ondergrond) meer met elkaar verbinden op verschillende schaalniveaus. De Achterhoek vindt de vierde laag – de sociale laag van leefbaarheid – van groot belang. Daar zit de realisatie- en investeringskracht.

De Achterhoekse hoofdvraag gaat dan ook over nieuwe landschappelijke mozaïeken en toevoeging van ruimtelijke kwaliteit:

Hoe versterken we de ruimtelijke kwaliteit van ons kleinschalige en diverse landschap door de investeringskracht van de ruimtelijk-economische agenda (waarbij wonen een cruciale is, naast werken, innovatie en mobiliteit) in te zetten voor de grote opgaven zoals droogte, energietransitie, natuurherstel en transitie van de landbouw?

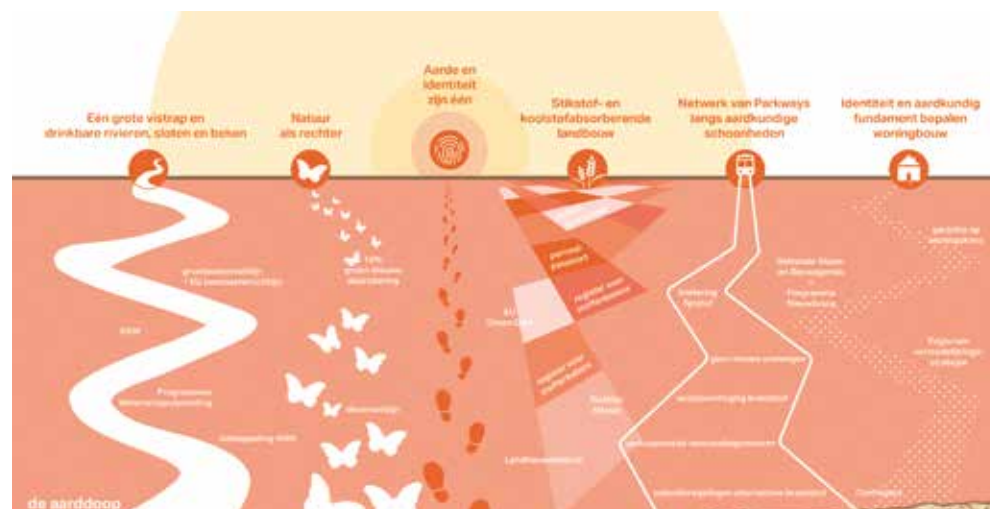
WERKEND LANDSCHAP: Peter Hermens, Maarten Schenk-Verbruggen, Anne van Geel
NEDER|LAND|SCHAP: Martijn Horst

Aardkundig Fundamentalisme

10

De horizontscan toont de zeven religieuze vergezichten als stippen van de wenselijke toekomst. Beleid, instrumenten en middelen zijn middelen om dat doel te bereiken en geen doel op zich.

Aardkunde en identiteit bepalen nieuwe woningbouw, zoals hier bij een Scholteboerderij.

Het aardkundig fundament van de Achterhoek raakt met elke ontwikkeling verder uit zicht. De afgelopen decennia is een landschap ontstaan waar regenwater te snel wordt afgevoerd en de natuur alleen door Europese regels beschermd kan worden. De infrastructuur splijt het land, de woningbouw frustriert natuurlijke processen en claimt gronden die beter voor andere doeleinden gebruikt kunnen worden. Een Achterhoek waar wij willen wonen gaat daarentegen uit van een landschap dat in balans is met de aarde en waar water, natuur, landbouw, infrastructuur en wonen geïntegreerd zijn. Om daar te komen, introduceren wij de fictieve religie: het aardkundig fundamentalisme.

Hierin geldt het aardkundig fundament als heilig. Elke waterdruppel die in de Achterhoek valt, volgt een route die al duizenden jaren van hoog naar laag gaat en van oost naar west. Het Achterhoekse fundament begint over de Duitse grens bij de zandsteentoppen van de Baumbergen. Daar ontspringen de Berkel en de Oude IJssel. Het water gaat via het plateau van Winterswijk, door het laaggelegen dekzandgebied en langs rivierduinen naar de IJssel. Deze reis laat precies zien waar wij wel en niet kunnen en mogen wonen. Verloochenen we dit aardkundige fundament, dan zijn droge bodems en een verschaalde aarde ons deel. Maar als het lukt om tussen de Baumbergen en de IJssel mee te bewegen met het natuurlijke systeem, dan gloort een leven vol overvloed.

Zeven religieuze stappen en vergezichten

De 'religie' van het aardkundig fundamentalisme bestaat uit zeven stappen en evenzoveel vergezichten.

1. Erken het onschuldige aardkundig fundament

Het erkennen van het aardkundig fundament betekent dat de natuurlijke reis die een regendruppel aflegt niet mag worden onderbroken. Het betekent ook dat de verschillen in bodems en (micro)reliëf worden gerespecteerd en niet voor eigen gewin worden omgevormd.

Vergezicht: Het aardkundig fundament is onschendbaar voor elke type besluitvorming.

2. Reinigend water in communicerende vaten

Zowel boven- als ondergronds ligt een complex watersysteem zodat het water op hoge delen in de grond infiltreert (inzijging) en op lage delen weer naar boven komt (kwel). Het zijn communicerende vaten die in de afgelopen eeuw van elkaar zijn afgesneden. Oude veldnamen – die aangeven waar inzijging (horst en berg) en kwel (veen, broek, mars) ooit plaatsvonden – helpen om de communicerende vaten weer in verbinding te brengen. Daarnaast worden stuwen tegen het licht gehouden en natuurvriendelijke drempels aangelegd, zorgen moerassen voor sponswerking en verschuift het watergebruik van vervuילend naar zuiverend.

Vergezicht: De Achterhoek wordt één grote vistrap, waar je uit elke rivier, sloot of beek kunt drinken.

11

3. Bezielde natuur om te eren

Het is tijd om de natuur te verlossen van het juk dat de mens haar heeft opgelegd. Natuurlijke processen krijgen de ruimte, de natuurlijke systematiek wordt leidend. Dit leidt tot natuurinclusieve landbouw in de beekdalen en een grote natte zone in het lage dekzandgebied.

Vergezicht: De natuur hoeft het gevecht niet meer aan te gaan, maar is haar eigen 'rechter'.

4. Identiteiten om niet te verloochenen

Achterhoekers voelen zich verwant met het eigen, kleine dorpslandschap. Bestuursvormen als steden, gemeenten en oude heerlijkheden zijn niet relevant.

Het ene dorp heeft meer veen, het andere rivierduinen, weer een ander beschikt over de overblijfselen van de ijzerindustrie of het katholieke geloof. Deze lappendeken van 159 dorpsidentiteiten zorgt dat ieder dorp een andere bijdrage levert aan de toekomstige inrichting van de regio. Gemeenten zijn niet meer nodig.

Vergezicht: Er is één Achterhoek met 159 'geheemde en geaarde' dorpslandschappen.

5. (Nog) meer kuisheid in de landbouw begeren

De reguliere landbouw met maïs en Engels raaigras bepaalt niet langer de identiteit van het buitengebied. In plaats daarvan komt een landbouwsys-

teem met akkerbouw voor menselijke consumptie en minder veeteelt. Maar wel met nieuwe 'bodemgedreven' verdienmodellen – zoals *agroforestry* en de verbouw van biobased bouwmaterialen. Voor een vliegende start worden geen boeren uitgekocht, maar zet de overheid dat geld in om een gegarandeerde marktvraag te creëren en de omschakeling op gang te brengen.

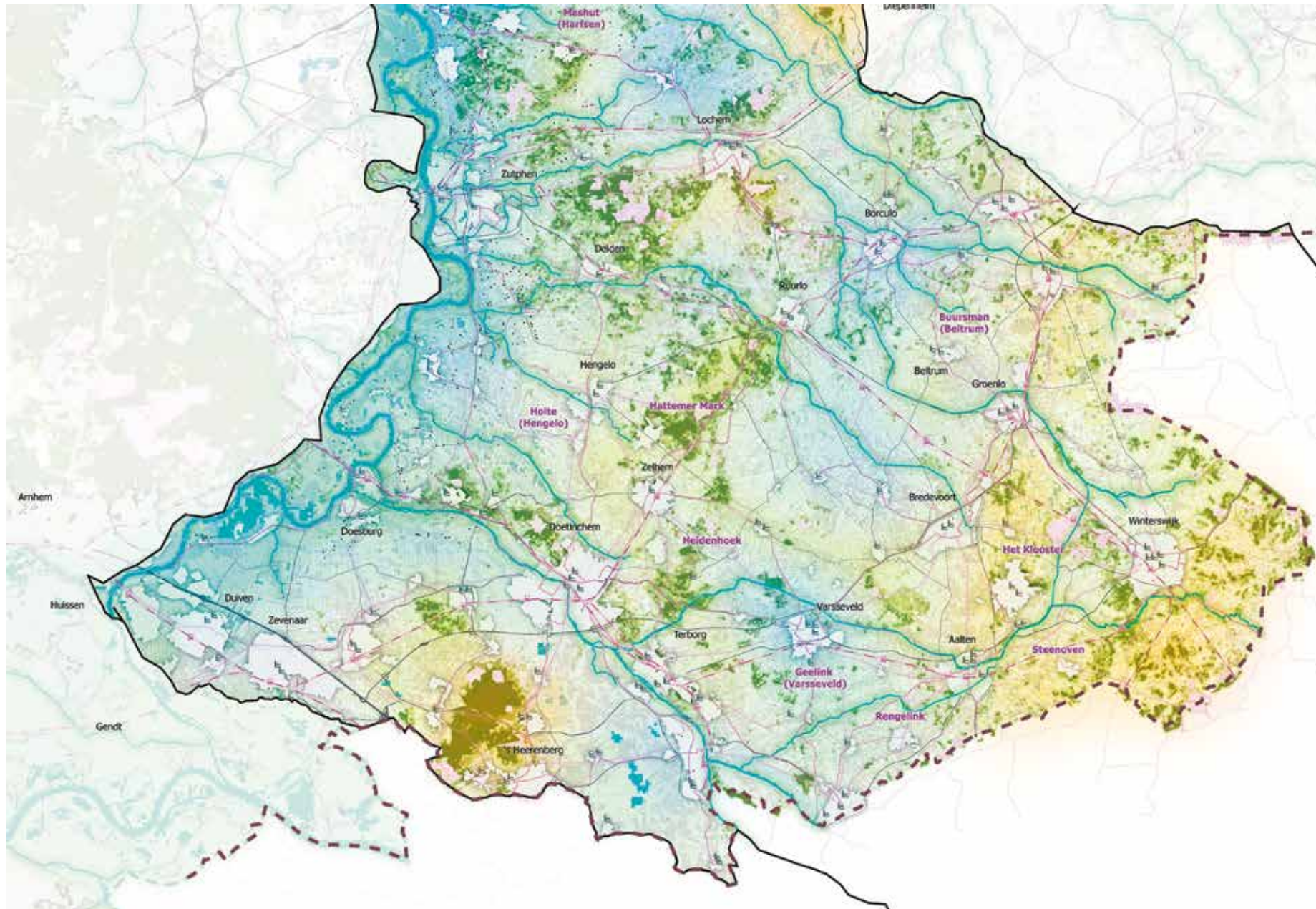
Vergezicht: In de Achterhoek absorbeert de landbouw stikstof en koolstof, en levert zij producten die bij het aardkundig fundament passen.

6. Infrastructuur met eerbied gebruiken

De hoge en droge delen bevatten straks alle infrastructuur, kabels en leidingen. De lage moerassen, de IJsselvallei, het Berkeldal en langs de Oude IJssel zijn zelfvoorzienend. Bovendien behoren autowegen die alleen dóór de Achterhoek lopen tot het verleden, straks gaan we het gebied in en uit over aantrekkelijke parkways. Fietssnelwegen vanuit de dorpslandschappen sluiten aan op een hoogwaardig openbaar vervoersysteem.

Vergezicht: Een netwerk van parkways loopt langs de aardkundige schoonheden van de Achterhoek.

12

Hier willen wij wonen, in de resultante van zeven vergezichten. De draagkracht van het aardkundig fundament en de lokale identiteit bepalen de woningbouw.

13

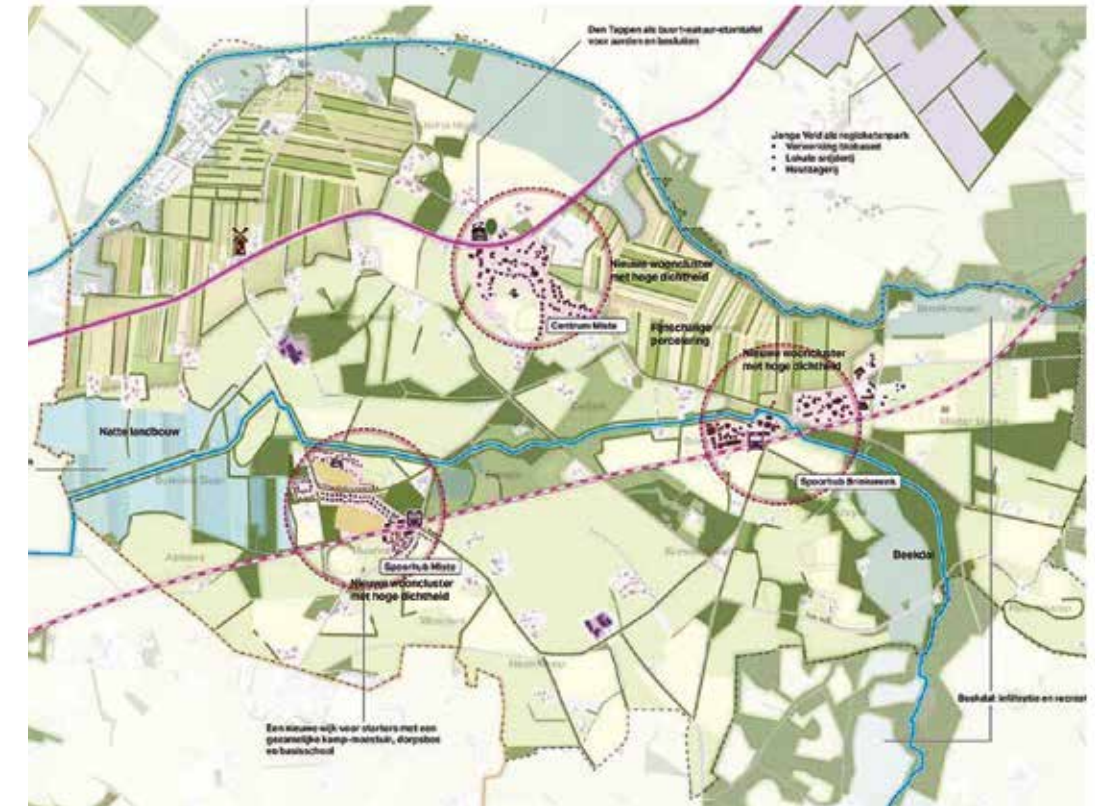
Vergezicht 4: Er is één Achterhoek met 159 'geheemde en geaarde' dorpslandschappen. Gemeentes zijn opgeheven, landschappelijke kleinschaligheid is teruggebracht, aarde en identiteit zijn weer één, lokale identiteit is leidend, en de bodem is basis voor besluitvorming.

Vergezicht 5: Stikstof- en koolstofabsorberende, kleinschalige landbouw.

Op de riviergronden van landgoed Keppel worden de oude meanders hersteld, provinciale wegen verlegd en fietsnelwegen toegevoegd. De landbouw transformeert en de uitbreiding Keppelo komt tot stand.

Voorbeelduitwerking voor het buurtschap Miste. Op het plateau van Winterswijk dragen de beken bij aan de wateropgave en worden de essen weer koolstofbindend. Aan het spoor is ruimte voor nieuwe woonhubs en boerderijen zorgen voor de productie van lokaal voedsel en biobased bouwmaterialen.

7. Woningbouw voor onszelf en onze naasten

Het aardkundig fundament heeft genoeg draagkracht voor de bouw van meer dan vijftienduizend woningen – van inbreiding in de steden, woningsplitsing in het landelijk gebied tot nieuwe woonlocaties. Langs de IJssel is ruimte voor nieuwe IJsselhoeven met vier of vijf wooneenheden. Bij Harfsen, Hengelo, Beltrum en Varsseveld liggen mogelijkheden voor grote uitbreidingswijken. Op vijf plekken is een nieuw dorp denkbaar – met lokale namen als Dommer, Hattermer Mark, Heidenhoek, Rengelink en Steenoven. Tussen Aalten en Winterswijk is zelfs plaats voor een nieuwe 'stad': Het Klooster. Vergezicht: De draagkracht van het aardkundig fundament en de lokale identiteit bepalen de woningbouw.

Deze geboden en vergezichten laten een landschap zien dat in balans is, geheemd en geaard. Om dit te bereiken, is een 'horizonscan' opgesteld waarin de vergezichten samenkomen. Tijdelijke beleidstermen zoals de Kaderrichtlijn Water, Natura 2000 en het Provinciaal Programma Landelijk Gebied zijn daarin slechts vergankelijke schakels. Dat geldt overigens ook voor onze fictieve religie. Het aardkundig fundamentalisme is een hulpmiddel om de schoonheid en draagkracht van het Achterhoekse landschap in te zien. Het geeft identiteit, brengt ons dicht bij de aarde en biedt perspectief op een landschap waar wij en ons nageslacht kunnen, willen en mogen wonen.

Scan de QR-code en bekijk de videoverlichting.

UFO URBANISM: Angéla Kortleven / FALLOW: Carmen van Maercke /
TOEKOMST STERK: Koen Weytingh / HOGESCHOOL SAXION: Aniek Wierstra, Bauke de Vries
/ KRAGTEN: Harry van Duijnhoven, Jaap Spaans

Operatie Landschap

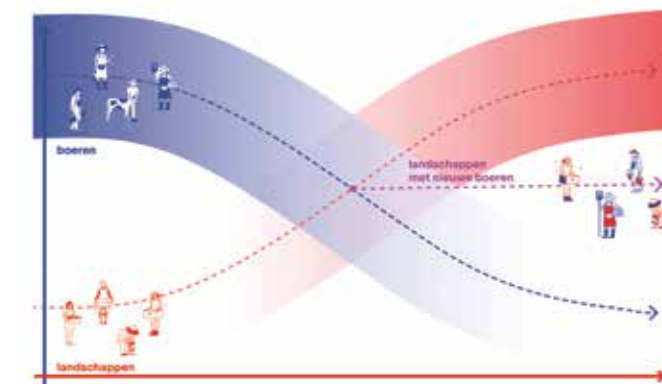
Een gezamenlijke aanpak voor het scheppen van land

Ruimte voor lokale initiatieven.

Een Kantoor van Algemeen Belang ondersteunt de initiatieven.

Vanuit boeren met een patstelling naar vele 'Landschappen'

Naar de schaal van nieuwe Landschappen.

Klimaatverandering, CO₂- en stikstofuitstoot, toenemende ongelijkheid en de economische positie van een krimpende regio. Het zijn enkele van de vele ingewikkelde problemen waar de Achterhoek mee kampt. Deze complexe opgaven zijn niet met gangbare methoden of door bestaande instituties op te lossen.

Dat is ook niet zo gek: het is tamelijk lastig om veranderingen door te voeren als 80 procent van de grond in privébezit is en de logica van de markt de koers bepaalt. Als we werkelijk van richting willen veranderen, moeten we een gemeenschappelijke oriëntatie vinden.

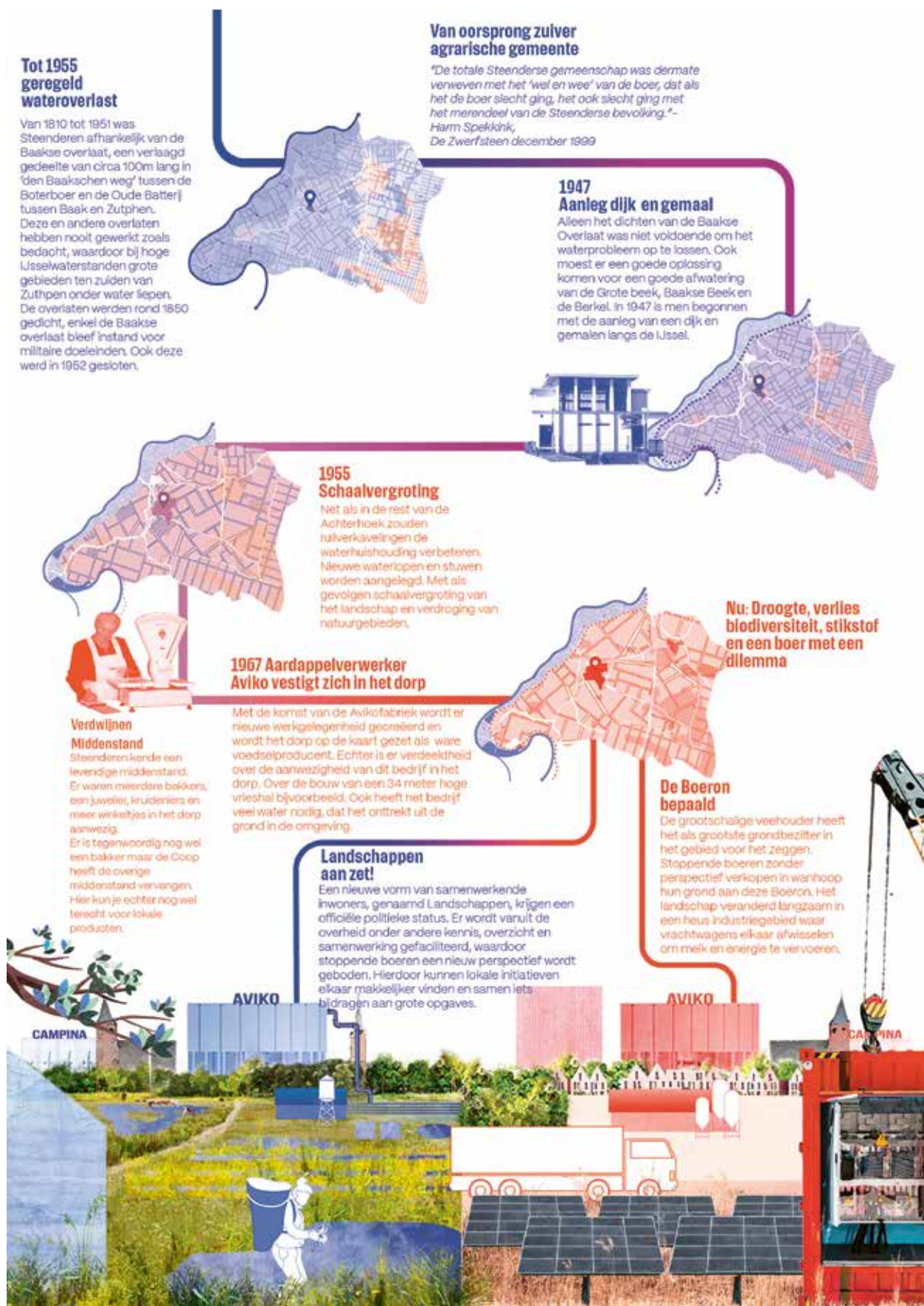
Onder grondeigenaren spelen verschillende dilemma's. Zo krijgen boerenfamilies te maken met dilemma's zodra de ouders met pensioen gaan en de kinderen besluiten om het boerenbedrijf niet voort te zetten. Wat te doen met de grond en de boerderij? Verkopen aan een bevriende boer of aan grootgrondbezitters? Zijn er nog andere mogelijkheden? Tegelijkertijd roepen actuele ontwikkelingen, zoals de grootschalige aanleg van zonnevelden of de groei van de industriële landbouw, gevoelens van onmacht op. Bewoners van het landelijk gebied verliezen de grip op 'hun' landschap dat voor hun ogen verandert.

Maar er is hoop. Want in de Achterhoek zijn uitzonderlijk veel kleinschalige initiatieven. Het Rotterdamse bureau Drift spreekt van niches: kleine projecten die mits goed uitgevoerd, bij elkaar opgeteld op een hoger schaalniveau tot duurzaamheid kunnen leiden. Veel van deze niches ontstaan vanuit de motivatie om iets te doen aan de onwenselijke gevolgen van bijvoorbeeld klimaatverandering of de toenemende ongelijkheid. Maar omdat dit soort initiatieven slechts kleine motoren voor verandering zijn, opereren ze vaak in de marge en missen ze een structureel kader om uiteindelijk echt impact te hebben.

Om via deze kleine, maar kansrijke initiatieven toch aan een alternatieve toekomst te bouwen, moeten we ze letterlijk en figuurlijk de ruimte geven. Niet door een gebiedsdekkende visie op te stellen, maar door een proces te ontwerpen waarin de niches volledig tot hun recht komen. Alleen dan kunnen we vanuit die rijkdom aan projecten en initiatieven de verschillende patstellingen in de Achterhoek doorbreken.

Dit werpt tal van vragen op. Hoe nemen we land weer meer in eigen hand? Kan dat door bijvoorbeeld in commons te werken aan opgaven op het gebied van water, biodiversiteit en huisvesting? En hoe organiseren we dat? En kunnen we, net als de pioniers die eeuwen geleden in de Achterhoek aan de slag gingen, met de niches een nieuw landschap ontginnen en op die manier een toekomst creëren voor de komende zeven generaties?

Geïnspireerd door de theorie *Right to Landscape* van ontwerper en onderzoeker Shelley Egoz menen wij dat iedereen recht heeft op zowel een fysieke vorm van landschap – om in te wonen en grondstoffen te winnen – als een ontastbare vorm van landschap,

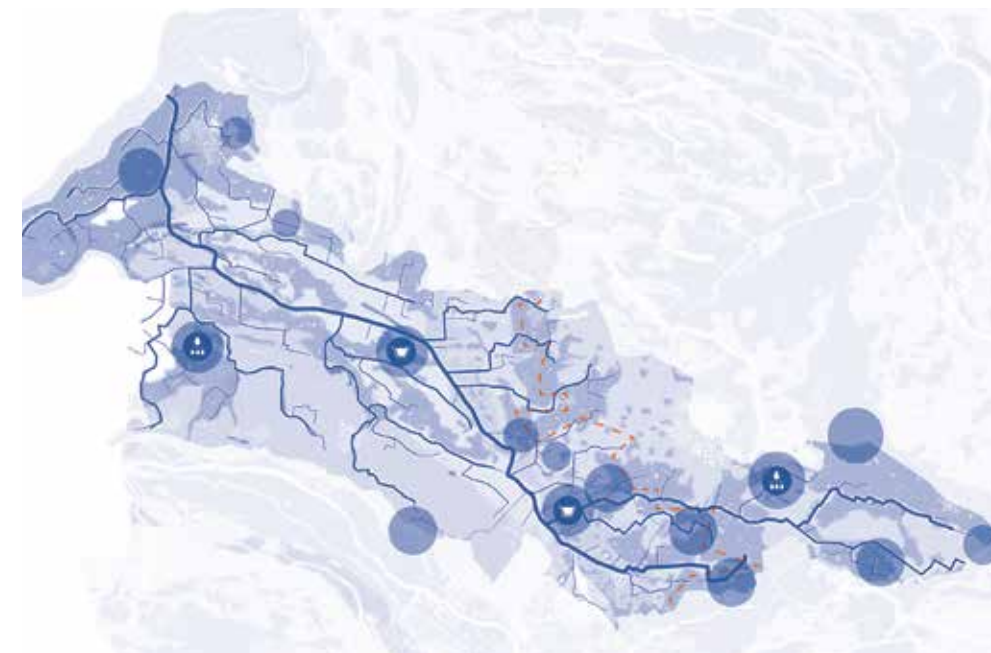
Tijdlijn van de industrialisatie en verdroging in het Steenderse landschap.

met daarin plaats voor sociale, economische en culturele waarden. Daarom richten we een nieuwe structuur op tussen burger en overheid, zeg maar een eigentijdse common: De Landschappen. Deze nieuwe vorm van collectief beheer, inspraak en overleg zorgt dat het 'scheppen van land' opnieuw in eigen hand komt. Via De Landschappen kan een omwenteling in landgebruik, -beheer en -bezit, werkelijkheid worden. Zo krijgen bewoners weer grip op hun omgeving en de bijhorende kringlopen die uit balans zijn geraakt. Ook ontstaat ruimte voor nieuwe woonvormen die voldoen aan de behoeften van de gemeenschap. Net als de historische esdorpen in de Achterhoek - met hun brinken en gemeenschappelijke gronden

- bieden De Landschappen kansen voor sociale interactie en gemeenschapsvorming.

Deze gedachtegang is getest op een actuele casus: Sonja en haar familie in Steenderen. Haar ouders zijn veehouders die binnenkort met pensioen gaan, maar Sonja en haar zus willen het bedrijf niet overnemen. Nu staat de familie voor een dilemma: ze willen hun waardevolle grond niet verkopen aan de grote boer die overal in de omgeving boerderijen opkoopt, vooral omdat ze niet willen meewerken aan schaalvergroting. In plaats daarvan wil Sonja's familie iets doen voor of met de gemeenschap van Steenderen.

Opgaves in het stroomgebied van de Grote Beek. Het peil gaat in overleg met de andere Landschappen omhoog.

Voorbeeld Heidenbroek. De vrijgekomen agrarische gronden zijn ingezet om de ecologische verbinding Heidenbroekse Vloed te versterken. De beek is verbreed en het landschap is ingericht als waterbuffer.

Aanleiding dus om het vraagstuk van Sonja onderdeel te maken van een proefversie van De Landschappen. Sonja bracht informatie in over de plek, de ideeën die er zijn en de verhalen die er spelen. Wij verkenden welke opgaven er mogelijk een plek kunnen krijgen. Daarna is met dorpsbewoners gesproken over de wensen van en de mogelijkheden voor Steenderen en wat de verwachtingen zijn bij de vorming van een Landschap.

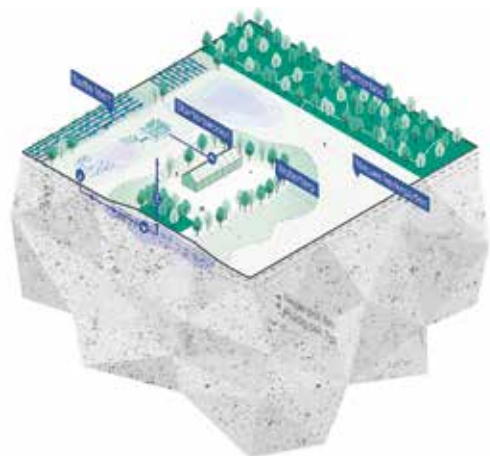
Als we de situatie van Sonja's familie koppelen aan al die andere agrarische families en landgoedeigenaren met vergelijkbare dilemma's, biedt dat een vruchtbare voedingsbodem voor de ontwikkeling van talloze Landschappen. Daarmee kan in enkele jaren een groot deel van de Achterhoek worden omgevormd, waardoor de transitie naar een duurzame toekomst echt op gang komt.

De Achterhoekse Landschappen komen tot wasdom als ze geënt zijn op de lokale context. Iedere plek vraagt immers om een aangepaste versie van de aanpak die achter het idee van De Landschappen schuilgaat. Want alleen dan kun je tot Achterhoekse samenlevingen en gemeenschappen komen die weer 'geaard' zijn in het landschap en die een waarachtige relatie aangaan met de bodem en het water. Door behapbare initiatieven en projecten – de niches die gelinkt zijn aan het dagelijks leven en het collectieve handelen – zijn problemen en transitie minder ingewikkeld, maar tastbaar, oplosbaar en betaalbaar. Door de vele kleine ingrepen die tegelijkertijd plaatsvinden én op elkaar inspelen, hoeven bewoners niet langer te wachten op de realisatie van grote en complexe infrastructuurwerken, maar komen systemische veranderingen relatief snel klaar.

20

Scan de QR-code en bekijk de videotoeelichting.

Opzet van een nieuw woonerf.

Recreatie, natte landbouw en waterberging gaan hand in hand.

Zo willen wij wonen: een nieuw woonerf op een terp aan de rand van het natte landschap. Het water wordt weer een geïntegreerd onderdeel van het leven in het Landschap.

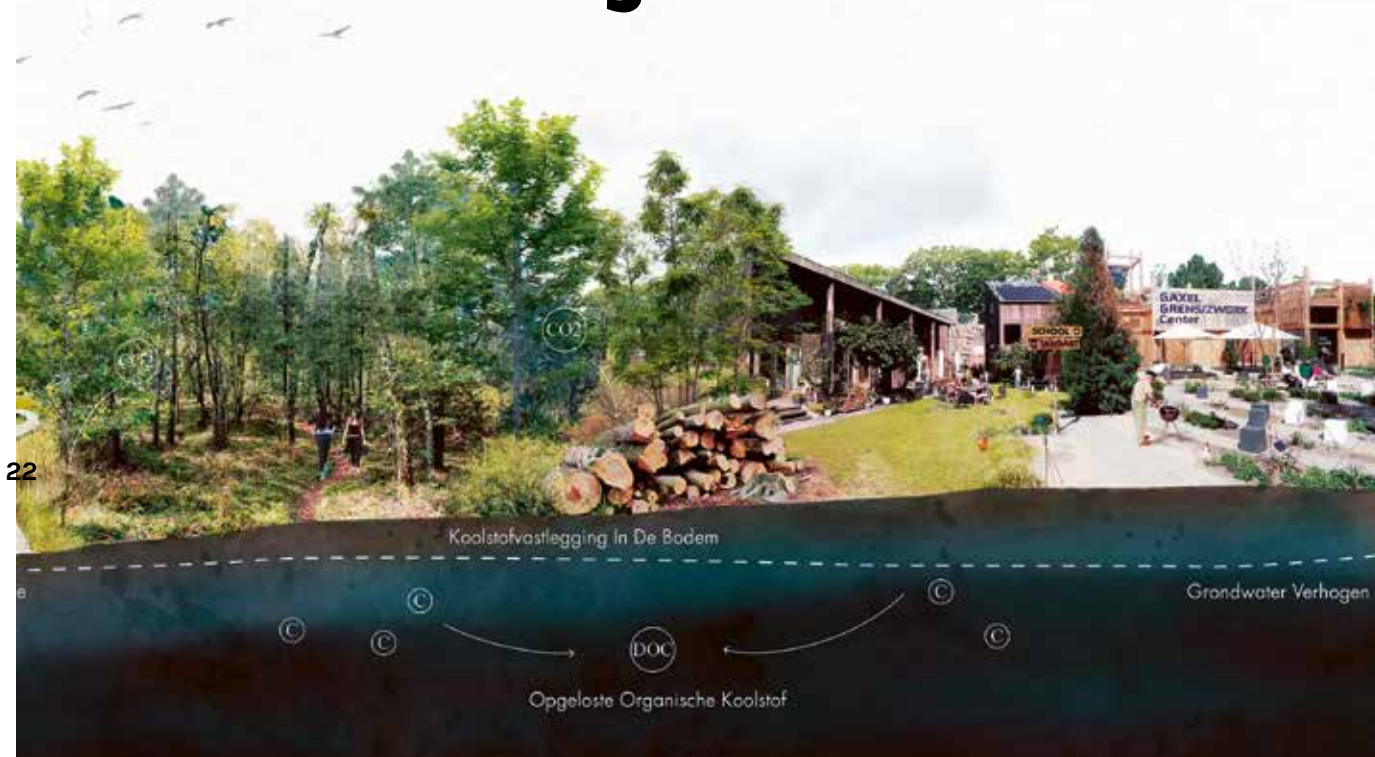

Toekomstkaart van het Landschap Wijland.

21

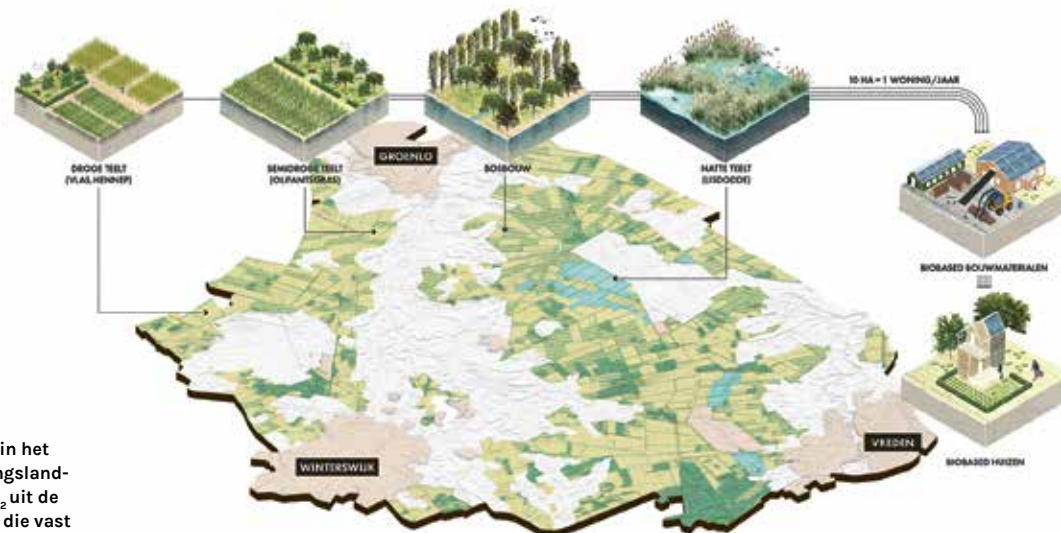
ONE ARCHITECTURE: Bart Aptroot, Sumaita Tahseen, Matthijs Bouw, Lot Locher, Lexie Yan, Ioanna Karadimitriou, Paula Knauer, Oscar Brunet
 ARCADIS: Vic Lagrouw, Wilco Klutman, Robbert Jongerius, Leonoor van Eck

Naoberschap met een grensoverschrijdende blik

22

Biobased wonen en werken.

Vezelgewassen in het jonge ontginningslandschap halen CO₂ uit de lucht en leggen die vast in huizen.

Het naoberschap, ooit ontstaan uit de noodzaak om in het schrale Achterhoekse landschap samen te werken, leeft voort in de identiteit van de regio. Die cultuur van elkaar vinden om aan de slag te gaan, komt van pas bij de grote transitie waarvoor de regio staat.

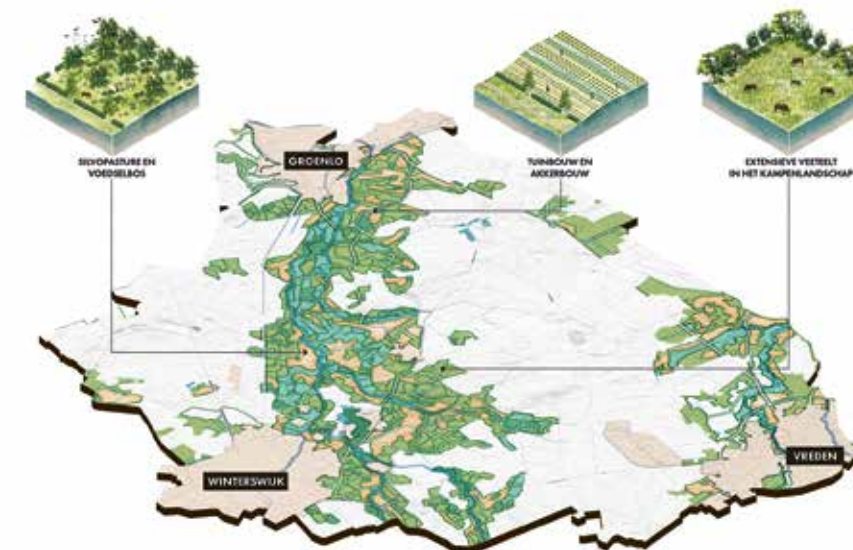
Nog altijd zijn er vele initiatieven waarbij partijen en organisaties de handen ineenslaan. Denk aan het Markemodel waarin boeren bij de verduurzaming van hun bedrijven hulp krijgen van institutionele partijen. Er zijn samenwerkingen tussen keten- en kennispartners over biomassa en circulair bouwen en initiatieven om burgers te betrekken bij agrarisch natuurbeheer. Deze initiatieven drijven op generieke doelen en zijn nauwelijks gericht op de specifieke kwaliteiten van het landschap. Bovendien is de samenhang ver te zoeken, terwijl daar wel behoefte aan is.

De opgaven in het gebied tussen Winterswijk, Groenlo en het Duitse Vreden zijn representatief voor wat er in de Achterhoek speelt. De landbouw loopt tegen de grenzen aan van wat nog mogelijk is. De bodem is uitgeput, het water vervuild. De gevolgen van klimaatverandering en de stikstofcrisis zijn overal voelbaar. In dit landbouwsysteem vloeit niet alleen het water weg, maar ook de winst. De voorzichtige trek van de stad naar het landelijk gebied kan zomaar grotere proporties aannemen als door klimaatverandering de lagere delen in het westen minder leefbaar worden. Dit legt een claim op de schaarse ruimte in de Achterhoek. Met name op het oude ontginningslandschap van coullissen, enken en houtwallen. Door het 'aanplakken' van nieuwe wijkes raken de waardevolle relaties tussen de dorpen en het landschap verstoord. Wonen in het landschap is een aantrekkelijk alternatief, maar alleen voor een kapitaalkrachtige groep. Jonge Achterhoekers voelen als eerste de krapte op de woningmarkt.

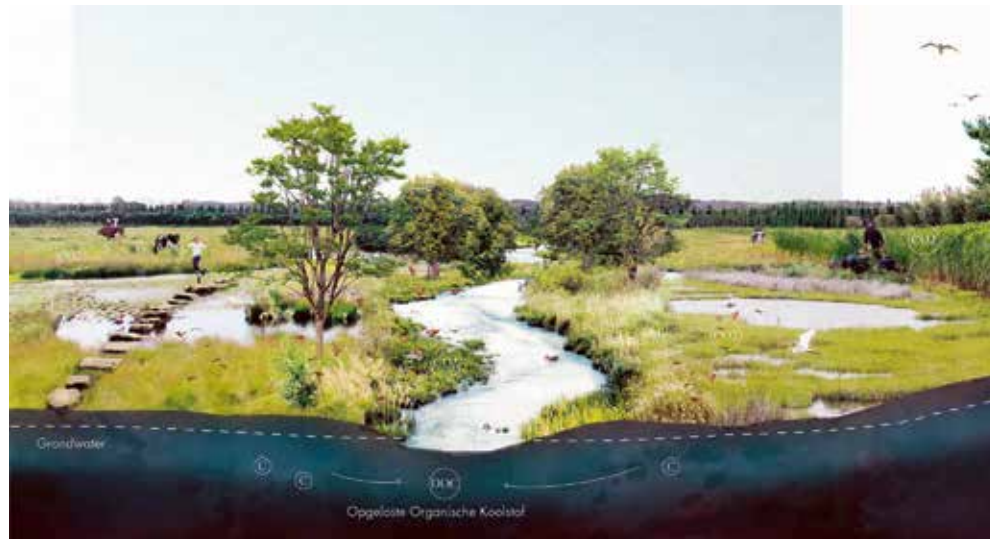
Met ontwerp is het mogelijk om doelen te stellen voor de lange termijn en ruimtelijke perspectieven te schetsen waarin de genoemde transitie afgestemd zijn op de karakteristieken van het landschap. Ontwerp helpt ook om de lokale initiatieven met elkaar en aan de genoemde doelen te verbinden. De transitiedoelen voor de Achterhoek laten zich raden: vasthouden van water in de bodem om watertekorten te voorkomen; de omslag naar een landbouwsysteem met gesloten kringlopen voor de productie van voedsel en de teelt van biobased grondstoffen; de realisatie van een robuust landschappelijk raamwerk waar volgende generaties ruimte vinden voor wonen en werken - in een door vezelgewassen en bosbouw versterkt coulisselandschap.

Om deze doelen te realiseren, borduren we dus voort op de krachtige initiatieven van boeren, ondernemers, bewoners, overheden en wetenschappers. Door te tonen wat mogelijk is en waar de kruisbestuiving zit, door het delen van kennis in workshops, kunnen deze initiatieven de Achterhoekse toekomst stap voor stap vormgeven. Ruimtelijke regie is dan nodig, afgestemd op de kwaliteiten van de regio. Daarbij kijken we nadrukkelijk ook naar Duitsland - de landsgrens loopt immers dwars door het studiegebied. De opgaven hier, spelen ook daar. Door deze grensoverschrijdende blik zijn transitie beter op elkaar af te stemmen, ook al verschillen de bestuurlijke en economische afwegingen aan weerszijden van de grens. We moeten initiatieven en samenwerkingen nu verbinden met doelen en ontwerp perspectieven voor de lange termijn. Daardoor wordt het mogelijk om tot gerichte acties te komen die stapsgewijs leiden tot ruimtelijke perspectieven voor de verre toekomst.

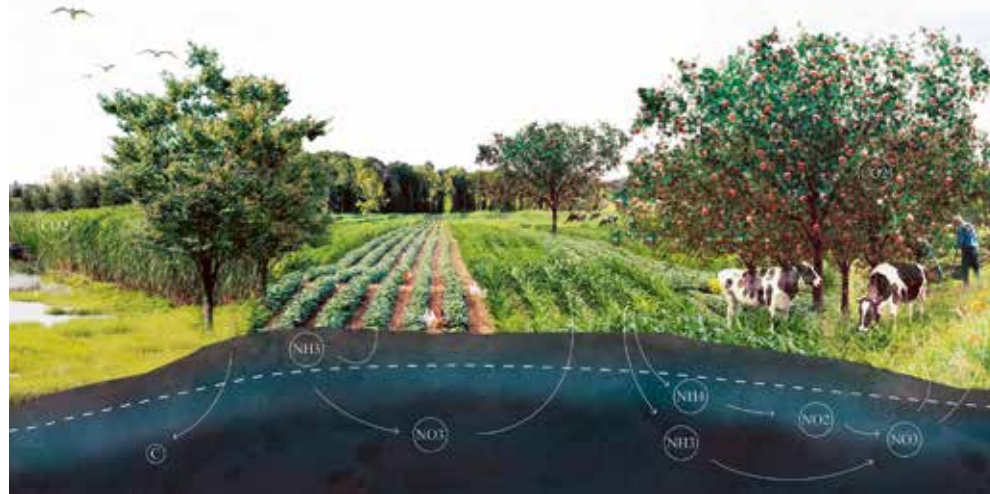
23

Kringloop voedsel-landbouw in het oude ontginningslandschap om in- en export van en naar de regio te voorkomen.

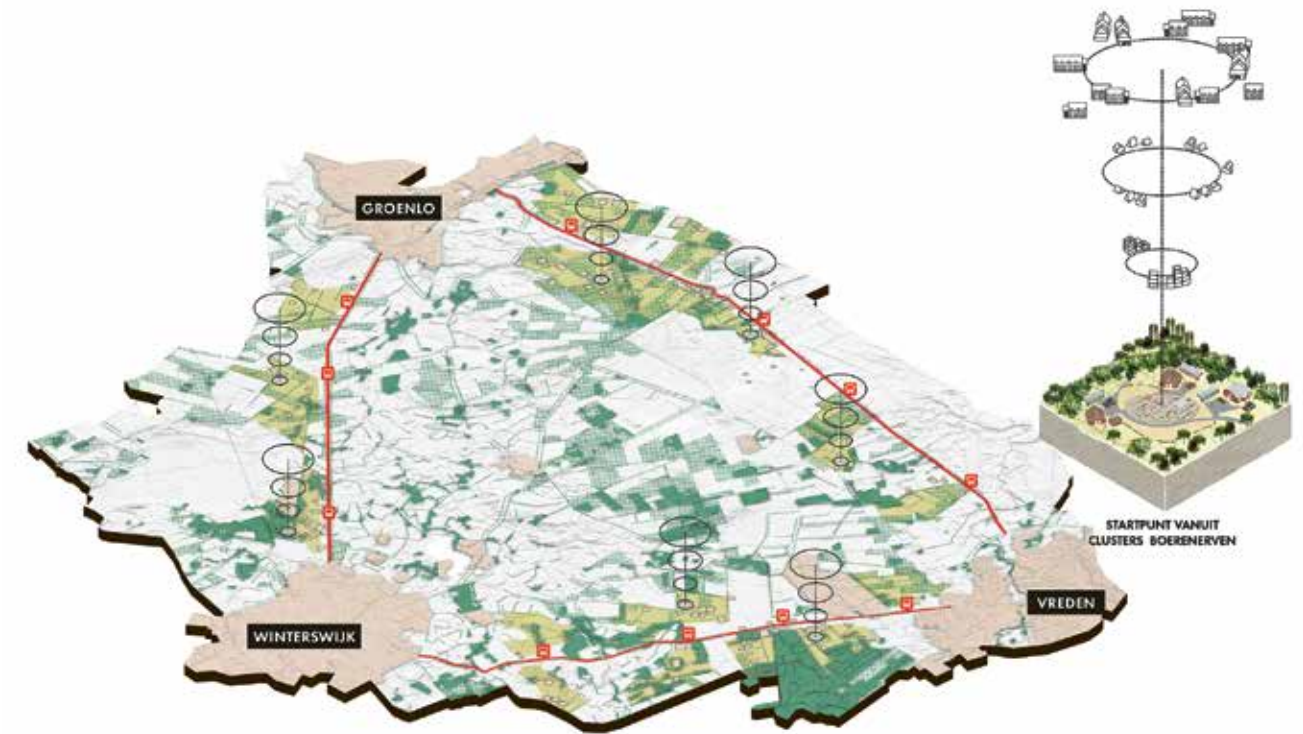
Water gaat geleidelijk weer via natuurlijke laagtes stromen zodat het langzamer wordt afgevoerd. De kleine graslanden in vernatte beekdalen bieden ruimte voor extensieve veeteelt en ze versterken ecologische verbindingen.

Op de iets hoger gelegen zeer vruchtbare enken, veilig voor buiten de oevers tredende beken, kunnen voedselgewassen geteeld worden voor de regio. Voedselbossen worden gecombineerd met extensieve veeteelt.

Op de armere gronden van het jonge ontginningslandschap wordt een transitie gemaakt naar vezelgewassen voor biobased bouwen, op sommige permanent te vernatten bodems met natte vezelteelt van lisdodde.

Clusters van boerenerven nabij doorgaande wegen vormen het startpunt van nieuwe ontwikkelingen voor wonen en werken in een door vezelgewassen en bosbouw versterkt coulisselandschap. Zo wordt een landschappelijk raamwerk ontwikkeld.

Concreet betekent dit de vorming van de bouwstenen: 'water vasthouden', 'een landbouw van voedsel en vezels' en 'bosraamwerken'. De ruimtelijke perspectieven laten zien waar in de Achterhoek deze bouwstenen tot hun recht komen. Door bijvoorbeeld sloten te dempen kan het landschap meer water vasthouden. Op sommige plekken zullen natuurlijke laagtes altijd nat zijn. Dit biedt mogelijkheden voor een verschuiving naar natte teelten. Het oude ontginningslandschap met zijn vruchtbare bodems leent zich voor een voedselproductie met gesloten kringlopen. Langs de beken is op de kleine graslanden met houtwallen plek voor extensieve veeteelt. Op de hogere enken worden gewassen geteeld voor consumptie in de regio. De armere bodems in het jonge ontginningslandschap zijn geschikt voor vezelgewassen als biobased grondstof voor constructie-, isolatie- en plaatmateriaal. Op de droge bodems komt houtbouw, vlas en hennep, op iets nattere bodems olifantsgras en op de natte velden lisdodde. Met deze teelten wordt CO₂ uit de atmosfeer gehaald en uiteindelijk langdurig vastgelegd in gebouwen.

Een gevarieerde en natuurinclusieve landbouw, de teelt van vezelgewassen en bosbouw zorgen voor meer diversiteit in het landschap, waardoor dieren en planten zich makkelijker verspreiden. Natuurlijke en natte beekdalen dragen hieraan bij. Zo ontstaat een netwerk waarmee ook beschermde natuurgebieden verbonden worden. Het kenmerkende coulisselandschap breidt zich door de bosbouw uit naar de jonge ontginningen.

Zo ontstaat een robuust landschappelijk raamwerk waar nieuwe ontwikkelingen een plek kunnen krijgen. Boerenerven die in dit raamwerk vrijkomen, bieden mogelijkheden voor nieuwe woonvormen, bospercelen zijn geschikte plekken voor de bouw van *tiny houses*. Pionierende bewoners verkennen deze woonmogelijkheden zelf. Hoe organiseer je samen voldoende voorzieningen? Hoe maak je woningen bereikbaar zonder overal nieuwe wegen aan te leggen? Hoe breng je nieuwe ontwikkelingen in evenwicht met landschap en natuur? In workshops en tijdens gesprekken zijn de bouwstenen en ruimtelijke perspectieven in verband gebracht met regionale initiatieven. Succesvolle samenwerkingen, zoals het Markemodel, blijken namelijk behoefte te hebben aan heldere regionale doelstellingen en een ruimtelijk perspectief om naartoe te werken. Als die twee werelden bij elkaar komen, kan het Achterhoekse naoberschap echt het verschil maken - omdat bewoners en ondernemers dan als 'agenten' opereren bij het klimaatrobuust maken van het landschap, het verduurzamen van het landbouwsysteem en de vormgeving van nieuwe woonomgevingen. Burgers en professionals vinden elkaar: naoberschap wordt net als vroeger weer de motor achter de transitie, de grensoverschrijdende ontwerp-perspectieven geven aan waar ze heen moeten.

Scan de QR-code en bekijk de video-toelichting.

GEDEELDE EERSTE PRIJS ACHTERHOEK

Aardkundig Fundamentalisme

Werkend Landschap, Neder|land|schap

Operatie Landschap

UFO Urbanism, Fallow, ToekomstSterk, Kragten, Hogeschool Saxion

Dat de landelijke winnaar afkomstig is uit de Achterhoek, betekent niet dat deze inzending automatisch ook tot regiowinnaar werd gekroond. Die eer delen de auteurs achter Aardkundig Fundamentalisme met de bedenkers van Operatie Landschap. De keuze voor twee eerste prijzen heeft te maken met een kwestie die deze Eo Wijers-prijsvraag vaker ter sprake kwam (zie ook het algemene verslag aan het begin van deze publicatie): waar is de regio het meest mee geholpen? In het geval van de Achterhoek is dat met twee voorstellen die elkaar goed aanvullen – omdat de ene getuigt van een visionaire ontwerpkracht, terwijl de andere uitblinkt in het wat en hoe.

Het plan AARDKUNDIG FUNDAMENTALISME valt op door de coherente kijk op het landsgrensoverschrijdende bodem- en watersysteem. De boodschap om met zeven ‘geboden’ vast te leggen wat nodig is om problemen op te lossen, transities in gang te zetten en zo te komen tot een leefomgeving ‘waar we willen wonen’ is goed doordacht, prikkelend en sterk uitgewerkt. Het team is een interessante tandem van een zelfbewuste landschapsarchitect en een even zo zelfverzekerde landschaps-historicus die er niet voor terugdeinzen om bloot te leggen wat werkelijk moet gebeuren. Ze gaan harde keuzes en pijnpunten niet uit de weg en zijn in staat om bestuurders het vuur aan de schenen te leggen. In hun fraai ontworpen uitwerkingen voor landgoed Keppel en buurtschap Miste laten beide heren zien dat het Achterhoekse landschap hen zeer aan het hart gaat. Maar het is ook een voorstel dat weerstand oproept en soms onnodig tegen zere benen schopt. Dit zit ‘m in de religieuze metaforen als ‘kuisheid in de landbouw’ en ‘het onschuldige aardkundig fundament’. Deze worden wellicht niet altijd begrepen, laat staan gewaardeerd. Maar ook in het omverwerpen van heilige huisjes. Zo stelt het voorstel nut en noodzaak van doorgaande wegen ter discussie, iets dat voor de Achterhoek Board en zeker voor de maakindustrie van levensbelang is. Hierdoor komt de inzending paternalistisch over. Met het risico dat het ondernemers, bewoners en bestuurders van zich afstoot. Als ze de regio voor zich willen winnen, moet het niet zijn ‘gij zult’, maar ‘gij kunt’.

Dat is de reden dat de jury OPERATIE LANDSCHAP naar voren schuift. Dit voorstel gaat niet zozeer over ruimtelijke maatregelen, maar over welke organisatievorm het meest kansrijk is om de *wicked problems* van antwoorden te voorzien. Daarvoor introduceert het team – naar analogie van de waterschappen – een nieuwe entiteit: De Landschappen. Een hedendaagse *common* waarin burgers zelf bepalen hoe transities plaatsvinden en welke vormen van landgebruik haalbaar en wenselijk zijn. Het idee komt voort uit de premisse dat 80 procent van de Achterhoekse grond in handen is van particulieren en dat de opgaven waarvoor we staan bij hen op het bordje liggen. Denk aan boerenfamilies die zich het hoofd breken over hoe ze het bedrijf kunnen voorzetten, maar ook aan dorpsbewoners die hun landschap door grootschalige energieprojecten en agrarische schaalvergroting teloor zien gaan. Door hen in De Landschappen aan het stuur te zetten, kom je tot projecten en maatregelen die aansluiten bij de sociale, economische en culturele waarden ter plaatse. Daarmee doet het voorstel recht aan de vele ideeën en initiatieven die al spelen, maar die tot nu toe nauwelijks voet aan de grond krijgen in de institutionele werkelijkheid van gemeenten en regiobestuur. Met De Landschappen, zo is de gedachte, worden bestaande

initiatieven op een voetstuk geplaatst en met elkaar in verband gebracht. Dit soort vormen van collectieve besluitvorming heb je in allerlei soorten en maten, en ook in de vorige editie van de Eo Wijersprijsvraag werd de vorming van *commons* gezien als een cruciale schakel in het denken over het landelijk gebied. Maar dit voorstel gaat volgens de jury een stap verder door de talrijke bottom-upinitiatieven te verbinden met het publiek belang. Een nog op te richten Kantoor voor Algemeen Belang (KAB) moet zorgen dat de projecten die uit De Landschappen voortkomen zich verhouden tot de urgente en complexe vraagstukken waar de Achterhoek mee kampt. Daarmee draagt de inzending de belofte in zich om lokale ideeën en initiatieven te laten uitgroeien tot een geloofwaardig en kansrijk handelingsperspectief. Tegelijkertijd constateert de jury dat de inzending op ruimtelijk gebied tekortschiet. En ook over de organisatievorm zelf bestaan zorgen. Hoe voorkom je dat elk Landschap slechts een specifiek onderwerp bij de kop pakt? Hoe krijgen partijen als Aviko een plek, die qua profiel en impact het tegenovergestelde zijn van een boerenfamilie? Wat is het financiële verhaal achter De Landschappen – niet onbelangrijk in een perspectief dat grondbezit als uitgangspunt neemt? Is het KAB sterk genoeg om de regionale blik vast te houden?

Het doet de jury dus concluderen dat de regio beide verhalen nodig heeft. De grote gebiedskennis en ontwerp kwaliteit van Aardkundig Fundamentalisme om bestuurders en beleidsmakers los te weken uit hun ad-hoc-aanpak en kortetermijndenken. En Operatie Landschap om recht te doen aan de behoefte tot verbinding en nieuwe organisatievormen. In een ideale situatie zorgen De Landschappen dat ideeën en initiatieven tot bloei komen en biedt Aardkundig Fundamentalisme het broodnodige regionale kader. Daarmee wordt op inhoudelijke gronden en redenerend vanuit het landschapsfundament aangegeven welke vormen van wonen, landbouw en economie wenselijk en haalbaar zijn. Als we het bestuurlijk formuleren: zowel bottom-up als top-down zijn nodig om de Achterhoek in de juiste richting te sturen.

De spanning tussen bottom-up en top-down komt eveneens terug in het derde voorstel dat op tafel lag, NAOBERSCHAP MET EEN GRENDOVERSCHRIJDENDE BLIK. Aan de ene kant heeft dit voorstel oog voor de vele initiatieven en projecten die de regio rijk is en die volgens de inzenders samenhang en verdieping verdienen. Aan de andere kant komen ze, aldus de jury, met een ‘in de studeerkamer bedachte’ ontwerp-aanpak die veel lijkt voor te schrijven. Denk aan het vasthouden van water in beekdalen en op vernatte gronden, de aanleg van een ‘bosraamwerk’ en de teelt van biobased grondstoffen. Ondanks dat een dergelijk pakket aan ontwerpmaatregelen in de Achterhoek nog niet voorhanden is, mist de jury innovatie- en verbeeldingskracht. Zo komt de grensoverschrijdende samenwerking met de Duitse oosterburen – op zichzelf een interessante invalshoek – onvoldoende uit de verf. En veel van de oplossingen die het team voorstelt zijn weliswaar juist, maar ook gangbaar en generiek. Daarin schuilt dan ook de voornaamste kritiek. Door de ontwerpvoorstellen onvoldoende te koppelen aan lokale projecten en ideeën, blijven ze oppervlakkig en klinisch. De kracht van naoberschap dreigt zo onvoldoende benut te worden, waardoor de kans om iets succesvol in gang te zetten, klein blijft.

Oostelijk Flevo land

Regionale opdrachtgevers

De drie primaire opdrachtgevende partijen zijn: Provincie Flevoland, het Rijksvastgoedbedrijf en Waterschap Zuiderzeeland. Samenwerkingspartners zijn de gemeente Lelystad, gemeente Dronten, Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, Agrarisch Collectief, Aeres Hogeschool en Stichting Boerennatuur.

Oostelijk Flevoland: van de Markerwadden tot aan de randen van het Veluwemassief. Dit is het gebied waar de teams op systeemniveau analyseren en ontwerpen aan water, natuur, wonen, landbouw. Maar waar ze bijvoorbeeld ook de positionering op het gebied van recreatie in relatie tot omliggende regio's beschouwen. Op een gedetailleerder schaalniveau kan worden gekeken naar principeoplossingen in kleine uitsneden van het gebied. Dit betreft bijvoorbeeld de overgangen natuur-agricultuur, dorps- en stadsranden, boerderijen of bijzondere functiecombinaties.

Flevoland kenmerkt zich historisch gezien door ruimte voor groei en ontwikkeling. De aanleg van de polderstructuur met haar typische verkaveling, watersysteem, groene erven, landschapselementen en functiescheiding vormde een grote voorinvestering in een (landbouw)landschap dat tot op heden zeer productief is. Flevoland is bedacht op de tekentafel. De ingenieurs en ontwerpers van de polders hadden visionaire ideeën over de inrichting. Toch konden zij niet alle mogelijke toekomstige ontwikkelingen voorzien. Steeds meer opgaven hebben impact op de ruimte en het bijzondere landschap. Plaatselijk daalt de bodem, raakt de bodem uitgeput of treedt verzilting op van het grondwater. Het wordt steeds droger en de watervraag zal toenemen. De grenzen van het bodem- en watersysteem komen in zicht.

Dit vraagt om een samenhangende visie op de doorontwikkeling van Oostelijk Flevoland waarin grote (rijks)opgaven zoals de landbouwtransitie, energietransitie en woningbouw drijvende krachten zijn en niet langer als gescheiden functies worden gezien. De intentie is om bodem-, water- en ecosysteem weer 'tot leven' te brengen en leidend te laten zijn bij toekomstige ontwikkelingen. Waar Lelystad zichzelf opnieuw uitvindt als 'hoofdstad van de nieuwe natuur' ontbreekt een dergelijk antwoord voor het landelijk gebied inclusief dorpskernen op de vraag waar wij willen wonen. Tijd om, na de inpoldering van honderd jaar geleden, weer honderd jaar vooruit te kijken. Wat wordt dan onze nieuwe identiteit? Is het open en weidse landschap van Flevoland ook het landschap waar wij in de toekomst willen en kunnen wonen?

Als regiopartijen zijn we op zoek naar inzicht en integrale ruimtelijke oplossingen voor het landelijk gebied waarin de grote transitieopgaven met bijbehorende ruimteclaims slim landen. Dit in relatie tot en samenhang met het dorps- en stedelijk gebied, versterking van het (landbouw)landschap en met een krachtige verbeelding van de regio en zijn identiteit over honderd jaar.

Deze oplossingen vormen inspiratie voor verschillende uitwerkingen zoals de strategische agenda Flevoland, de omgevingsvisies en het handelingskader voor rijksgronden. De opgave waar de regio voor staat speelt zich af op verschillende schaalniveaus: Het ontwerpen aan systemen van natuur en water, in samenhang met landbouw, speelt zich op (boven)regionaal niveau af. Op lokaal niveau is behoefte aan detailuitwerking waar een groot deel van de bewijslast en verbeeldingskracht zit als het gaat om de vraag waar wij willen wonen. Ook is er behoefte aan de ontwikkelstrategieën en financiële onderbouwing (op hoofdlijnen) van voorstellen en visies.

Wat zijn in oostelijk Flevoland de kansen van het in samenhang aangaan van de grote transitieopgaven? Hoe vormen deze de basis voor een hernieuwd toekomstperspectief voor een regio? Hoe kan de transitie bijdragen aan het versterken van de kwaliteiten van de regio? Hoe en waar kunnen we onderscheidend zijn in onze identiteit voor de opgave 'waar wij willen wonen' en wat is daarvoor nodig?

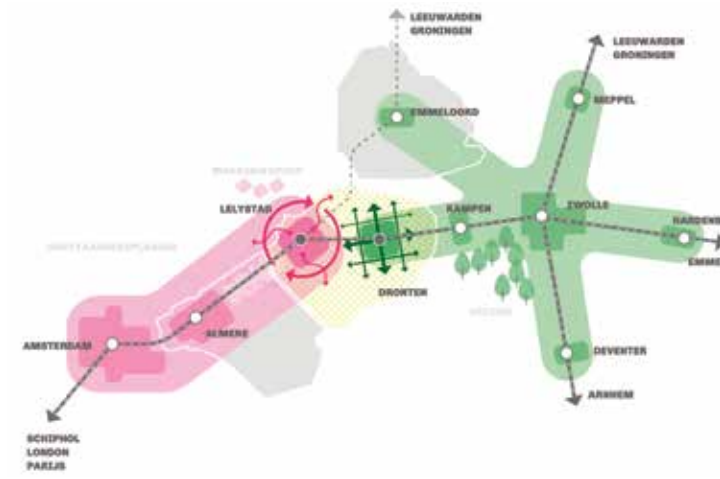
VOIDS STRATEGY, URBANISM & LANDSCAPE: Thijs de Boer, Charlotte van der Woude, Fruzsina Kovács, Lorenzo Novajra
 RHO ADVISEURS VOOR LEEFRUIMTE: Guido van Loenen, Stefan la Grand, Kai Nieuwenhuizen, Hidde van Beek, Jos Leijten

De Flevotoop

Langs de ringdijk, vaarten, tochten en sloten van de regio wordt in combinatie met meer dan 1500 ha nieuwe natuur een amfibusnetwerk met elf haltes gerealiseerd.

Vier verwevingsstrategieën leggen de basis voor een vernieuwende ruimtelijke agenda voor Oostelijk Flevoland.

Ligging van De Flevotoop tussen de Amsterdamse Oostvleugel en de Regio Zwolle. Dit is de regio 'waar wij willen wonen' én 'waar wij willen boeren'.

LEGENDA

1. KAANWERK

- A. Ringdijk
- B. Vaarten
- C. Tochten
- D. Sloten

2. GRADIENT LANDSCHAP

- I. Nieuwe Vaart
- II. Regionaal Bufferpark
- III. Tussenaakling
- IV. Zoete Rivierland

3. 'BUITENS'

- 1. Verticaal buiten
- 2. Suburbaan buiten
- 3. Lowtech buiten
- 4. Natuurbos buiten
- 5. Innovatie buiten
- 6. Hightech buiten
- 7. Beelbouw buiten
- 8. Nat-energie buiten

4. LOKALE AANPAK

- Lokale aanpak

STRUCTURENDE ELEMENTEN

- Skis
- Stuw
- Spoorlijn
- Snelweg
- Waterbus haltes

De Flevopolders zijn ooit bedacht vanuit een naoorlogs idealisme. Het nieuwe land zou ervoor zorgen dat er nooit meer honger was en iedereen een dak boven zijn hoofd had. Maar tijdens het ontwerp-proces kwam dit idealisme – weerspiegeld in een 'sociaal' landschapsplan – steeds meer onder druk te staan. Door nieuwe inzichten en innovaties werd de schaal van de verkaveling steeds groter, het aantal woonkernen minder en het netwerk grofmazig. De afgelopen decennia kwam dat ideaalbeeld van toen – Flevoland als droomlandschap voor boeren en burgers – steeds verder in het gedrang. Nu al wordt het landschap 'opgeofferd' voor datacenters en bedrijventerreinen, nieuwbouwwijken en een vliegveld voor vakantievluchten. Daarbij leidt de fabrieksmatige landbouw die hier door de jaren heen is ontstaan tot een uitputting van de bodem, waardoor meer en meer boeren kampen met brakke kwel, verdroging, bodemdaling en bodemverdichting.

De leefwerelden van de boer en de burger zijn hierdoor steeds verder uit elkaar komen te liggen. Agrariërs voelen zich nauwelijks nog verbonden met de stad, burgers zien weinig redenen of mogelijkheden om het landschap te gebruiken. Dit is het gevolg van decennialang monofunctioneel ruimtegebruik. De natuur is op veel plekken monotoon waardoor de landbouw kwetsbaar is. En 85 procent van de voedselproductie verdwijnt naar het buitenland. Het aantal banen in de regio is beperkt. Dus moeten burgers voor een baan buiten de regio kijken. Tot slot zijn door de modernistische functiescheiding en de jonge geschiedenis gemeenschappen niet of nauwelijks met elkaar verweven.

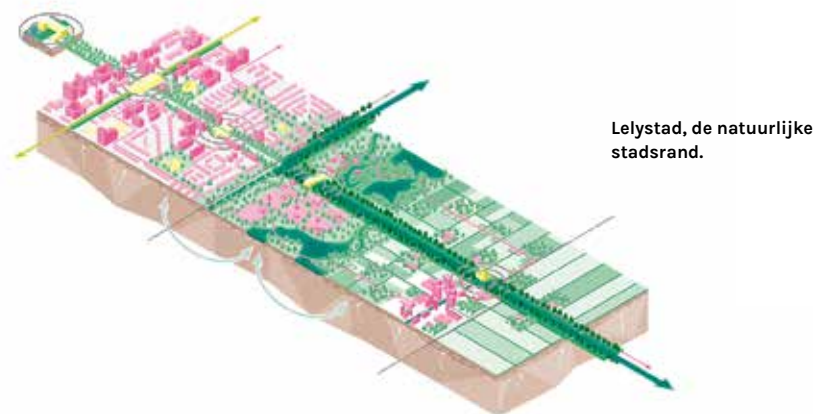
Dat moet dus anders. De gescheiden en monofunctionele werelden moeten plaatsmaken voor een aantrekkelijk toekomstperspectief voor boeren én burgers. De Flevotoop is zo'n perspectief. Een innovatief en verweven landschap dat voldoet aan de behoeften van zowel de boer als de burger. Waarom? Omdat natuur in en buiten de stad zorgt voor biodiversiteit en beweegruimte voor bewoners. Omdat het bodem- en watersysteem de basis is voor elke ontwikkeling bovengronds. Omdat productie en consumptie in balans zijn, zodat boeren en burgers bijdragen aan een vitale regionale economie met nieuwe vormen van wonen en werken. Omdat woonkernen en landschap elkaar aanvullen, zodat lokale identiteiten en verdienmodellen gekoppeld worden en zodat eigenaarschap en zeggenschap lokaal georganiseerd zijn. In de filosofie van de Flevotoop vormt de landschappelijke opbouw van sloten, tochten, vaarten en ringdijk een basis voor nieuwe ontwikkelingen. De steden Lelystad en Dronten en de dorpen Swifterbant en Biddinghuizen fungeren als regionale aanjagers voor specifieke vormen van wonen, werken, leren, natuur en recreatie.

Om de Flevotoop werkelijkheid te maken, zijn vier ruimtelijke 'verwevingsstrategieën' opgesteld. Deze strategieën vormen een stevige toekomstagenda voor een innovatief, fysiek en sociaal 'ecosysteem'.

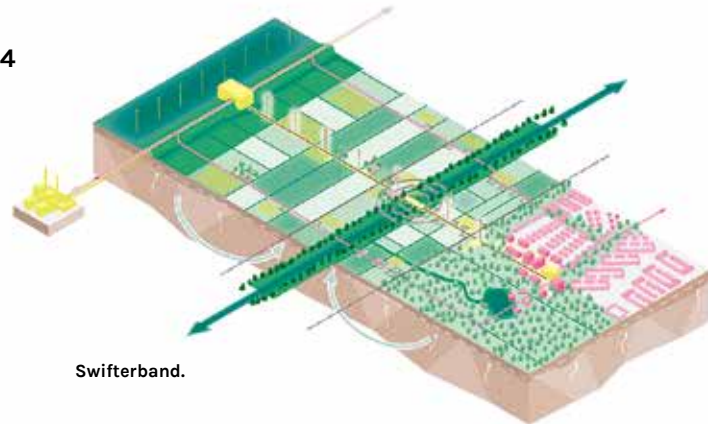
Vier ruimtelijke verwevingsstrategieën: 1. een robuust netwerk verweeft mens en natuur; 2. de landschapsgradiënt verweeft onder- en bovengrond; 3. vernieuwende buitens verweven productie en consumptie; 4. lokale aanpak verweeft de kernen met de regio.

Lokale aanpak om de kernen met de regio te verbinden.

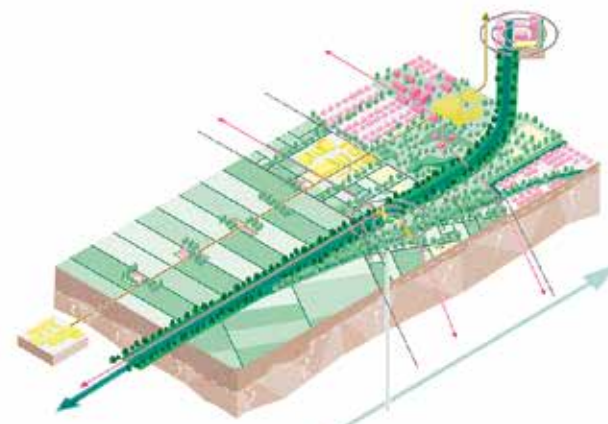

Lelystad, de natuurlijke stadsrand.

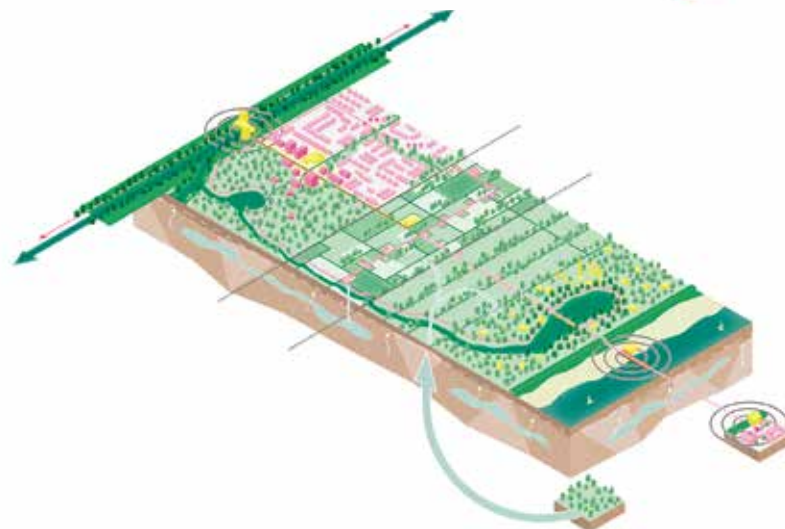
34

Swifterband.

Dronten, centrum voor Food en Agri innovatie.

Recreatieve kreekrug Biddinghuizen.

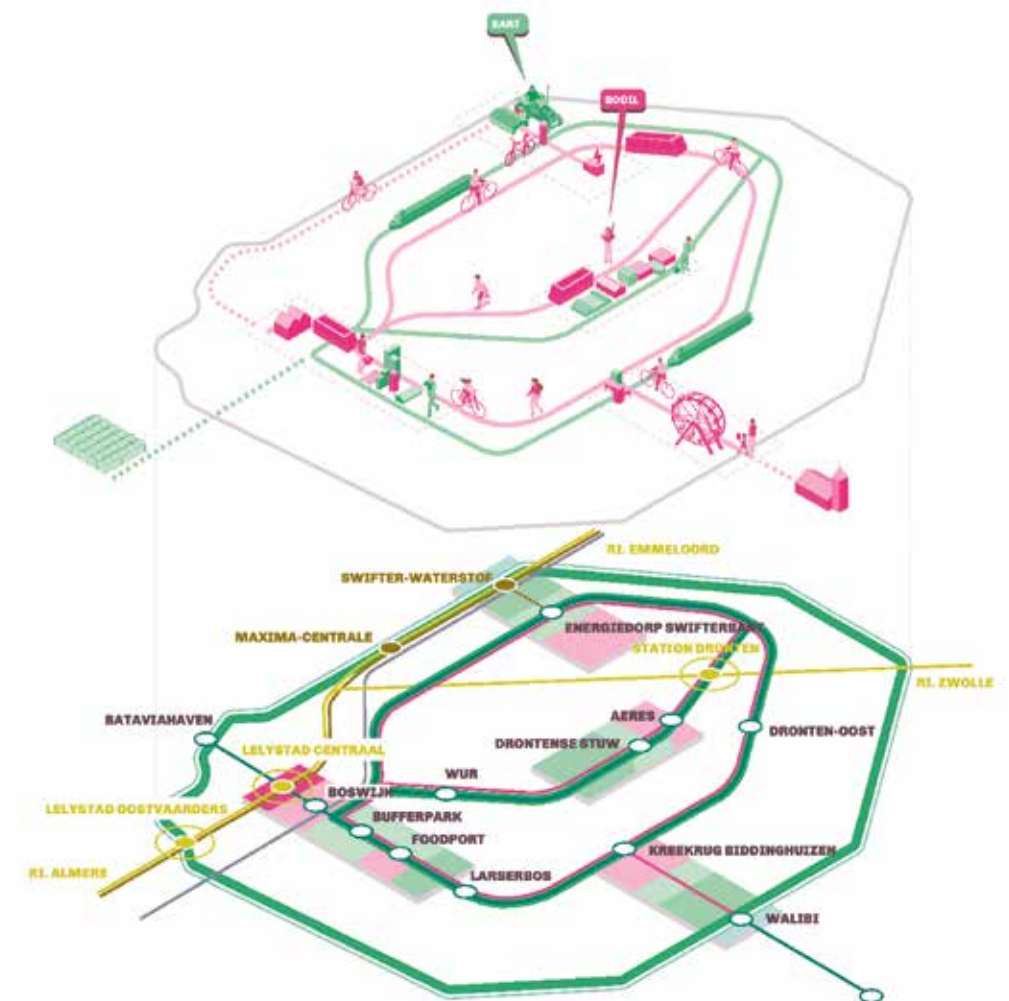
Het netwerk van sloten, tochten, vaarten en ringdijk vormt een robuust raamwerk voor mens en dier. Deze groenblauwe dooradering is bedoeld voor voetgangers en fietsers, recreatief gebruik en (openbaar) vervoer. Met de herinrichting van de Noordertocht bij Swifterbant ontstaat een regionaal mobiliteits- en natuurnetwerk. Een landschapsgradiënt van oost naar west verweeft onder- en bovengrond. Om verzilting, bodemdaling en kwel tegen te gaan, is lokaal maatwerk nodig. Het gaat om de volgende ingrepen: een zoete kwelrand langs het Veluwemeer, een 'tussenafdeling' in het grondwatersysteem, een regionaal bufferpark en een efficiënte verdeling van grondwater in de polder. Om productie en consumptie in balans te krijgen, en toe te werken naar een gedifferentieerde landbouw en een aantrekkelijke verstedelijking, bieden acht 'buitens' uitkomst. Denk aan 'stadbuitens' en 'landbuitens', maar ook 'randbuitens' in de stadsranden. Een voorname voorwaarde voor een goede verweving is afstemming tussen regionale doelen

en lokale kwaliteiten, initiatieven en kansen. Wie door deze bril naar Flevoland kijkt, ziet bij Lelystad een natuurlijke stadsrand waarbinnen het vliegveldterrein transformeert tot food port - een voedsel-innovatie- en handelscluster met wonen en werken. Rondom Swifterband worden 'natte' landbouw en energiewinning gekoppeld aan dorpsvernieuwing, terwijl Dronten zich ontpopt als een centrum voor food- en agri-innovatie. Biddinghuizen en de kreekrug die hier ligt, gelden als recreatief centrum.

De vier verwevingsstrategieën vergen een uitgekiend bestuurlijk model. Op verschillende schaalniveaus acteren allerlei share- en stakeholders met uiteenlopende belangen en agenda's. Met een gecombineerde aanpak van regioprojecten en specifieke gebiedsprocessen komt de beoogde verweving echt tot stand. Voor de uitvoering van de verwevingsstrategieën wordt een zogenaamd verwevingsteam opgericht. Hierin zitten vertegenwoordigers van overheden, onderwijsinstellingen en bedrijfsleven.

De vier verwevingsstrategieën dragen bij aan een robuust fysiek ecosysteem met diverse netwerken. Op deze manier verweven ook de leefwerelden van boer en burger tot een sociaal ecosysteem.

35

Het verwevingsteam heeft een sleutelrol in het ontwikkelen, bijsturen en realiseren van plannen voor de Flevotoop. Beleidsprogramma's als het Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG), de bossenstrategie en de Kaderrichtlijn Water staan in dienst van deze nieuwe koers. Nieuwe collectieven en coöperatieven worden door het verwevingsteam ondersteund - door mee te denken over doelen, visie en uitwerking.

De regio worstelt zichtbaar met haar identiteit. De gescheiden leefwerelden van boer en burger drukken hun stempel. In de vier verwevingsstrategieën ligt de sleutel om zowel deze leefwerelden weer met elkaar te verbinden als de grote opgaven van antwoorden te voorzien. Met dit handelingsperspectief kunnen de Flevolandse kwaliteiten van hun jonge polder ontwikkelen tot een volwassen landschap 'waar wij willen wonen'.

Scan de QR-code en bekijk de video toelichting.

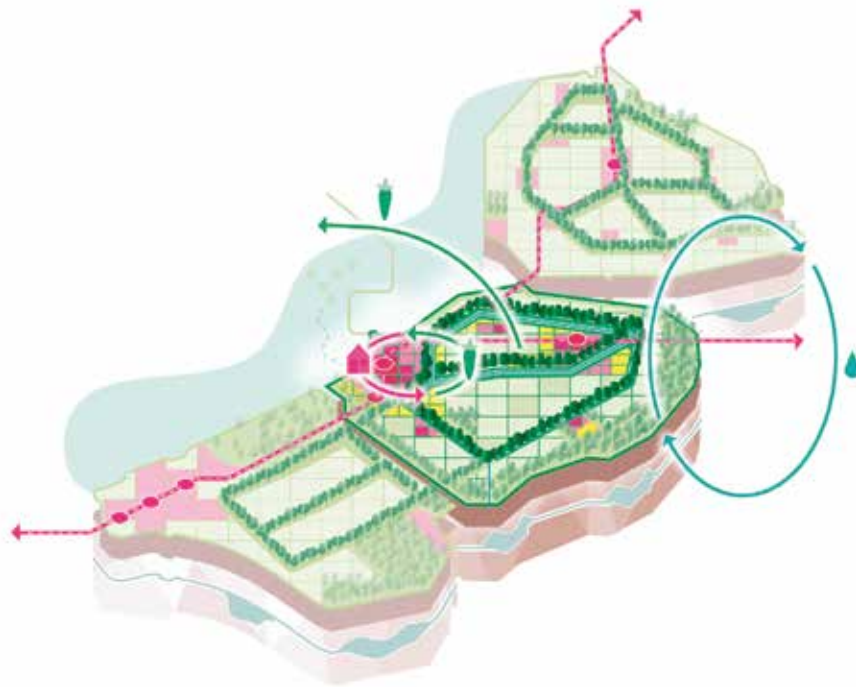

Na 42 kilometer hardlopen over nieuwe paden langs de groenblauwe vaarten via Lelystad, Swifterbant, Dronten en Biddinghuizen ligt de finish van de Flevomarathon bij Foodport. Dit is ook de plek waar een groot deel van de 100.000 nieuwe inwoners van de regio woont.

De agrarische sector krijgt een boost. Door introductie van een fijnmazige landbouw krijgen 300 nieuwe boeren de kans en worden straks 5.000 studenten opgeleid in het agro-science cluster rond de Drontense Stuw.

In acht aantrekkelijke buitens wonen, recreëren, verrijken, stallen, transformeren en werken boeren en burgers aan de regio van de toekomst. In Swifterbant levert dat onder andere duizend gigawatt lokale energie per uur op.

De Flevotoop: naar een regionaal ecosysteem 'waar wij willen leven'.

Abel Coenen, landschapsarchitect, Anna Kozera, stedenbouwkundig ontwerper, Margot Overvoorde, landschapsarchitect

De nieuwe generatie pioniers

Ruigte langs de randdijk.

38

Innovatieve landbouw bij Dronten.

Vrij zicht over het IJsselmeer.

Waar wij willen werken.

Recreatie op de Knardijk.

Oostelijk Flevoland heeft ons verrast. De fascinerende historie van het land dat eerst zee was en waar door strenge selectie een samenleving tot stand kwam. De strak geordende landbouwkvelds, die tegelijkertijd enorm variëren in gewassen, teeltsystemen, gebruik, eigendom en grootte. En de Flevolandse zelf, hun passie voor de schoonheid van de provincie. Bij buitenstaanders overheerst vooral het gevoel van leegte, wind en het gemis aan menselijke maat. Die zee aan ruimte is van grote economische waarde. Maar diezelfde ruimte staat onder grote druk en ons begrip van 'waarde' is onderwerp van debat. Het is niet langer vanzelfsprekend dat een hoge voedselproductie boven alles gaat. Het eenzijdige profiel als voedselpolder bedreigt de toekomst van het jonge landschap. Behalve als we nu juiste keuzes durven te maken.

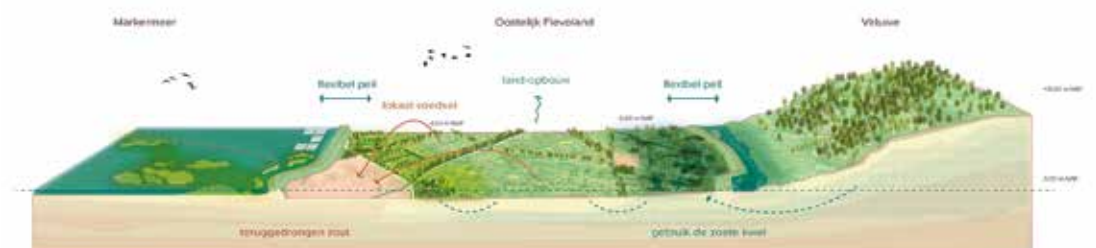
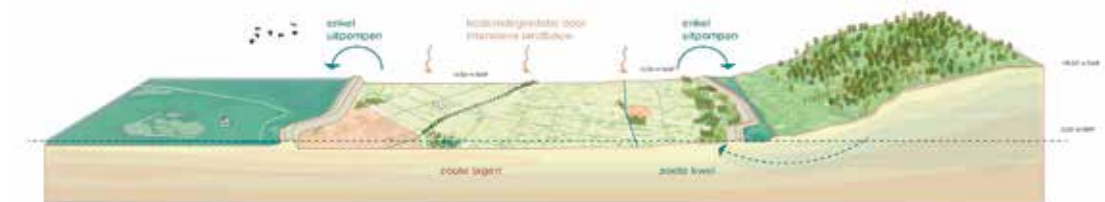
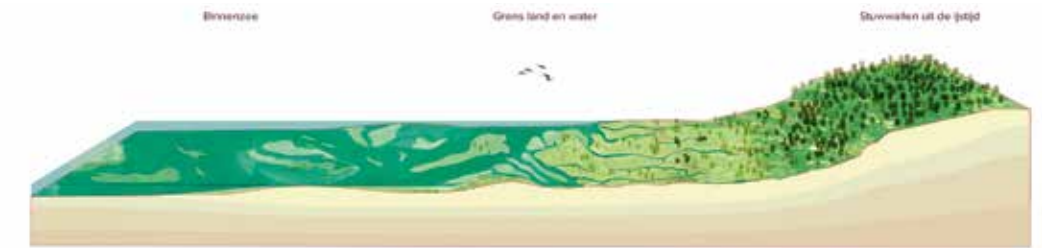
Jac. P. Thijsse beschreef begin vorige eeuw zijn natuurpercepties in de Verkade-albums. Hij beschreef de grote soortenrijkdom langs akkerranden en in weilanden, waarbij natuur en landbouw als één werden beschouwd. Zijn fietstocht langs de Zuiderzee uit 1914 zou er nu totaal anders uitzien. In krap een eeuw is de zee een binnenmeer geworden en voor een groot deel ingepolderd. De met dijken omringde Noordoost- en Flevopolder vormen een strak ontworpen provincie. In de polders zijn functies strikt van elkaar gescheiden en precies aangelegd zoals ze van de tekentafel kwamen. Het uiterlijk van de polders (of eigenlijk: droogmakerijen) is een gevolg van technocratisch denken. Dorpen en steden met voorzieningen lagen op gelijke afstand van elkaar. Greppels, sloten, tochten en vaarten vormden een ingenieus ontwateringssysteem. De natuur kreeg een plek aan de randen en op 'slechte' gronden.

De mens werd in die tijd niet gezien als onderdeel van de natuur maar als een controlerende en ordenende factor. Natuur in contrast met cultuur - een groter verschil met het denken van Thijsse is er niet. De behoefte om het landschap te controleren was een collectieve stressreactie. Het veiligstellen van de nationale voedsel- en drinkwatervoorziening en de grote vraag naar woningen waren in de jaren na de Tweede Wereldoorlog leidend. Een plan van bovenaf was dus noodzakelijk. Maar het verhaal van Flevoland begint ook onderaan, bij de polderpioniers die vanaf de jaren 50 zijn geselecteerd om het nieuwe land op te bouwen. Het waren zogenoemde 'goede boeren', getrouwd, maatschappelijk betrokken, met agrarische kennis, ervaring en doorzettingsvermogen. Ze kregen een eigen rechthoekige akker met de beste landbouwgrond ter wereld.

Oostelijk Flevoland is dus het resultaat van optimisme en experimenteerdrift, gestuurd door de vraag naar voedsel en huisvesting. En dat is nog steeds zo. De polder is uitermate productief. Hij lijkt daarmee 'af', maar is dat geenszins. Want ga maar na: door klimaatverandering - met extreme buien, hoge piekafvoeren en een stijgende zeespiegel - moet in de polder ruimte vrijkomen voor waterberging. Dat is nogal een opgave omdat het hele systeem erop is ingericht om water zo snel mogelijk af te voeren. Tegelijkertijd leiden langere periodes van droogte tot een serieus watertekort. Water oppompen uit diepere bodemlagen is vanwege het hoge zoutgehalte geen optie. Daarnaast loopt de intensieve landbouw tegen ecologische grenzen aan. Door de uitstoot van stikstof en fosfaten staat de biodiversiteit - en dan met name het bodemleven - onder druk. Tot slot kampen dorpen en steden met demogra-

39

De doorontwikkeling van het landschap tussen land en water. Van de Swifterbantcultuur 5000 v. Chr. naar de Flevolandse 2023 na Chr. tot de Nieuwe Generatie Pioniers 2060 na Chr.

fische problemen. Het is lastig om welvarende gezinnen en hoger opgeleiden voor de regio te behouden. De oplossingen voor deze vraagstukken vragen om ruimte, maar elke vierkante meter heeft al een functie - vaak landbouw, bos, water, infrastructuur of bebouwing. Omdat de economische waarde van landbouwgrond hoog is, komen andere functies in het gedrang. Sterker nog, het zit een multifunctioneel en veerkrachtig landschap voor plant, dier én mens in de weg. Als we niets doen, dreigt het vast te lopen.

Door meer differentiatie toe te laten en 'buiten de lijntjes te kleuren', hervindt de regio haar identiteit. De koploperspositie in de landbouw wordt niet losgelaten, maar verbreed tot een plantaardige productiepolder. Naast voedsel levert het vezels voor biobased bouwmaterialen en aquatische teelten. Oostelijk Flevoland is straks onderdeel van een 'plantaardig productienetwerk', met Lelystad als onderdeel van de Metropoolregio Amsterdam. De regio beschikt over opleidings- en onderzoeksinstellingen op het gebied van landbouw en natuurontwikkeling. De pioniersgeest is straks de identiteitsdrager.

De regio komt van boven, de initiatieven van onderop. Er moet strenger gekeken worden naar de huidige landbouw - niet alleen rendementen doen ertoe, ook de waarde die de agrarische sector heeft voor de omgeving. Het programma Bewust Beter Boeren (BBB) bundelt natuur-, water- en landbouwbeleid tot een meerjarenplan met financieringsmodellen. Niet om boeren beperkingen op te leggen, maar om ze te stimuleren niet enkel te produceren voor een goedkope wereldmarkt. En om kwantiteit te verbinden met kwaliteit en identiteit. Elke grondeigenaar kan bij het BBB terecht om die omslag daadwerkelijk te maken. Bijvoorbeeld door bos aan te planten, waterbuffers te maken, riet te telen of het erf te verdichten. De keuze is aan de grondeigenaar. Voor elke kavel gelden verschillende accenten, afhankelijk van de ligging in het Flevolandse landschap.

Impressie van de overgang van de randbossen naar het open landschap in het midden. Een landschap dat moet groeien, er komt steeds meer diversiteit.

Het oorspronkelijke landschap was een dynamische delta met oude rivierstromen en veengebieden die later de Zuiderzee werden. Die dynamiek wordt langzaam weer zichtbaar. Meanderende kreken bevatten restanten van veengrond en door inklinking komen oude rivieroeveren naar de oppervlakte. Deze patronen bieden een aanknopingspunt om aan de randen af te wijken van starre, agrarische rechtlijnigheid. Op basis van de oude patronen (die de openheid van de polder 'omarmen') vinden nature based solutions een plek. Door vernatten, bebossen en verruigen worden natuurwaarden vergroot en productiemogelijkheden verbreed. Zo worden verschillende natuurgebieden met elkaar verbonden - zoals langs de 'natte as' naar het zuiden en tussen de Veluwe, Oostvaardersplassen en Marker Wadden. Bovendien dragen deze gebieden bij aan een sterkere identiteit van het landelijk gebied en de kernen. Lelystad is straks een stad in de 'nieuwe natuur', Dronten de stad in de 'nieuwe landbouw'. Tussen ruigte en ruimte vertelt elk gebied een eigen verhaal, waaraan de mensen zich kunnen verbinden.

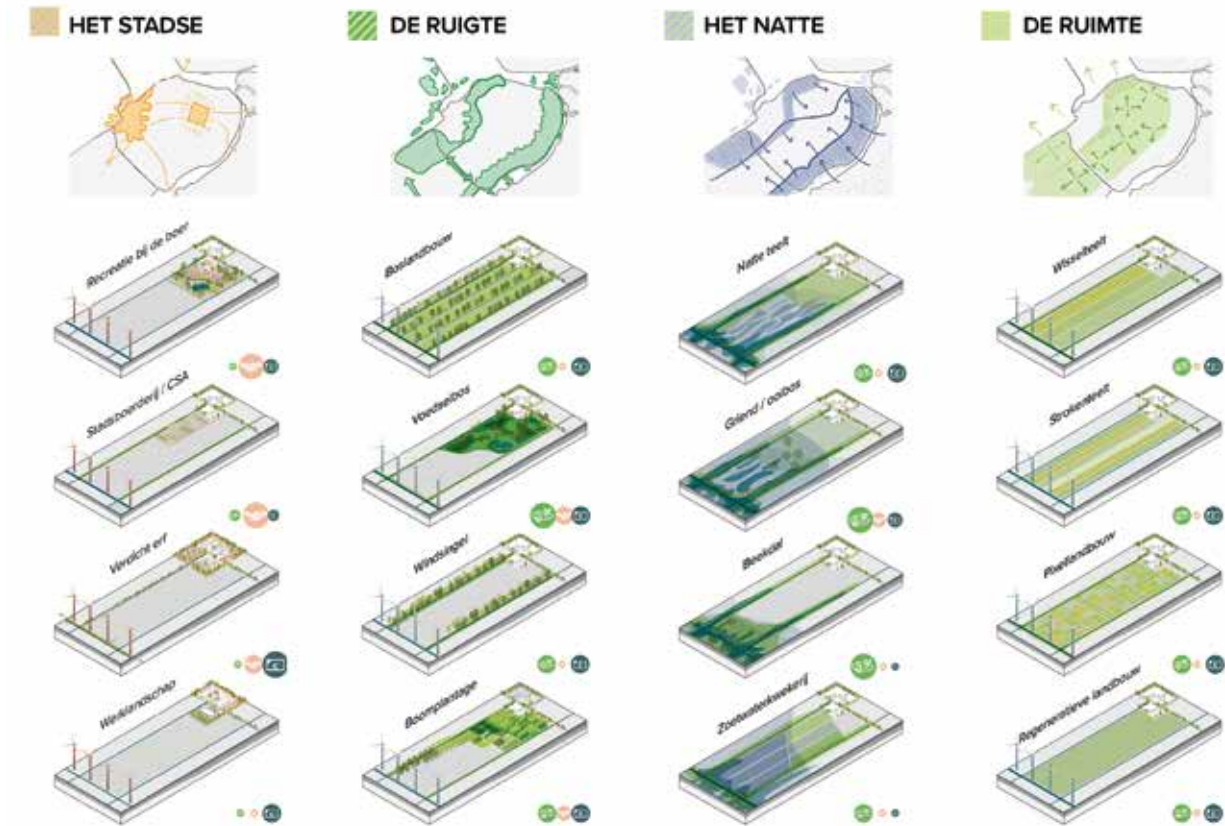

Scan de QR-code en bekijk de video toelichting.

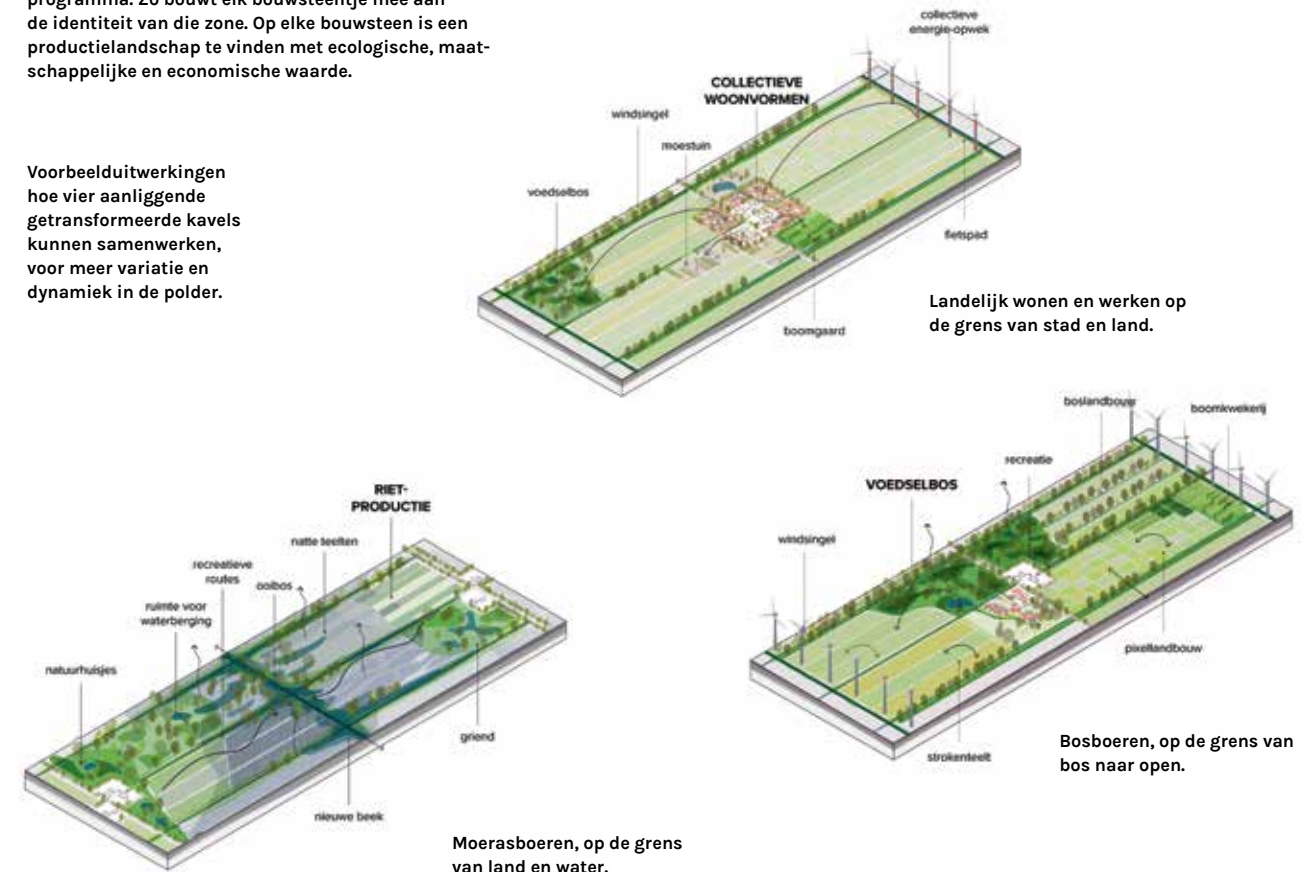
- Stad of dorp
- Stedelijke uitbreiding
- Dijk
- Windpark
- Verdicht erf
- Historische kreekpatronen
- Water met natuurwaarde
- Aquatische teelt
- Open landschap
- Stadsrand
- Achterland
- Boscorridor

Van een monofunctionele rechtlijnige regio, naar een multifunctioneel gevarieerd landschap. Het open midden wordt omarmd door natte natuurvriendelijke productiezones.

Om te redeneren van onderaf, is een open toolbox gemaakt die de landgebruikers inspireert wat te doen in de landschappelijke zone waar ze in zitten. Daarbij is gefocust op de waarden van het Bewust Beter Boeren programma. Zo bouwt elk bouwsteentje mee aan de identiteit van die zone. Op elke bouwsteen is een productielandschap te vinden met ecologische, maatschappelijke en economische waarde.

Voorbeelduitwerkingen hoe vier aanliggende getransformeerde kavels kunnen samenwerken, voor meer variatie en dynamiek in de polder.

Landelijk wonen en werken op de grens van stad en land.

Moerasboeren, op de grens van land en water.

Bosboeren, op de grens van bos naar open.

EERSTE PRIJS OOSTELIJK FLEVOLAND

De Flevotoop

VOIDS strategy, urbanism & landscape, Rho Adviseurs voor leefruimte

De jury is onder de indruk van de stappen die twee teams in de tweede ronde hebben gezet. Het voorstel DE NIEUWE GENERATIE PIONIERS straalt enthousiasme uit en het is lovenswaardig dat jonge ontwerpers buiten werktijd een complexe prijsvraag als deze bij de kop pakken. Hun ideeën zijn charmant en de jury juicht het toe dat ze de stand *still* willen doorbreken. Enerzijds door pioniers opnieuw hun gang te laten gaan. Anderzijds door de statische ruimtelijke structuur te doorbreken met een voor Flevolandse begrippen grillige vormtaal die deels voortkomt uit het door bodemdaling weer zichtbare, oorspronkelijke stroomdal van de IJssel. Om boeren, landeigenaren en anderen met experimenteerdrijf te ondersteunen, ontwierp het team een set aan ruimtelijke ingrepen waarmee het nieuwe landgebruik vorm krijgt. Bovendien tuigen ze een meerjarenplan op met financieringsmodellen, bedoeld om grondeigenaren (vooral boeren) in hun omslag te ondersteunen.

Hun tegenstrevers van DE FLEVOTOOP kregen vergelijkbaar commentaar. Een helder concept, consistente systematiek en goed uitgewerkt. Kortom, een heldere verhaallijn over hoe zij de ‘uitverkoop’ van het Flevolandse landschap een halt toe willen roepen. In de geest van de ingenieurstraditie is het idee om het systeem van tochten, vaarten en de ringdijk op te waarderen tot een landschappelijk raamwerk. Daarbinnen is ruimte voor experimenten en verrassende vormen van landgebruik. Doel is de verweving van stad en land en het overbruggen van de kloof tussen boeren en burgers. Hierin is een sleutelrol weggelegd voor de zogenoemde ‘buitens’, een nieuwe typologie waar specifieke vormen van verstedelijking samengaan met een waaier aan landbouwtypen. Het is de bedoeling om het enthousiasme en de motivatie uit de begintijd weer op te roepen. Daarvoor zijn ook in dit voorstel hedendaagse pioniers nodig die net als hun befaamde voorouders bereid zijn mee te bouwen aan een ‘ander’ Flevolands landschap.

De jury plaatst vraagtekens bij de inhoudelijke kwaliteit, innovatiekracht en effectiviteit van beide voorstellen. De vraag rijst of beide teams zich de problematiek voldoende eigen hebben gemaakt – met name op het vlak van klimaatverandering en de bodem – en of de voorgestelde maatregelen de problemen zullen wegnemen. Bij De Flevotoop bekruipt de jury een gevoel van ‘alles kan’ (én acht buitens én 300 extra boeren), terwijl de introductie van natte zones, voedselbossen en ruigtes in De nieuwe generatie pioniers ongemakkelijk aanvoelt. Daarbij: realiseren beide teams zich dat we hier te maken hebben met de beste en duurste landbouwgronden van het land? Het is een vraag die overigens ook aan de overheid gesteld kan worden. Want landbouwgrond wordt opgeofferd voor grootschalige energieprojecten, distributiehallen of datacenters, waaruit blijkt dat in de praktijk op een deel van die hoogwaardige landbouwgrond weinig hoogwaardigs gebeurt. Het leidt tot een dringende oproep: maak een einde aan de verkwisting van ruimte en maak zo snel mogelijk een goed en gedegen plan voor heel Flevoland.

Het winnende voorstel De Flevotoop is daarvoor een eerste aanzet. Het team dicht Oostelijk Flevoland een rol toe als dé groentetuin van de uitdijende Randstad. Daarom stellen zij in het middengebied goede landbouwgrond veilig, met voldoende perspectief voor de boeren die er al zitten. Daaromheen zijn de barrières tussen stad en land geslecht en wordt de kloof tussen boeren en burgers zoveel mogelijk gedicht. Dat gebeurt mede door de buitens waar allerlei tussenvormen van stad en land een plek vinden. Die verdienen nog wel een uitwerking, vooral als het gaat om de link tussen de buitens en innovatieve landbouw. Over het zogenoemde verwevingsteam – dat initiatieven moet aanjagen en bij elkaar brengen – heeft de jury twijfels: wie zitten daarin, hoe werkt zo’n team en welke middelen zijn beschikbaar om regie te houden?

An aerial photograph of the Rijn-Meuse delta, showing a vast expanse of green and brown wetlands in the foreground. In the middle ground, a wide river flows through the landscape. In the background, a city skyline is visible under a cloudy sky. The text 'Rijn – Maas monding' is overlaid in large white letters across the center of the image.

Rijn – Maas mondning

Het Rijn-Maasmondingsgebied beslaat in deze opgave de buitendijkse haven-, stedelijke en 'onbewoonde' landschappen van Maasvlakte tot en met de Drechtsteden, verbonden door de Nieuwe Waterweg, de Nieuwe Maas en de Noord. Daarnaast worden de effecten beschouwd op de relaties met andere grote ruimtelijke eenheden, zoals de waterlichamen, landschappen rondom de wateren (Haringvliet en omgeving, Voorne-Putten, Midden-Delfland, Krimpenerwaard-Alblasserwaard, Delflandse kust) en verstedelijkte delen in het gebied.

Regionale opdrachtgevers

De drie primaire opdrachtgevende partijen zijn gemeente Rotterdam, provincie Zuid-Holland en Deltaprogramma Rijnmond-Drechtsteden. Via bestaande samenwerkingsverbanden zijn in elke geval de volgende stakeholders actief betrokken: Havenbedrijf, waterschappen, Rijkswaterstaat, gemeenten Dordrecht, Voorne aan Zee en enkele overige buurgemeenten, natuurorganisaties: Staatsbosbeheer, Ark, Stichting Zuid-Hollands Landschap, Natuur- en Milieufederatie Zuid-Holland, Natuurmonumenten, Architectuur Instituut Rotterdam en de Internationale Architectuur Biënnale, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Wageningen Universiteit, Erasmus Universiteit en Wereld Natuurfonds.

Zeespiegelstijging vormt voor de lange termijn misschien wel de grootste uitdaging voor de regio Rijnmond-Drechtsteden. Ten aanzien van waterveiligheid voor de komende decennia voldoet de huidige strategie met dijken, duinen, stormvloedkeringen, afvoerverdelingen en overstromingsbewust inrichten (Voorkeursstrategie Deltaprogramma Rijnmond-Drechtsteden). De uitdaging komt in de tweede helft van deze eeuw. Dan lopen scenario's van zeespiegelstijging verder uiteen en komt bijvoorbeeld de Maeslantkering aan het einde van haar levensduur. Er zijn verschillende combinaties van 'waterveiligheidsknoppen' inzetbaar. Denk aan stormvloedkeringen, waterdiepten, afvoerverdeling, berging en autonome ontwikkelingen zoals aanzanding en duinvorming. Wat is het komende decennium en op middellange termijn een goede ruimtelijke basis en hoe hangt de waterveiligheidsstrategie samen met andere systemen?

De havenvisie 2030 zet erop in om Rotterdam te laten stijgen in toonaangevende ranglijsten voor maritieme hoofdsteden. Tegelijkertijd zal dit gepaard moeten gaan met een klimaatbewuste verandering. Wat zijn de cruciale factoren die leiden tot succesvolle stikstof- en CO₂-reductie, klimaatmitigatie en -adaptatie? En hoe vertaalt zich dat ruimtelijk?

Door klimaatverandering en maatschappelijke ontwikkelingen is de vraag naar schoon zoet water in deze deltaregio toegenomen. Klimaatverandering leidt tot langere periodes van droogte en lage rivierafvoeren. Verzilting van het oppervlaktewater en zoet grondwater alsmede bodemdaling en verdroging zijn het gevolg. Wat moet de regio doen om de zoetwateraanvoer die van belang is voor natuur, landbouw en drinkwater veilig te stellen?

De regio Rijnmond-Drechtsteden heeft verhoudingsgewijs weinig natuur en landschap en de bereikbaarheid is niet optimaal. Met ontwikkelingen als Getijderivier XL wordt al geprobeerd hier stapsgewijs iets aan te doen. Hoe kunnen we tot een robuuste schaa sprong komen, waarbij onze regio ook met natuur en landschap haar kansen steviger neerzet?

Bovengenoemde situatieschets geeft een indruk van de onderlinge verbanden en problemen. Het is in vele opzichten vijf voor twaalf. We begrijpen als regio de nodige bouwstenen en verbanden steeds beter, maar er is behoefte aan integratie, verdieping, een blik van buitenaf en verheldering. Het liefst willen we de toekomst van de regio zoveel mogelijk openhouden om flexibel en adaptief te blijven. Wat waterveiligheid betreft hebben we nog enige tijd. Maar op de korte en middellange termijn zijn wel al overige grote (mitigatie) keuzes noodzakelijk die samenhangen.

De hoofdvraag luidt dan ook: Hoe komen we – vanuit scherpe integrale analyse – tot (één of maximaal drie alternatieve) ontwikkelrichtingen voor een Rijn-Maasmondingsgebied met natuurlijke systemen in balans waarin in elk geval bovenstaande opgaven geborgd zijn? Hoe ziet dat eruit voor de verschillende onderdelen? Hun onderlinge relaties? En cruciale details? Vervolgens, wanneer men redeneert vanuit de ontwikkelrichting(en) voor de lange termijn (ca. honderd jaar) – wat is dan de meest overtuigende koers voor de regio voor de korte- en (middel)lange termijn? Van welke stappen krijgen we tot 2030 geen spijt? En wat moeten we doen als de Voorkeursstrategie Deltaprogramma Rijnmond-Drechtsteden niet meer zou voldoen?

DELTASTAD/TU DELFT: Han Meyer / H+N+S LANDSCHAPSARCHITECTEN: Jasper Hugtenburg, Marijne Kreulen, Léa Soret / PALMBOUT URBAN LANDSCAPES: Marcel van der Meijs, Ruben Hoek, Sarah Huijbregts / ERASMUS UNIVERSITEIT: Bart Kuipers / ARK REWILDING NEDERLAND: Esther Blom / WWF: Alphons van Winden

Tweestromenland

Zelfbouwend fundament voor een deltastad

48

49

Deltagebieden komen van nature tot stand door sedimentatie en veenvorming – processen die ervoor zorgen dat delta's boven de zeespiegel uitstijgen. Deze natuurlijke bescherming tegen hoogwater is door de mens aangevuld met dijken, dammen en keringen. Infrastructurele werken die onbedoeld het 'zelfbouwend vermogen' van de delta blokkeren. Door 'sedimenthonger', bodemdaling en erosie zijn met name verstedelijkte deltagebieden – zoals de Rijn-Maasdelta – kwetsbaar voor zeespiegelstijging. Toch is het sediment waarmee land kan worden opgehoogd nog steeds beschikbaar. Het hoopt zich op in de voordelta of wordt door baggerschepen naar zee vervoerd. De inzending Tweestromenland is een pleidooi om dit beschikbare sediment weer in te zetten om tot een veilig, leefbaar en authentiek deltalandschap te komen.

De sleutel hiervoor ligt bij de ingreep waarmee 150 jaar geleden onze 'delta-bricolage' begon: de Nieuwe Waterweg. Als hier geen grote zeeschepen meer varen, ontstaat een natuurlijke riviermonding die sediment invangt. Door het parallel gelegen Calandkanaal via een oude rivierloop te verbinden met de Botlek, blijven de havens van Rotterdam, Dordrecht en Moerdijk bereikbaar.

Een natuurlijk profiel van de Nieuwe Waterweg zorgt dat stormvloed en zout water minder ver de rivier opdringen. Hierdoor zijn de effecten van zeespiegelstijging makkelijker op te vangen en is minder rivierwater nodig om de Waterweg door te spoelen. Bovendien wordt de afvoer- en sedimentverdeling tussen de Nieuwe Waterweg en het Haringvliet hersteld, zodat ook die laatste polders worden opgehoogd en de deltanatuur hersteld. Die deltanatuur is de basis voor een aantrekkelijke en authentieke woon-, werk- en leefomgeving. Er is weliswaar werk zat in de Rijn-Maasmonding, maar vanwege de lage woonkwaliteit hebben bedrijven moeite om werknemers te vinden.

Onder invloed van de energietransitie, de omslag naar een circulaire economie en de hang naar lokale productie zal de haven zich minder op bulk en doorvoer richten en meer op duurzame productie en toegevoegde waarde. Een heldere en efficiënte functieverdeling in het grondgebruik leidt tot een kleinere voetafdruk van de havenactiviteiten. De ruimtewinst die hiermee gepaard gaat, brengt een groendooraderde en doorwaadbare haven dichterbij. De natuur is als een voeg tussen industrie en wonen – soms verweven op buurtniveau (in de stadshavens), soms op gepaste afstand, als buffer (in de Botlek).

Tweestromenland is een nieuw hoofdstuk in het verhaal van Rotterdam, dat in de afgelopen anderhalve eeuw gekleurd werd door de trots op de industriële werkstad van opgestroopte mouwen en rokende schoorstenen. Op de volgende pagina's geeft schrijver Arjen van Veelen alvast de eerste aanzet.

Een haalbaar paradijs

Aan het Brielse Meer, iets ten zuiden van de BP-raffinaderij en de razende A15, ligt een schitterend natuurgebiedje. Het snippertje groen telt slechts elf hectare. Het is niet toegankelijk voor bezoekers, maar wie het in de vroege zomer betreedt, wandelt er door een bloemenzee van zeldzame orchideeën. De Kleine Beer heet het. Het is een restant van natuurreservaat De Beer, één van de rijkste natuurreservaten die ons land ooit kende, vol moerasvalleien en stuifduinen. 'Een landschap van onvergetelijke bekoring', aldus Jac. P. Thijsse begin jaren 30. Dat landschap was een onbedoeld geschenk van de haven. Eind negentiende eeuw werd de Nieuwe Waterweg gegraven, een watersnelweg door de duinen naar zee. Ten zuiden daarvan raakte toen een zandplaat van de bewoonde wereld afgesneden. Door de werking van wind en getij groeide die plaat in een mum van tijd uit tot een bijna paradijselijk schiereiland. Diezelfde haven die het paradijs had voortgebracht, slokte het in de jaren 50 en 60 echter weer op. Er kwamen raffinaderijen en ertshavens, de natuur werd grotendeels verbrand en gebulldozerd. Een tragische geschiedenis - en een hoopgevend verhaal.

Want ga maar na. De geschiedenis van De Beer bewijst dat er razendsnel (nu ja, in een halve eeuw), iets prachtigs kan ontstaan als de wind en het getij aan je zij staan. Daar getuigt die resterende snipper nog van: het is een levend monument voor de zelfbouwende kracht van de natuur.

50

Aan dat paradijsje, aan die energie, moet ik denken bij het lezen van de ideeën uit Tweestromenland. In de kern behelst dit voorstel, net als destijds met de Waterweg, opnieuw een doorsteek. Een ingreep in de afvloeiing van de Rijn, die opnieuw ruimte vrijspeelt. Ditmaal niet alleen

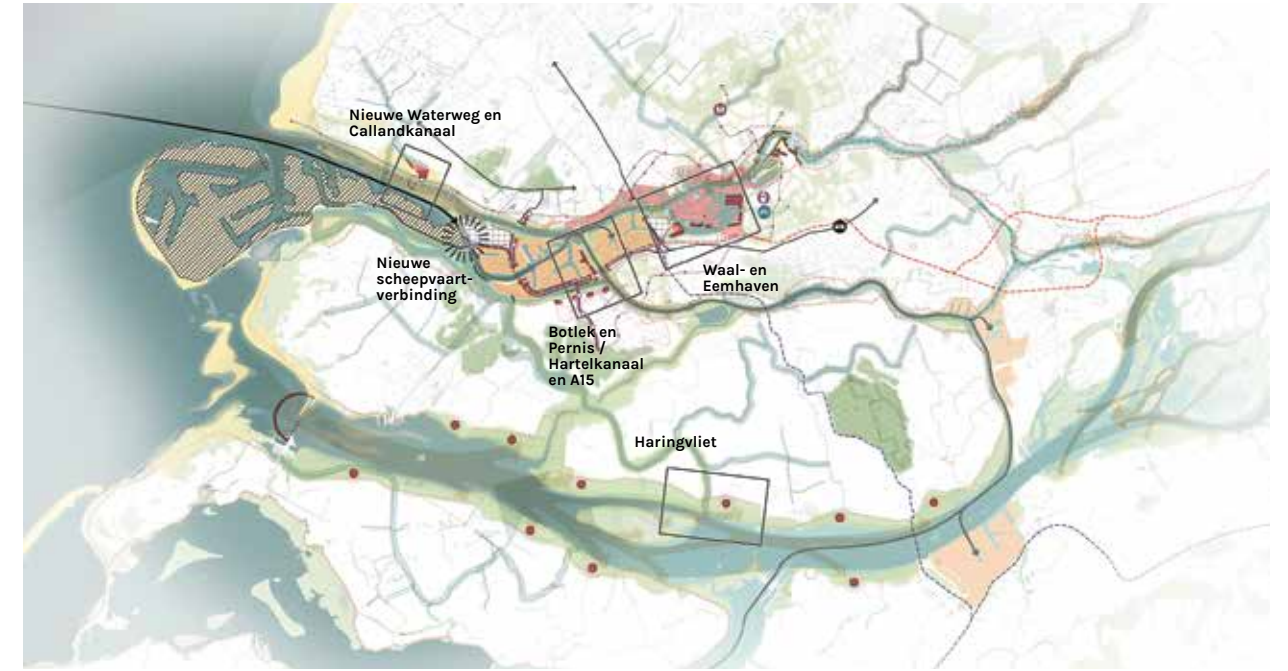
voor het scheepsverkeer - de Botlek blijft bereikbaar - maar ook voor de levende rivier zelf én voor ruimte om te wonen.

En niet in het minst: dit plan schept ademruimte, denkruimte. Vrijwel nergens in Nederland oogt de kaart zo verstikkend als in die extreem drukbevolkte en extreem industriële Rijnmond. Zoveel transportaders, zoveel grijs gearceerd havengebied, zoveel natuur in verdrinking, zoveel mensen die nog een huis zoeken. De toekomst lijkt hier op slot. Of bevindt de grootste hindernis zich in ons hoofd?

Stel je een vogelvlucht voor vanaf het centrum van Rotterdam naar de zee. Eerst boven die prachtig blinkende torenstad, dan over die zilvergrijze corridor van vijftig kilometer industrie. De motor van de economie, zegt men. Je hoeft geen klimaatrebel te zijn om de haarscheurtjes te zien. Zestig procent van het havenoppervlak bestaat uit fossiele industrie. Van de vijf raffinaderijen is er al één in de mottenballen beland, een tweede wacht hetzelfde lot. Er tekent zich een Rotterdamse rustbelt af.

De wetenschap stelt intussen indringende vragen bij de werkelijke economische baten van het mainportmodel. Om de waterweg open te houden, zwoegen er continu baggerschepen op hun Sisyphusarbeid van zand naar zee brengen. Land dat we juist harder nodig hebben dan ooit, in tijden van zeespiegel dreiging. De zoute zeetong reikt door al dat uitdiepen intussen al bijna tot de grachten van Gouda.

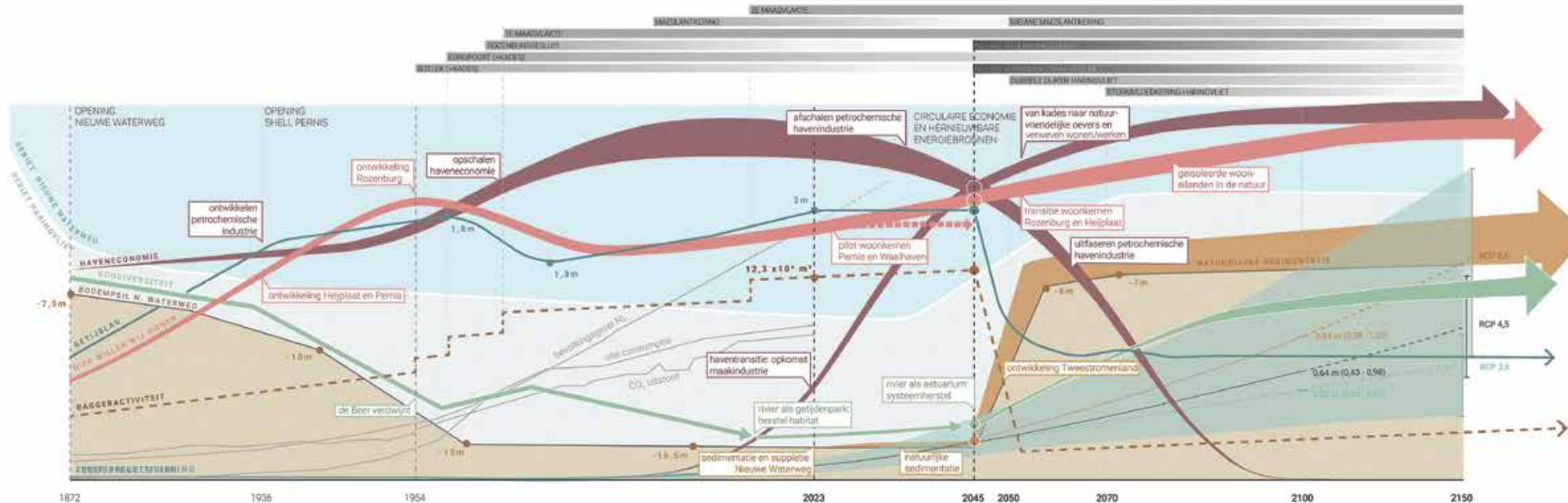
Zo bezien krijgt dit bedrijvige rivierlandschap iets roetsigs en zelfdestructiefs. Iets nadrukkelijk on-Rotterdams ook, want dit was altijd de stad van durf en ver vooruit zien. De stad die kades bouwde voordat er schepen waren. En nu? Verandert de stad straks in een angstig fort achter sluiswanden?

Toekomstbeeld en deeltuitwerkingen.

Doorsnede van de Waalhaven. Wonen en werken is fijnmazig verweven met het getijdenlandschap.

Integrale gebiedsontwikkeling voor de lange termijn voor een veilige en leefbare delta.

Een goed toekomstplan kan nooit alleen op angst gebaseerd zijn. Gelukkig hoeft dat ook niet. De ontwikkeling van zowel zonnepanelen als windmolens gaat momenteel sneller dan zelfs de meest blinde technooptimist durfde te dromen. De grijze corridor zal sneller dan verwacht obsoleet zijn. En dan tekent zich daar een groenblauwe droom af. Nee, geen droom - een concreet plan, een realistisch paradijs. Zand en slib, door de natuur zelf aangeleverd, zullen een hoofdrol spelen om de zeespiegelstijging het hoofd te bieden. Dankzij de voorgestelde doorsteek kunnen de hooggelegen havengebieden anders worden benut. Tweestromenland speelt ruimte vrij voor de natuur die kan herademen op het ritme van het getij. Voor transitie ook, een gezonde haven, voor kleinschaliger industrie met een hogere toegevoegde waarde voor de regio, innig vervlochten met de levens van de oeverbewoners.

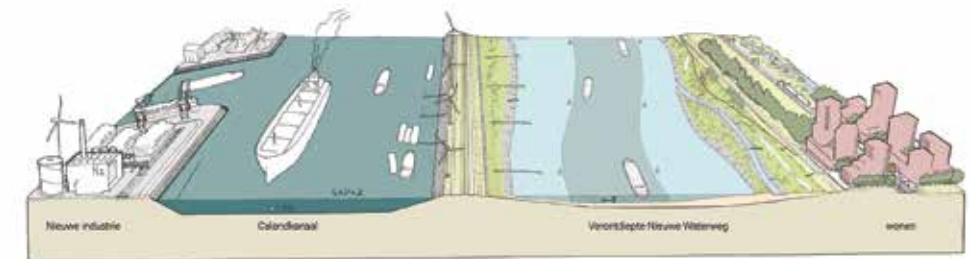
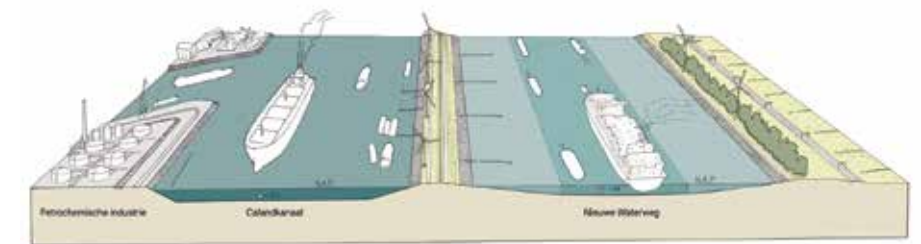
Dit plan vecht niet tegen de elementen. Het beweegt mee. Met de rivier, maar ook met het technologische en maatschappelijke getij: de roep om welzijn, huizen, menselijke maat. Het laat de Rijndelta herademen en kan de breuk tussen stad en haven helen. Maar ook: de breuk tussen Rotterdam en de periferie. Want terwijl de stad Rotterdam opbloede, een waterspeeltuin werd, bleven omliggende gemeenten als Schiedam, Vlaardingen en Spijkenisse achter.

Decennialang leefde men hier letterlijk in de rook en zwavel van de haven. En tegenwoordig krijgt men er vaak de toekomst voorgeschoteld als een kwestie van ding-die-niet-meer-mogen. Wie iedereen aan boord wil hebben, moet ook de vruchten kunnen tonen. Welnu. Stel je woningen voor aan het water, in het groen, veilig, hooggelegen. Stel je banen in de buurt voor die betekenis geven. Stel je een stad en een periferie voor die zich weer door hetzelfde water verbonden weten, door de adem van hetzelfde getij. Stel je het water voor als bondgenoot in plaats van vijand. Denk aan een vriendelijke rivier. Denk aan een open havenstad die niet star van geest is als een stenen kade, maar dynamisch als een estuarium. Stel je een toekomst voor die niet op slot zit. Stel je kinderen voor die spelen bij een beekje en wat keien verschuiven zodat de stroom verspringt.

Zo simpel? Nee, natuurlijk niet. Dit plan vraagt durf. Maar als iets Rotterdams is, dan is het dat. En zeker: een lange adem. Maar laat het die rustige, diepe ademhaling zijn van het getij. Het verhaal van De Beer bewijst dat een klein duwtje dan genoeg kan zijn. Wat let ons om zo'n aanzet te geven? Sterker, dat zijn we aan wie na ons komt verplicht.

Scan de QR-code en bekijk de video toelichting.

De Nieuwe Waterweg als natuurlijke, sediment invangende riviermonding, het Calandkanaal als hoofdvaarroute.

Tweestromenland in vogelvlucht: een zelfbouwend fundament voor een deltastad.

DE URBANISTEN: Timo Stevens, Marcello Corradi,
Geertje Maagdenberg, Dirk van Peijpe, Margherita Ghini
DELTARES: Nanco Dolman, Ronald Roosjen, Rutger van der Brugge

Rotterdam Waterstad 2100

Het toekomstperspectief op drie schaalniveaus.
De Randstad beschermen en ruimte maken voor de rivieren.

De regio Rotterdam veilig achter de dijk en haveneilanden met nieuwe vaar-routes.

Rotterdam Waterstad 2100 voorziet in eigen zoet water met volop ruimte voor natuur.

Collage van het Oeverpark.

Rotterdam Waterstad 2100 is een beeldend vergezicht voor de Rijn-Maasmonding over honderd jaar. Hierin is het stedelijk gebied beschermd tegen zeespiegelstijging - van wel drie meter - en voorziet de regio in de eigen (zoet)waterbehoefte. Het vergezicht toont hoe bestaande en nieuwe groenblauwe netwerken zorgen voor een gezonde en prettige leefomgeving. Daarmee richt het perspectief zich op de uitdagingen waarmee de regio te maken heeft en krijgt, zoals overstromingen, droogte, wateroverlast en hitte. Het benadrukt de noodzaak om stad en haven anders in te richten en de leefomgeving van mens én dier te beschermen.

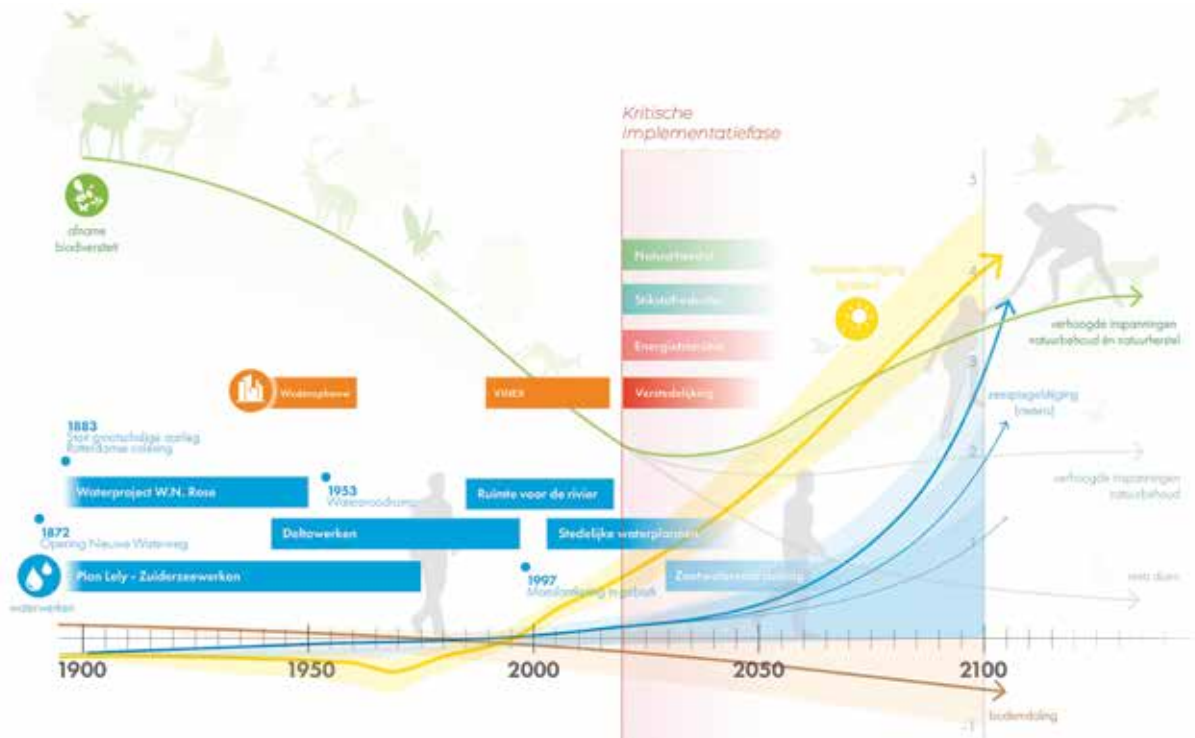
De hoofdingreep van deze holistische visie is de implementatie van een deltadijk die Rotterdam en de Randstad veilig houdt bij het extreme scenario van drie meter zeespiegelstijging. Buiten die dijk, en met name rondom de Zuid-Hollandse eilanden, ontstaat een dynamisch en natuurlijk getijdenlandschap. De woonkernen op die eilanden liggen veilig achter kleine ringdijken en de Rotterdamse haven krijgt een toekomstbestendige inrichting. In en rond de stad Rotterdam is voldoende ruimte voor natuur en worden nieuwe woontypologieën geïntroduceerd. Om dit alles te bereiken zijn 22 bouwstenen geformuleerd, verdeeld over vijf hoofdthema's.

1. Waterveiligheid in extreme scenario's

Waterveiligheid speelt binnen en buiten de deltadijk een rol. Rotterdam en de Randstad liggen veilig achter de dijk (1). Nieuwe zeesluizen (2) aan de oost- en westzijde van Rotterdam houden het stijgende en zoute zeewater buiten. Het doel is om de dijk zo landschappelijk mogelijk vorm te geven, maar het tracé is afhankelijk van de beschikbare ruimte. Aan de zuidzijde wordt de nieuwe dijk dan ook verplaatst naar de Oude Maas. Het beschermen van de Drechtsteden heeft een vergelijkbare strategie: een dijkkring met een gecontroleerd binnenwater (3). Op de Zuid-Hollandse eilanden geldt een terpenstrategie (4); een uitbreiding van woonkernen op veilige hoogte, die later mogelijk uitgroeien tot kleine ringdijken. Zo ontstaat ruimte voor getijdennatuur en natte teelten op de rest van de eilanden en rondom de haven en de kust (5).

2. Sponssteden met circulaire zoetwatersystemen

Het gedachtegoed van de sponsstad (6) is nodig om de 'eigen' zoetwaterbeschikbaarheid te borgen. Dit betekent dat zoveel mogelijk regenwater wordt opgevangen en vastgehouden. Tijdens perioden van droogte en tekorten kan het vervolgens benut worden. Het teveel of tekort aan water kan met pompen of gemalen verdeeld worden over een netwerk van singels, boezems en seizoenbergingen. Door het afsluiten van de Maas ontstaat midden in Rotterdam een 'Binnenmaas', een groot zoetwatergebied. Losse watersystemen kunnen gecombineerd worden tot één zoetwatersysteem (7) dat tevens dient als buffer voor overtollig hemelwater. De Krimpenerwaard wordt een groot zuiveringsmoeras (8), terwijl in perioden van extreme neerslag ook Midden-Delfland fungeert als klimaatbuffer (9).

De tijdlijn van ontwikkelingen en uitdagingen voor de Rijn-Maasmonding.

Impressie van een aaneengesloten oeverpark met waterrijke nieuwe woonmilieus.

Sponstad met zuivering in het natuurgebied Krimpenerwaard.

Maximale peilstijging van de Binnenmaas.

Impressie van het oeverpark met nieuwe typologieën voor wonen, natuur en mobiliteit rondom het nieuwe binnenwater.

Het Brielse en Oostvoornse Meer blijven behouden als waterbuffers voor de haven (10). Door het openstellen en verbinden van waterstructuren, plus de verbeterde waterkwaliteit, is dit toekomstige water-netwerk uitermate geschikt voor recreatief gebruik.

3. *Voldoende ruimte voor nieuwe natuur*

Binnen de deltadijk liggen regionale parken, waaronder een oeverpark van formaat. Dit Oeverpark010 (12) bestrijkt de gehele lengte van de Binnenmaas en biedt mogelijkheden voor parken en natuur. De te vernatten Krimpenerwaard en Midden-Delfland gelden als regionale parken (11) waar mensen genieten van de natuurlijke omgeving. De Haringvlietdam gaat open. Zo ontstaat een grootschalig getijdenpark (13) dat zich uitstrekt tot aan De Biesbosch.

Op de Zuid-Hollandse eilanden is meer ruimte voor water, met mogelijkheden voor natte landbouw (14). Het zorgt voor een gevarieerd landschap en een evenwichtige waterhuishouding.

4. *Voorzien in nieuwe woongebieden*

Door het deels verplaatsen van bestaande havengebieden en de hoofdtransportroute, is de Binnenmaas een plek voor 'water- en natuurgebonden stadsontwikkeling' (16). Het gecontroleerde waterpeil biedt tevens kansen voor waterrecreatie. Wonen aan dit water-netwerk is veilig en aantrekkelijk (15). De Binnenmaas is een plek voor natuur én nieuwe woontypologieën (16), zoals wonen in voormalige havenbekkens en in drijvende woningen. Ook op en achter de deltadijk liggen mogelijkheden voor

nieuwe woongebieden. De dijk is immers zowel een primaire waterkering als een beleefbaar landschap. De locaties op en aan de dijk worden het nieuwe stadsfront van Rotterdam (17). In het getijdenland-schap buiten de deltadijk is de woningbouwontwikkeling onderdeel van de waterveiligheidsstrategie. Door woningbouw verhoogd (op terpen) te ontwikkelen en aan de rand van bestaande kernen, wordt op termijn een waterkering gevormd (18).

5. *Een post-fossiele haven*

De haven van Rotterdam transformeert naar een post-fossiel gebied met hernieuwbare energie en een schonere scheepvaart. Om de haven te beschermen tegen het stijgende zeewater, wordt het maaiveld stapsgewijs opgehoogd, in combinatie

met de herinrichting van de havenactiviteiten (21). Ook de transportroutes over water en land krijgen een toekomstbestendige inrichting (20). Activiteiten in de Waal- en Eemhaven, die straks binnendijks liggen, verplaatsen zich naar buitendijkse gebieden.

De 22 bouwstenen zijn vertaald in 3 transitiepaden – op basis van verschillende sleutelmomenten, zoals de levensduur van de Van Maaslantkering. Het basispad beschrijft wanneer en hoe bouwstenen worden geïmplementeerd. Omdat ontwikkelingen van elkaar afhankelijk zijn, geldt een bepaalde volgorde. Zo kunnen nieuwe woningen aan de Binnenmaas pas worden ontwikkeld als deze is afgesloten en havenactiviteiten zijn verplaatst naar buitendijkse gebieden. Naast het basispad zijn twee alternatieve tijdslijnen verkend. Als wordt gekozen om af te wachten, kan de planning van dit vergezicht worden uitgesteld. Maar als de keuze wordt gemaakt om de transitie direct in gang te zetten, omdat we ons vroeg of laat toch zullen moeten beschermen, kan morgen al begonnen worden met de voorbereiding en planvorming.

Scan de QR-code en bekijk de videotoelichting.

Een nieuwe kaart voor de Rijn-Maasmonding.

1. Rotterdam (en rest van de Randstad) beschermen met een Deltadijk.	4. Terpenstrategie voor woonkernen op de Zuid-Hollandse eilanden.	7. Verbonden functioneel watersysteem, zoet-waterruimte voor de stad	10. Brielse en Oostvoornse meer als waterbuffer voor de haven	13. Dynamischer Haringvliet, meer ruimte voor getijematuur op de Zuid-Hollandse eilanden	16. Nieuwe water-gereguleerde woontypologieën aan de nieuwe Binnenmaas	19. Verplaatsen binnendijkse havenactiviteiten naar nieuwe hoofdtransportroute	22. Geleidelijk ophogen van buitendijkse functionele woongebieden
2. Afsluiting met sluisen aan de oost en westzijde (Vaardingen en Krimpenerwaard)	5. Een beter beschermend kustlandschap	8. Zuiveringsmoeras Krimpenerwaard	11. Regionaal park Krimpenerwaard / Midden Delfland	14. Natte teelten op de Zuid-Hollandse eilanden	17. Nieuwe stadsfronten aan de deltadijk	20. Nieuwe veilige transportroutes over water en over land	21. Een drijvende havenuitbreiding zeewaarts
3. Enclave Drechterden met dijk en controleerbaar binnenwater, nieuwe afvoer voor de Lek	6. Sponstadi Rotterdam geen druppel (schroot) water meer verspillen	9. Klimaatbuffer Midden Delfland	12. Oeverpark Rotterdam (binnen de deltadijk)	15. Wonen aan een beter verbonden recreatief water-netwerk	18. Uitbreiding van woonkernen op terpen op Zuid-Hollandse eilanden		

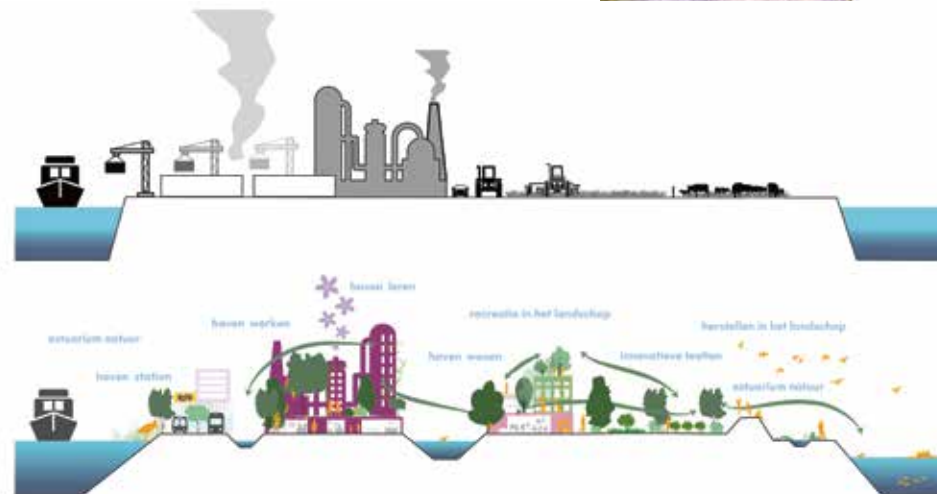
JUURLINK [+]
 GELUK: Cor Geluk, Huub Juurlink, Floor Hendrickx, Raidun Schott, Jeroen Müller, Antonio Castro, Marco Di Flavio, Maria Aftaeva / IMPORT.EXPORT.ARCHITECTURE: Oscar Rommens, Julia Canovas / Experts: Peter Paalvast (ecoloog), Floris Groenendijk (Arcadis), Jelmer Cleveringa (Arcadis), Martijn de Graaff (TNO), Sjaak Punt (Arcadis), Maurice Jansen (Erasmus UPT), Jouke Goslinga (Port of Rotterdam)

Zoals getij het land vormt, bouwen wij samen aan stad, land en haven

60

Waar wij wonen: de havenstad, met het water nabij.

De nabije stad is een sociale stad. Nabijheid tussen woon, werk, school en recreatie heeft een sterke meerwaarde voor de leefbaarheid.

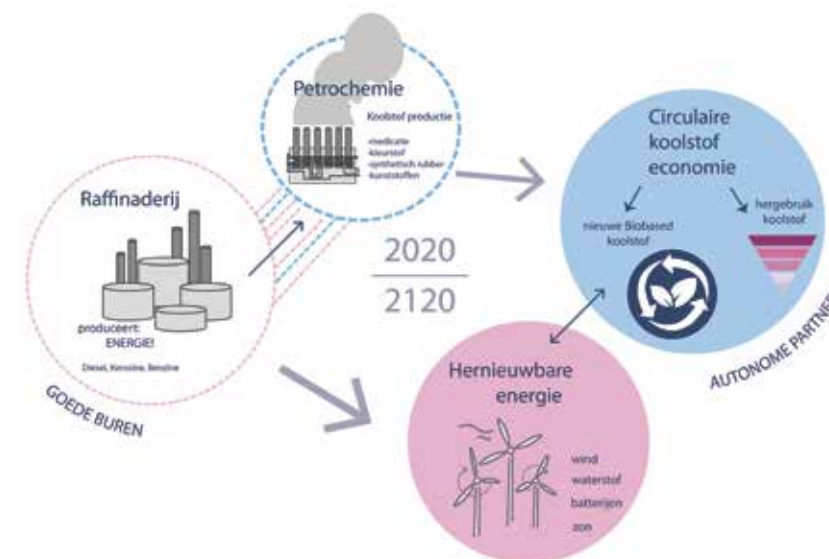
In de Rijn-Maasmonding heeft de economie een dominante rol. Het landschap is dan ook 'georganiseerd' om economische activiteiten zo goed mogelijk te accommoderen. Tegelijkertijd is de invloed van klimaatverandering niet meer te ontkennen. Sterker nog, de roep om een andere (lees: duurzame en veerkrachtige) inrichting van de regio klinkt steeds luider. Daarbij geldt dat de maatschappij geen stad meer verlangt waarin functies en groepen gescheiden zijn, maar een stad waar inclusiviteit en diversiteit leidend zijn. Kortom, het is tijd om klimaat, economie en welzijn in evenwicht te brengen. Dat kan. Naast de risico's en dreigingen die klimaatverandering met zich meebrengt, bieden zeespiegelstijging en hogere waterpeilen ook tal van kansen. De haven van Rotterdam is een gesloten, in zichzelf gekeerd gebied waar productiviteit centraal staat. Die harde scheiding met de rest van de stad moet plaats maken voor cohesie - niet alleen tussen mensen en functies, maar ook tussen mensen, planten en dieren. De monteur woont straks gewoon boven zijn werk, de kinderen gaan om de hoek naar school en in de avond loop je gelijk door naar het park, de markt, de sportschool of het theater. Dit betekent wel dat alle vormen van economie schoon zijn en zich verhouden tot de omgeving.

In de haven zelf is de ontvlechting van de fossiele economie al aan de gang. Energie wordt steeds meer hernieuwbaar (wind, waterstof), waardoor een breuk ontstaat tussen de productie van energie en de verwerking van het restproduct tot benzine, plastic en kleurstoffen. Waar raffinaderij en petrochemie nu nog nadrukkelijk met elkaar verbonden zijn, worden producten straks vervaardigd in een circulaire koolstofeconomie, die inzet op reductie, hergebruik, recycling of recovery van koolstof. Een voorbeeld hiervan is de 'adder van Lansink', een piramide-model dat inzet op achtereenvolgens reductie van het gebruik van grondstoffen, hergebruik, recycling

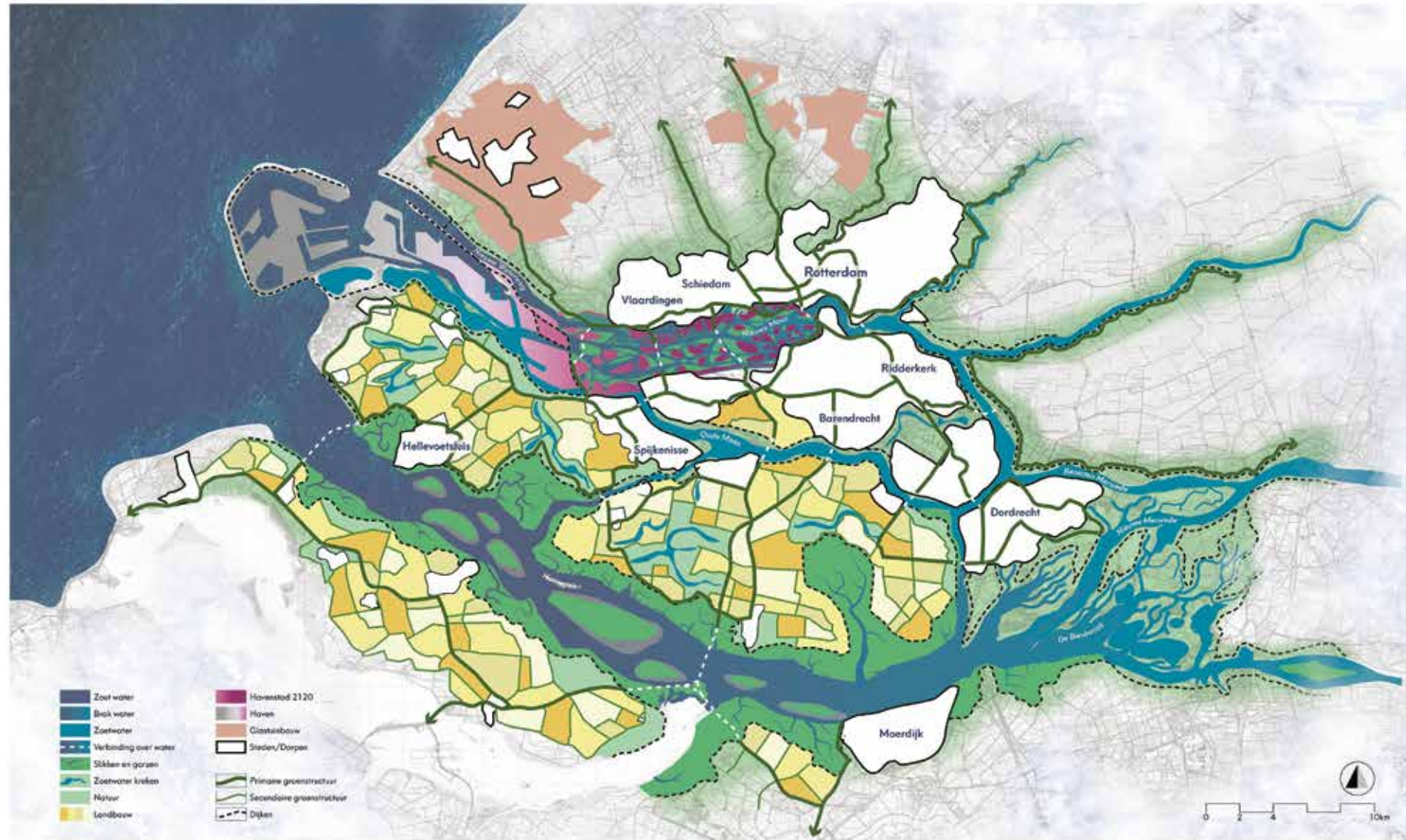
en recovery en tot slot de productie van nieuwe grondstoffen in biobased raffinaderijen. Voor de haven betekent dit de omslag van efficiënte grootverbruiker naar lokale aanjager van innovatie, met alle gevolgen voor gebruik en inrichting van dien. Die omslag uit zich op verschillende schaalniveaus. De zee is het toneel voor de grootschalige winning van energie - uit waterstof en in windparken. Recycling, verwerking, terugwinning en biobased raffinaderijen krijgen een plek op de middenschaal van een uitgebreide Maasvlakte. Op het kleinste schaalniveau draait het om hergebruik, met een prominente rol voor de maakindustrie. Dit leidt overal in de Rijnmond tot gecombineerde woon-werkmilieus, waaronder de havendelen die zich het dichtst bij de stad bevinden. Deze maakindustrie nieuwe stijl versterkt de positie van Rotterdam in Europa. Producten die ooit via de haven binnenkwamen, keren terug om gerepareerd, gerecycled, gerefurbished en gedemonteerd te worden.

Een klassieke top-down benadering van ruimtelijke planning is in deze context ongepast. Het hierboven geschetste toekomstbeeld vraagt om cocreatie en bottom-up denken. Dit transformatieproces heeft aanjagers nodig, afkomstig uit de triple helix tussen overheid, bedrijfsleven, en universiteiten en hogescholen. Zulke samenwerkingen komen goed tot hun recht in campusomgevingen. Zoals de RDM-campus op Heijplaat, die kan uitgroeien tot een 'transitiecampus' en op meerdere plaatsen in de regio navolging kan krijgen. Zo hebben de haven-gebonden economie maar ook de natuur- en landbouwgebonden economieën een aanjager. Klimaatverandering en een stijgende zeespiegel doen de stormvloedkering vaker sluiten. Bescherming is belangrijk, maar het water verdient ook meer ruimte. Daarom worden de Nieuwe Maas en het Haringvliet opgezet. De getijden krijgen weer invloed en er ontstaat een brakke gradiënt.

61

De toekomst van de haven economie: de circulaire koolstofeconomie die ontstaat uit het ontvlechten van de huidige fossiele industrie.

62

Het estuarium van de Rijn-Maasmondung: de nieuwe natuur voor de regio en Nederland.

Schorren en gorzen groeien aan en tegen 2120 is de estuariumdynamiek in balans en de invloed van de zee getemperd. De zoet-zoutgradiënt van het estuarium zit vol met nutriënten die de Rijn-Maasmondung vruchtbaar maken. Dit biedt economische kansen voor nieuwe vormen van landbouw en visserij.

De beschikbaarheid van zoet water komt in de toekomst onder druk te staan. Daarom zijn drie stappen noodzakelijk. Ten eerste het verminderen van de vraag bij de grootste gebruikers: huishoudens, industrie en landbouw. Ten tweede het langer vasthouden van zoveel mogelijk regenwater, in bijvoorbeeld oude kreekbeddingen of het Brielse Meer. Ten derde de inrichting van zoetwaterbuffers stroomopwaarts.

In dit nieuwe landschap zijn economie en natuur nauw met elkaar vervlochten. Er wordt ingezet op nieuwe zoutteelten voor voedsel en biobased grondstoffen. De nieuwe getijdennatuur met de zoetwaterkreeken en de stadsnatuur. Vogels, (trek)vissen, mosselen en zilte plantensoorten vinden in dit brakke systeem hun plek. De kern van dit regionale natuurgebied - het estuarium - wordt via groenstructuren verbonden met de Nieuwe Maas. Deze structuren vormen een coulisselandschap waar strokenteelt plaatsvindt.

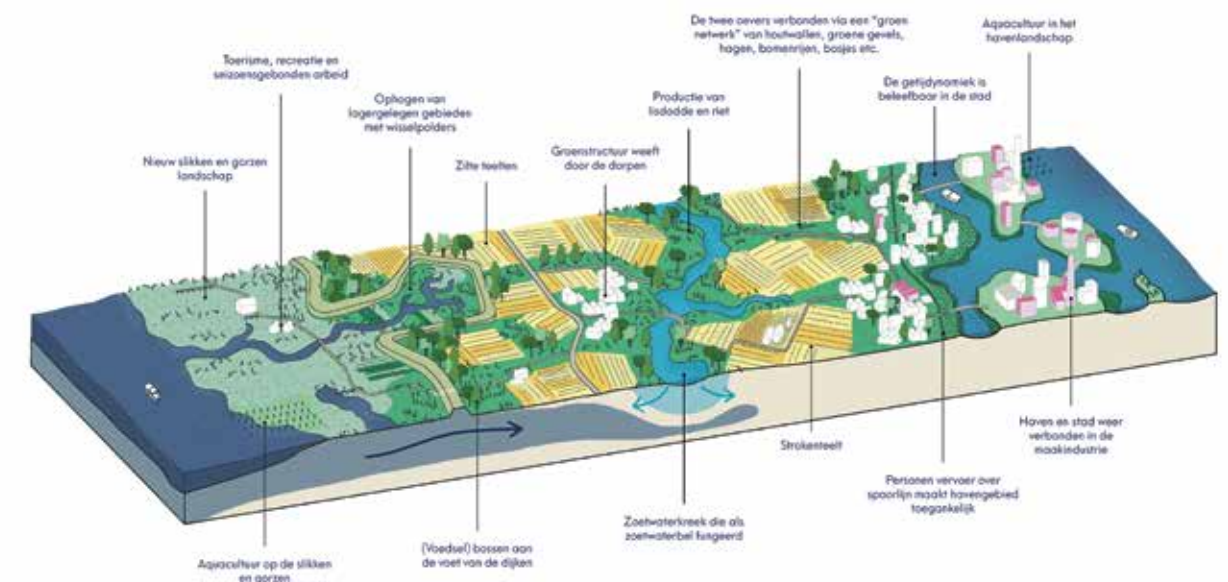
Scan de QR-code en bekijk de video toelichting.

63

Het nieuwe landschap van de Rijn-Maasmondung 2120: (estuarium) natuur, nieuwe landbouw en maakindustrie nabij en verweven.

Waar wij wonen: kleinschalig coulisselandschap, met strokenteelt.

EERSTE PRIJS RIJN-MAASMONDING

Tweestromenland

Deltastad/Tu Delft, H+N+S Landschapsarchitecten, Palmbout Urban Landscapes, Erasmus Universiteit, ARK Rewilding

EERVOLLE VERMELDING RIJN-MAASMONDING

Rotterdam Waterstad 2100

De Urbanisten, Deltares

Het niveau van de inzendingen voor de Rijn-Maasmonding is hoog. Dat komt deels doordat in de voorstellen ideeën samenkomen waar al zeker tien jaar – ook door de inzenders zelf – over wordt nagedacht. Maar ook doordat de teams erin zijn geslaagd de complexe ‘ontwerpknop’ in deze regio te ontwarren en te voorzien van consistente en goed uitgewerkte oplossingen. Het hoge niveau heeft ertoe geleid dat de inzending met de poëtische titel ZOALS GETIJ HET LAND VORMT, BOUWEN WIJ SAMEN AAN STAD, LAND EN HAVEN buiten de prijzen valt. Het voorstel oogst waardering van de jury, maar tegen de powerplay van de twee andere inzendingen was het voorstel niet opgewassen. Daarvoor was het te bescheiden en de uitwerking te summier. Het voornemen in dit plan om de samenleving als startpunt te nemen en die weer in verbinding te brengen met de haven, de economie en het natuurlijke systeem is een mooi streven. Ook de suggestie om door de transformatie van de haven (duurzaam, circulair, kleinschalig) en het openstellen van het estuarium, de steden en landschappen om te toveren tot diverse, duurzame en mooie leefomgevingen, klinkt voorstelbaar. De brede blik en de doordachte overwegingen achter het plan konden op instemming rekenen. Maar de jury bleef met veel vragen achter. Hoe moet die nieuwe economie ontstaan? Hoe verhoudt een open estuarium zich tot de stijgende zeespiegel? Is voldoende duidelijk hoe gorzen en slikken aangroeien? Ook het governance-model, waarin de inzenders een sleutelrol toebedelen aan de wisselwerking tussen overheid, onderwijs en bedrijfsleven, roept vragen op. Hoe is de balans tussen een top-downbenadering van publieke opgaven en de vele bottom-upinitiatieven? Ligt verrommeling op de loer als partijen met commerciële belangen en kortetermijnambities in het landschap aan de slag gaan?

Vanwege het hoge niveau was het gesprek over een regionale winnaar geen sinecure. De jury is onder de indruk van de compleetheid van ROTTERDAM WATERSTAD 2100 en hoe daarin vanuit de aanleg van een enorme deltadijk meerdere opgaven bij de kop worden gepakt. De stad Rotterdam komt binnen deze ‘superdijk’ te liggen en de Nieuwe Maas wordt met sluizen aan de oost- en westkant afgesloten. De rivier wordt zo een binnenwater. Langs en op de dijk ontstaan mogelijkheden voor natuur, recreatie en wonen (in oude bekkens en aan de dijk). Door het ontwerp van een circulair watersysteem garanderen de ontwerpers de beschikbaarheid van zoet water. De keuze voor een beschermd stad – een enorme verandering ten opzichte van het huidige ruige karakter van de havenstad – maakt in de rest van de regio de weg vrij voor een dynamisch getijdenlandschap. Woonkernen liggen veilig achter sterke dijken, de Rotterdamse haven krijgt een toekomstbestendige inrichting. De inzending gaat uit van het meest extreme klimaatscenario waarbij een zeespiegelstijging van drie meter wordt bereikt. De jury waardeert deze keuze. Juist door een radicaal toekomstbeeld te nemen, wint de stelling dat dit deel van Nederland zelfs dán leefbaar kan blijven aan kracht. Tegelijkertijd schuurt het: in een dergelijk scenario is de wereld ontwricht, de economie ingestort, de samenleving instabiel, de politiek in crisis. En de haven zeker niet post-fossiel. Het roept de vraag op of het plan daarmee niet te technocratisch is, te klinisch, en daardoor losgezongen van hoe de wereld er straks uit zal zien.

In het voorstel TWEESTROMENLAND heeft die techniek een kleinere rol, omdat de ontwerpers de natuur het werk laten doen. Kern van het verhaal is de Nieuwe Waterweg te vrijwaren van grote zeeschepen om zo te komen tot een natuurlijke en sediment-invangende riviermonding. Omdat het naastgelegen Calandkanaal via een oude rivierloop verbonden wordt met de Botlek, blijven de havens bereikbaar. Een natuurlijk profiel van de Nieuwe Waterweg zorgt dat stormvloed en zout water minder ver de rivier opdringen, waardoor de effecten van zeespiegelstijging makkelijker zijn op te vangen en minder rivierwater nodig is om de Waterweg door te spoelen. Bovendien wordt de afvoer- en sedimentverdeling tussen de Nieuwe Waterweg en het Haringvliet hersteld, zodat ook die laatste polders worden opgehoogd en de deltanatuur hersteld. De inzenders hebben oog voor de culturele kant van hun voorstel. Ze plaatsen hun idee in de economische geschiedenis van de havenstad en lieten schrijver Arjen van Veelen optekenen hoe dat nieuwe hoofdstuk er voor Rotterdam en de Rotterdammers uit kan zien. Het voorstel roept vragen op over stedenbouw, landschappelijke inrichting en over het beschikbare sediment. Desondanks juicht de jury de achterliggende filosofie toe. Hoewel we kritisch moeten zijn op hoe het gedachtegoed van *building with nature* wordt toegepast, is het benutten van de natuurlijke dynamiek op de lange termijn een interessante koers. Het is beter vol te houden, slimmer en leidt, aldus streekjurylid Freek van Riet, tot plekken waar we willen wonen.

Uiteindelijk gaf de vraag die in deze editie vaker aan bod kwam de doorslag. Voor wie is de Eo Wijersprijsvraag anno 2023? Wat wil je dat de winnaar teweegbrengt? Voor de ontwerpwereld klinkt in Waterstad 2100 een tegendraadse boodschap door. Een welkom tegengeluid in de heersende consensus over dat ‘meebewegen’ met de natuur de enige weg is. Of zoals de inzenders het zelf verwoorden: ‘Het is bizar om te zien hoe het gesprek over de toekomstige inrichting van gebieden die onder NAP liggen gevoerd wordt. Alsof het westen van Nederland al is opgegeven. Wij laten zien dat die gebieden ook bij extreme zeespiegelstijging te handhaven zijn, ook al beweren banken, verzekeraars en politici wat anders.’ De jury noemt dit contraire geluid – zeker in deze radicale vorm, met een superdijk en het volledig afsluiten van Rotterdam – verfrissend en nodig. Maar voor de regio zelf biedt Tweestromenland meer aanknopingspunten. De inzending sluit naadloos aan bij de maatschappelijke en economische dynamiek die al gaande is. De havenstrategie zet in op ecologisch herstel en dicht de natuur een grote rol toe in de transformatie van het estuariene havengebied – waarbij deconcentratie, verduurzaming, circulariteit en de inzet op lokale ketens sleutelwoorden zijn. Bovendien geven de inzenders een extra dimensie aan het vraagstuk van een verzande Nieuwe Waterweg. Dat water is het symbool van een economie die 150 jaar het karakter van Rotterdam heeft bepaald. Daar een einde aan maken als startpunt voor een nieuwe, fossielvrije economie in een landschap dat door natuur en techniek gevormd wordt – het is iets dat de jury de Rotterdammers graag toewenst.

Daarmee heeft Tweestromenland een streepje voor. Met name de streekjuryleden zien in de regionale winnaar een plan waarmee je morgen kunt beginnen. Of zoals Derk Loorbach stelt: ‘Dit plan is meer dan adaptatie, meer dan meebewegen om het-geen er al is in stand te houden. Dit voorstel gaat over het varen van een eigen koers. Door te ontwerpen, door in te grijpen en door natuurkrachten te benutten, om zo een toekomst die we zelf willen voor elkaar te krijgen.’ Omdat Rotterdam Waterstad 2100 zo krachtig is en vol kwaliteit en potentie, krijgt dit plan door een unanieme jury een eervolle vermelding toegekend.

Midden- Zeeland

An aerial photograph of a coastal landscape in Midden-Zeeland. The image shows a large, winding body of blue water, likely a river or estuary, flowing through a green, agricultural landscape. In the foreground, there is a prominent sandy area with sparse, low-lying vegetation. The background shows more green fields and a distant horizon under a clear sky.

Zeeland, dat is land in zee! Alleen de naam zegt al genoeg. Zeeland: dat zijn eilanden, zeearmen en zandplaten en een kustlijn van 650 kilometer. Overal in Zeeland sta je binnen een kwartier aan open water. Die ligging in zee, het samenspel tussen water en land, zilt en zoet, eb en vloed, onderscheidt Zeeland van alle andere provincies in Nederland. In de Gebiedsagenda voor de Zuidwestelijke Delta 2050 wordt een vijftal handelings-perspectieven beschreven die de koers voor een verbonden delta schetsen. Het betreft perspectieven op hoofdlijnen die vragen om een nadere uitwerking. Dat willen we doen voor het landschap van Midden-Zeeland: het stukje Zeeland ingeklemd tussen Oosterschelde, Westerschelde en de Noordzee.

De Deltawerken brachten veiligheid tegen overstromingen, maar waren ook bepalend voor de ruimtelijke ontwikkeling van (Midden-)Zeeland. Met de Deltawerken werden nieuwe verbindingen aangelegd en eilanden verbonden. Zout water werd brak of zelfs zoet. Dorpen, steden, maar ook landbouw en natuur hebben zich op basis hiervan ontwikkeld. En nu 70 jaar na de watersnoodramp staan we opnieuw voor de vraag hoe om te gaan met de bedreigingen vanuit de zee door de stijgende zeespiegel.

Een zoektocht naar innovatieve oplossingen en antwoorden. Gaan we daarbij voor zout of voor zoet? En wat betekent dat voor de landbouw of de natuur? Kunnen we hier blijven wonen en hoe ziet dat eruit? Geven we de voorkeur aan nóg hogere dijken of moeten we het juist hebben van nature based solutions?

Welke oplossingen er ook gekozen worden, het zal opnieuw grote impact hebben op de ruimtelijke economische structuur van (Midden-)Zeeland. Daarom willen provincie Zeeland en de Zuidwestelijke Delta zeespiegelstijging vooral zien als kans. Als aanjager van fundamentele keuzes voor alle andere vragen waarvoor we op korte termijn antwoorden moeten formuleren.

Hoe kunnen boeren een gezonde boterham blijven verdienen in tijden van stikstof en droogte? Kan achteruitgang van natuur, biodiversiteit en water-kwaliteit worden gestopt? Blijven havens bereikbaar en kunnen we hier veilig blijven wonen, werken en recreëren in een aantrekkelijk landschap? En hoe zorgen we daarbij voor oplossingen die leiden tot verbinding? Oplossingen met breed draagvlak. We kunnen immers niet zomaar simpelweg opnieuw beginnen.

De bijzondere ligging van Zeeland maakt dat er sprake is van een extra uitdagende opgave. Klimaatverandering zorgt voor een (versnelde) stijging van de zeespiegel en in Zeeland, op de grens van land en zee, krijgen we daar het eerst mee te maken.

Hoe doe je dat? Hoe verbind je deze langetermijnuitdaging met de maatschappelijke opgaven van vandaag? En meer specifiek: hoe combineer je het vraagstuk van een (versneld) stijgende zeespiegel met het behoud en versterken van de biodiversiteit en een langetermijnperspectief voor de landbouw als drager van het Zeeuwse landschap? Hoe realiseer je vergaande stikstofreductie in een regio waar de belangrijkste stikstofbronnen in het buitenland liggen? En hoe maken we onze ambitie waar om in 2050 de eerste klimaatbestendige delta ter wereld te zijn?

Regionale opdrachtgevers

De provincie Zeeland is hoofdopdrachtgever en werkt daarbij samen met het samenwerkingsverband van de Zuidwestelijke Delta. De Zuidwestelijke Delta vormt een samenwerkingsverband van overheden en maatschappelijke organisaties. Voor Midden-Zeeland (slechts een deel van de Zuidwestelijke Delta) zijn, naast de provincie Zeeland, in ieder geval de volgende partijen betrokken: Rijkswaterstaat Zee en Delta, waterschap Scheldestromen en de gemeente Veere, Vlissingen, Middelburg, Borsele, Goes, Kapelle en Reimerswaal. Daarnaast zijn Wereld natuurfonds, de Zeeuwse Milieufederatie, het Zeeuws landschap, Staatsbosbeheer, de ANWB, ZLTO, HISWA/Recron en de visserijsector gesprekspartners van de Zuidwestelijke Delta.

BUREAU B+B: Gert-Jan Wisse, Tomas Degenaar, Marijn van Oss, Agnieszka Lula, Fredrik Svendgård RO&AD ARCHITECTEN: Ro Koster, Ad Kil / NIOZ: Jim van Belzen
 Experts: Ronald Buiting (Buiting Advies), Johan van de Koppel en Tjeerd Bouma (NIOZ), Petra de Braal en Hans de Bruin (Solidarity University), Merlissa Diele (De Natuurverdubbelers), William Roosemalen (Roosemalen & Savelkoul)

Een ontdekkingsreis naar nieuw Zeeland

Het thema *Waar Wij Willen Wonen* kun je voor Midden-Zeeland anders formuleren. Niet waar willen, maar waar kunnen de Zeeuwen straks nog waardevol, gelukkig, gezond en zinvol wonen? Om die vraag te beantwoorden moeten we over onze eigen horizon heen kijken. Deze 'reis' naar een nu nog onvoorstelbaar Zeeuws landschap van de verre toekomst is evenwel complex. Kunnen we de eindbestemming al verbeelden, of is het beter om de reis met open vizier aan te vangen om zo met elkaar te ontdekken wat we belangrijk vinden, wat we willen behouden en wat we los moeten laten?

Eeuwenlang was in Zeeland de zee met het land verbonden. Dit dynamische huwelijk resulteerde in een marien ecosysteem, waar mens, land en water het landschap vormden. Maar door de aanleg van hogere en bredere dijken en het verkorten van de kustlijn, verdween de historische, economische en emotionele band tussen de Zeeuwen en de zee. Als je nu door Midden-Zeeland rijdt, kom je het zoute water amper nog tegen.

Tegelijkertijd staat het gebied voor grote opgaven. De zeespiegel stijgt, de binnendijkse polders zakken, de grond verzilt, de zoetwatervoorraad slinkt. De aanpak die we al eeuwenlang volgen - dijken ophogen, nieuwe technologieën introduceren - biedt niet langer garantie op succes. Sterker nog, op dezelfde weg doorgaan is op termijn niet vol te houden. Dit gedwongen afscheid van oplossingen waaraan we zo gewend zijn, roept begrijpelijkerwijs emoties op - verwarring, ontkenning, woede, angst en verdriet. Gaan we het in Midden-Zeeland wel redden? Hoe lastig ook, we moeten deze emoties onder ogen komen en erkennen dat de problemen groot zijn en de toekomst onzeker. Dit vergt een culturomslag. We moeten voorbij individuele belangen, voorbij onszelf en onze generatie. In plaats daarvan moeten we kijken naar wat echt van waarde is en de natuur weer een stem geven. Om oneindig lang in een deltasysteem te kunnen leven, moeten we onderdeel worden van dat systeem. Dus geen scheiding tussen mens en natuur, maar verantwoordelijkheid nemen voor onze omgeving, inclusief de planten, de dieren, het water, de bodem en de lucht. Om zo te werken aan biodiversiteitsherstel, een hogere waterkwaliteit, landschapsideñtiteit en waterveiligheid.

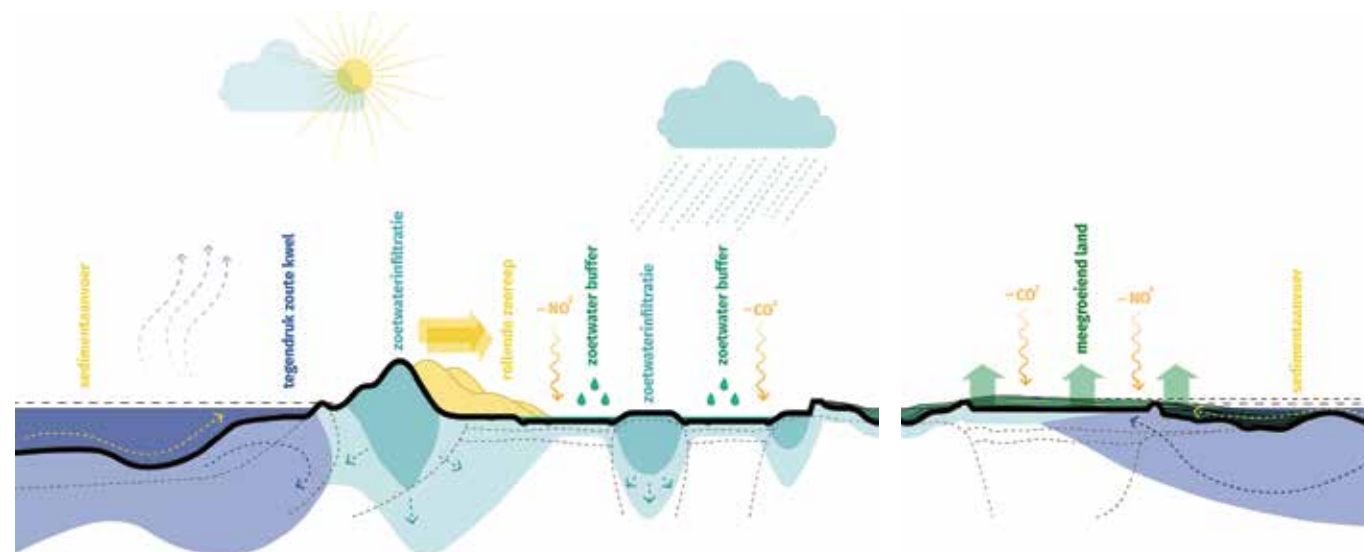
De sleutel hiervoor is systeemherstel. Ofwel: meebewegen met de natuurkrachten van het deltasysteem. Dan gaat het om het beëindigen van ontwikkelingen en investeringen die tegen het systeem ingaan, het 'aanzwengelen' van natuurlijke processen, plus het benutten van deze natuurkrachten voor alles wat we doen: wonen, werken, produceren en recreëren. Anders gezegd: wind stuwt zand op tot duin, regen verzadigt de bodem, getijdenwerking en slib laten het land meegroeien met de zee. Het is van belang om optimaal gebruik te maken van dit meegroeivermogen. Ten eerste - en dit is een *no-regretmaatregel* - door sediment toe te laten. Bij beperkte zeespiegelstijging kunnen delen

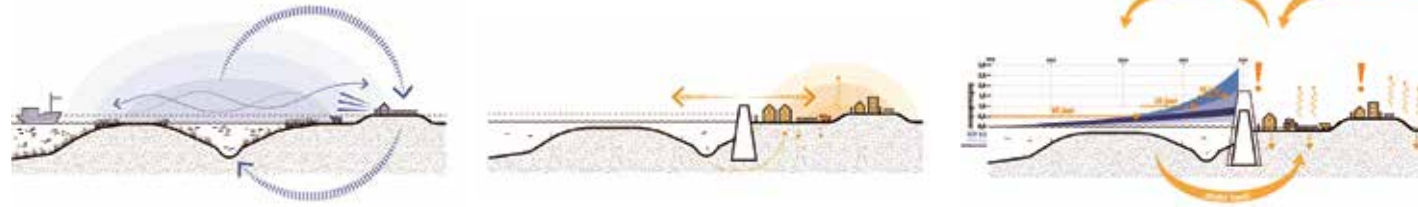

70

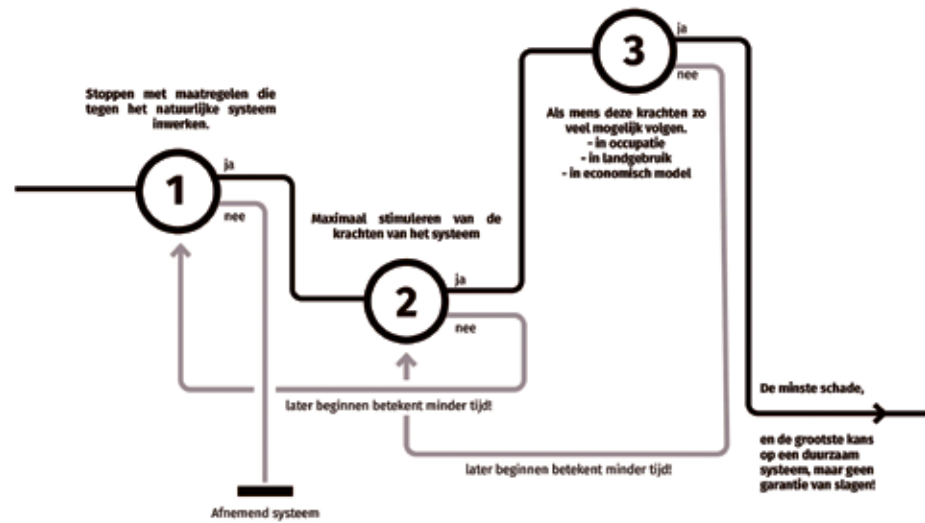
71

Systeemherstel ligt aan de basis voor een veerkrachtige regio: de wind stuwt het zand op tot duin, regen verzadigt de bodem en de getijdendynamiek en het slib laten het land meegroeien met de zee.

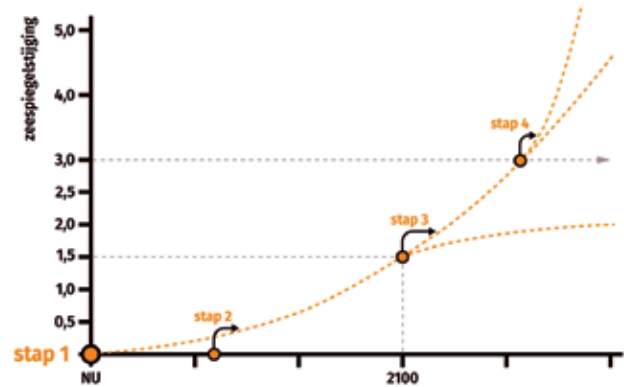

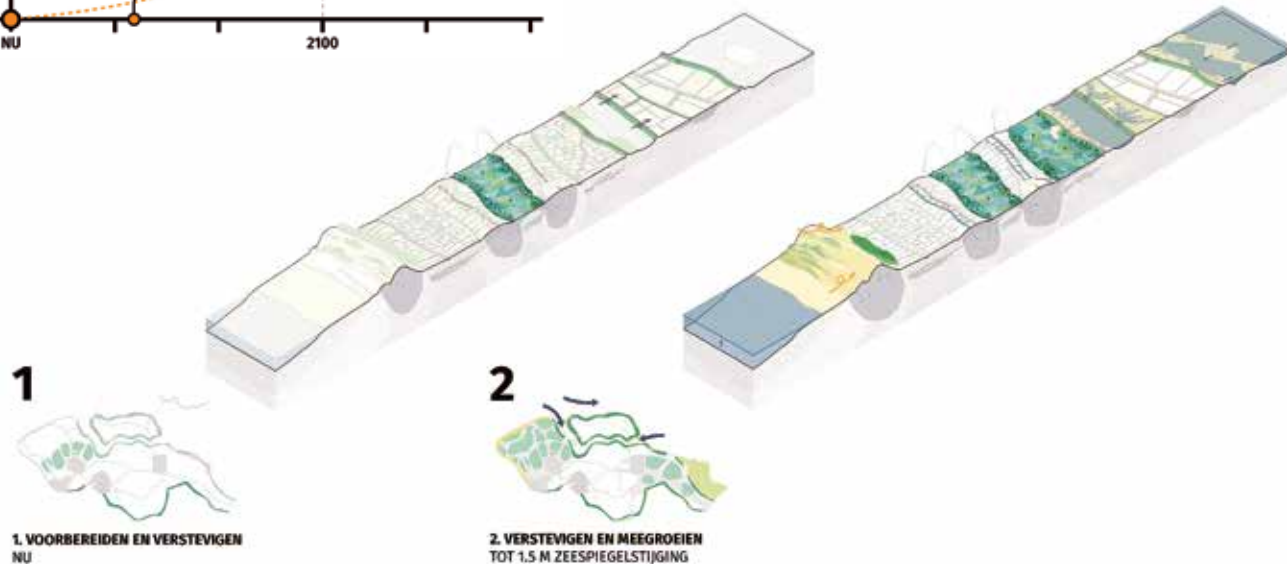
De veranderende relatie tussen de mens en het water. Verbondenheid, scheiding en de stijging van het zeewater.

Wat als we zouden meebewegen met de natuurlijke kracht van het Zeeuwse systeem? Om zo het regeneratief vermogen van het systeem weer tot leven te wekken en in te zetten voor een duurzame, zichzelf instand houdende en leefbare delta? Ontdekkingsreis naar nieuw Zeeland noemt drie vuistregels om dit te bereiken.

Vier stappen om de zeespiegelstijging te adapteren. Stappen 1 en 2: voorbereiden en verstevigen; verstevigen en meegroeien.

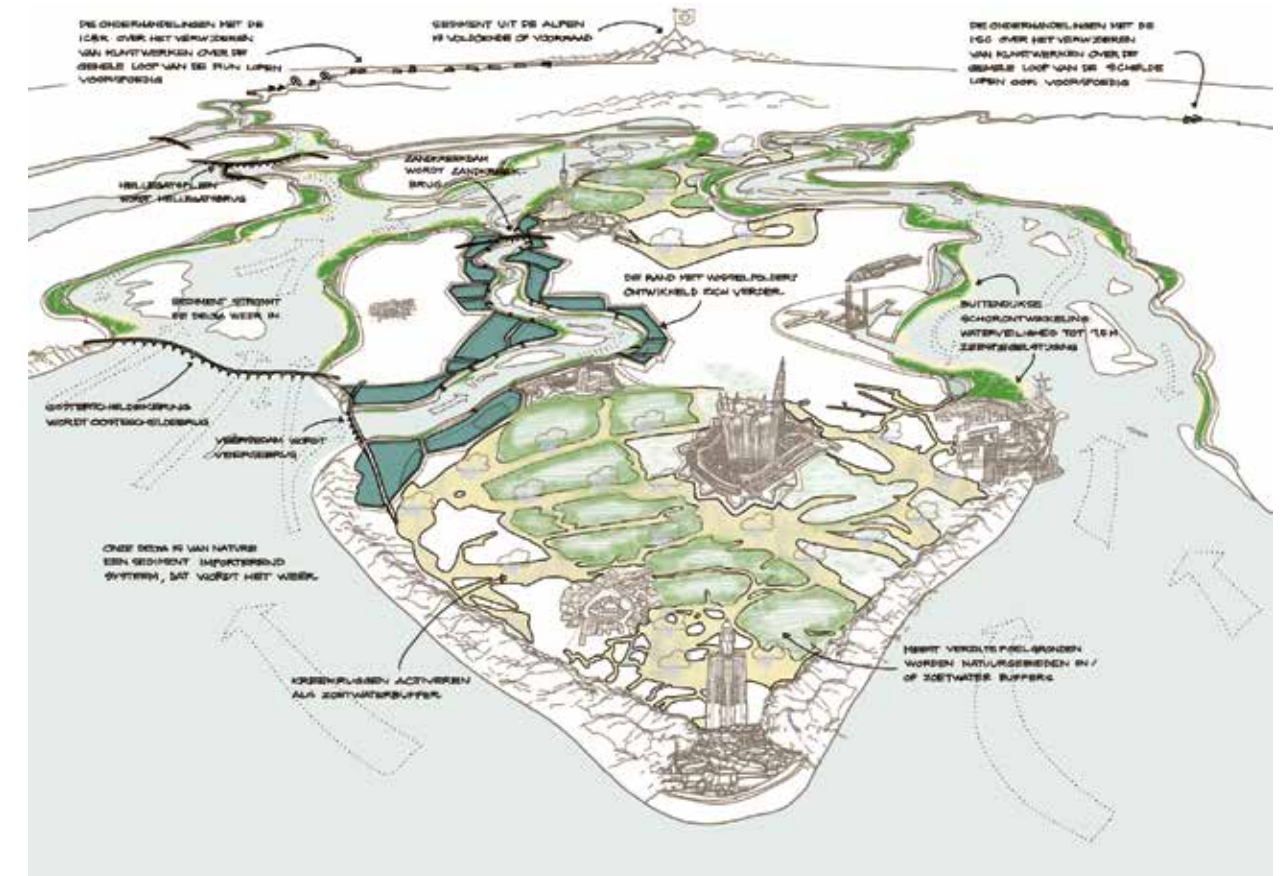
1. VOORBEREIDEN EN VERSTEVIGEN
NU

2. VERSTEVIGEN EN MEEGROEIEN
TOT 1.5 M ZEEPIEGELSTIJGING

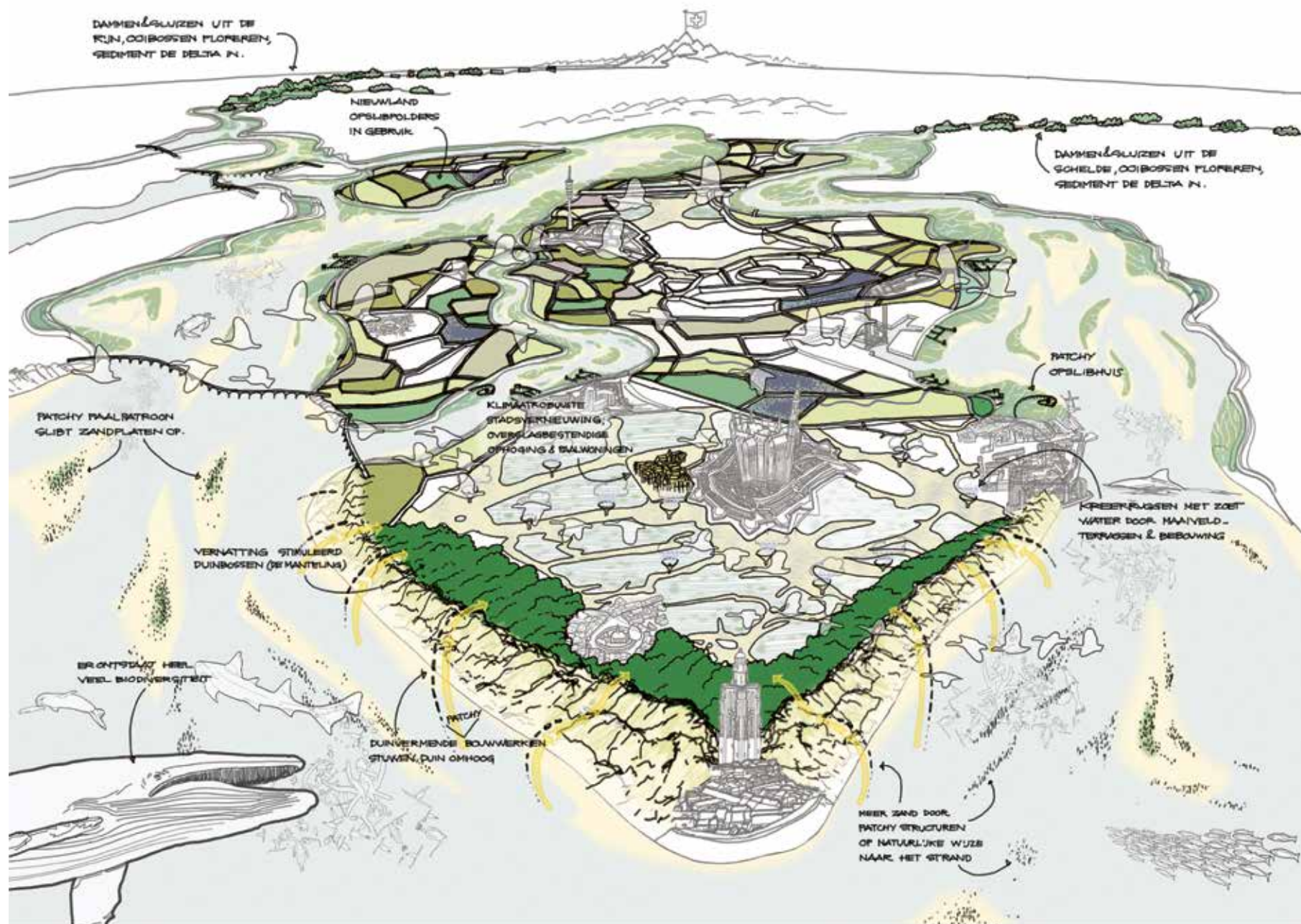
van Zeeland zo meegroeien met een hoger waterpeil. Zeegras, slijkgras en mosselen creëren ideale omstandigheden voor andere soorten. Deze 'bio-bouwers' houden bovendien sediment vast, waardoor ze de opslibbing bevorderen. Ten tweede door dijkringen en polderstructuren te zien als een raamwerk voor ruimtelijke ingrepen. De volgorde van inpolderen – en daarmee de hoogteligging, bodemsamenstelling en waterhuishouding – zijn daarbij leidend. De jongste polders zijn dan ook de eerste plekken waar de deltadynamiek wordt toegelaten. Systeemherstel is één ding, maar hoe nemen we de Zeeuwen mee in dit proces van loslaten en meeveren? Door telkens klein te beginnen en door gezamenlijk te beleven dat 'meebewegen' wel degelijk kan, ontstaat houvast om vertrouwde werkwijzen los te laten. Dit maakt de weg vrij voor transitie die leiden tot nieuwe realiteiten en nieuwe landschappen. De stappen zijn groots en ingrijpend. Maar door deze cyclus stap voor stap te doorlopen, kunnen we Midden-Zeeland geleidelijk transformeren tot een aantrekkelijk landschap waarin het collectief belang leidend is en we oog houden voor diegenen die de lasten van deze transitie dragen. De cyclus bestaat uit vier adaptatiestappen. Al naar gelang de noodzaak of omstandigheden treedt de volgende fase in werking.

Stap 1. Voorbereiden en verstevigen
De laagste oudlandpolders – met de meeste dorpen en steden – worden beschermd. Op kritieke locaties komen wisselpolders of vooroeverbescherming met schor- en slikontwikkeling. Het is het prille begin van systeemherstel. De meest verzilte poelgronden worden gebruikt voor het vasthouden van zoet water, waardoor kansen ontstaan voor natte teelten en natuur. Als nieuwe woonvormen zijn dijkversterkende woningen denkbaar.

Stap 2. Verstevigen en meegroeien
De dynamiek keert terug in het systeem. De Oosterscheldekering, de Philipsdam, de Zandkreekdijk en de Veerse Dam worden vervangen door bruggen. Sediment stroomt het systeem in en de uitwisseling tussen zout en zoet is hersteld. Hierbij geldt de logica van *reverse-engineering*: de jongste dam verdwijnt als eerste, de jongste polders worden als eerste opengesteld en door sedimentatie opgehoogd. Binnen de bestaande dijken ontstaat een systeem van grote wisselpolders. Wanneer deze polders op hoogte zijn, wordt de dijkkring gesloten en is eerst zilte en vervolgens zoete teelt mogelijk. De wisselpolders, schorren en slikken verhogen de waterveiligheid. De kreekkruggen in de oudlandpolders worden gebruikt om de ondergrondse

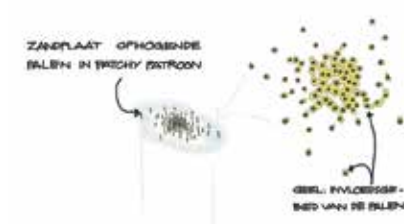
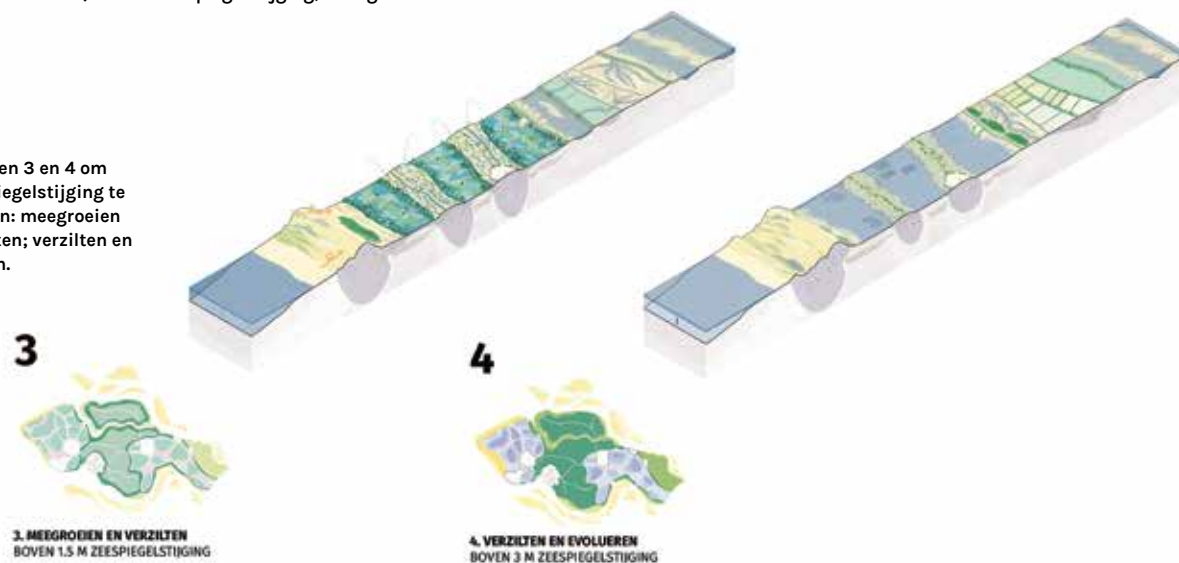
Stap 2 (minder dan 1,5 meter zeespiegelstijging): verstevigen en meegroeien.

74

Stap 3 (meer dan 1,5 meter zeespiegelstijging): meegroeien en verzilten.

De stappen 3 en 4 om de zeespiegelstijging te adapteren: meegroeien en verzilten; verzilten en evolueren.

Leren van 3,8 miljard jaar natuurlijke evolutie levert nieuwe ontwerpen op.

zoetwatervoorraad te vergroten. Bij deze stap passen nieuwe woonvormen: woningen op kreekkruggen, 'plaatopslibbende' paalwoningen in een patchy patroon, schor- en slikhuizen die opslibbing stimuleren en stuifwoningen – ultieme recreatiewoningen in het duingebied.

Stap 3. Meegroeien en verzilten

Het wisselpoldersysteem levert buitendijks aangegroeid land op dat zoeter wordt. Hoewel de agrarische productiviteit een tijd lang is gedaald, krijgen agrariërs weer toekomstperspectief. Door duinvorming beweegt de zeereep landinwaarts – die wordt breder en steviger. De dijkeringen en polderstructuren op het nieuwe land vormen een raamwerk voor het roulerende systeem van 'ophogende polders'. De steden en dorpen worden beschermd door een ring van hoger gebouwde wijken. In de poelgronden komen drijvende woningen.

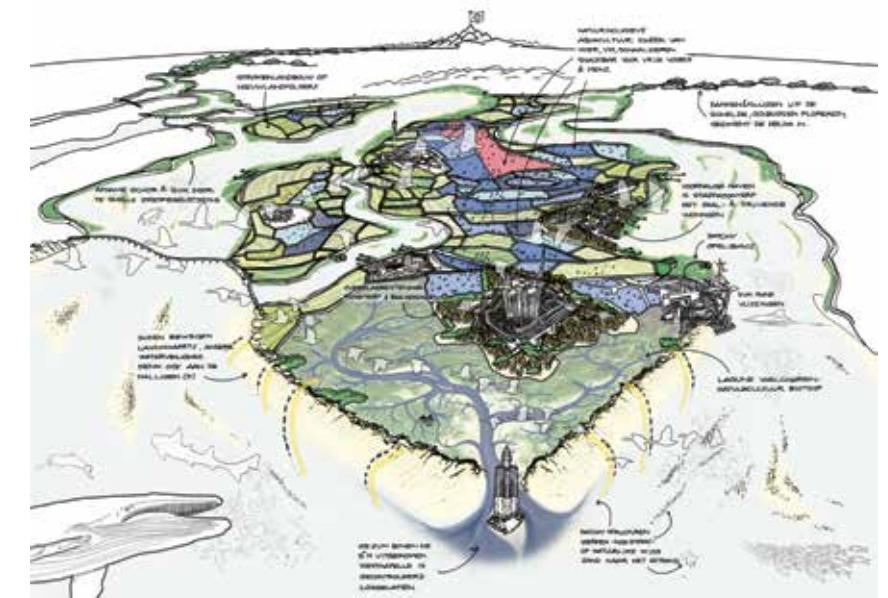
Stap 4. Verzilten en evolueren

Bij 1,5 graad opwarming komen de oudlandpolders onder directe invloed te staan van de zee. Het landschap laat in deze fase een omkering zien. De nieuwlandpolders, de nieuwe buitendijkse gebieden en de dynamische duinboog vormen het nieuwe Midden-Zeeland. Zoet water accumuleert in dit nieuwe land op hoogte en natuurinclusieve landbouw is de norm. De vele overgangen tussen zoet en zout bieden mogelijkheden voor allerlei teelten. Alternatieve woonvormen maken het mogelijk om in harmonie met het water te leven. De Zeeuwen verlaten de laagste delen en wonen op het hoger gelegen land.

75

Scan de QR-code en bekijk de video-toelichting.

Stap 4 (meer dan 3 meter zeespiegelstijging): verzilten en evolueren.

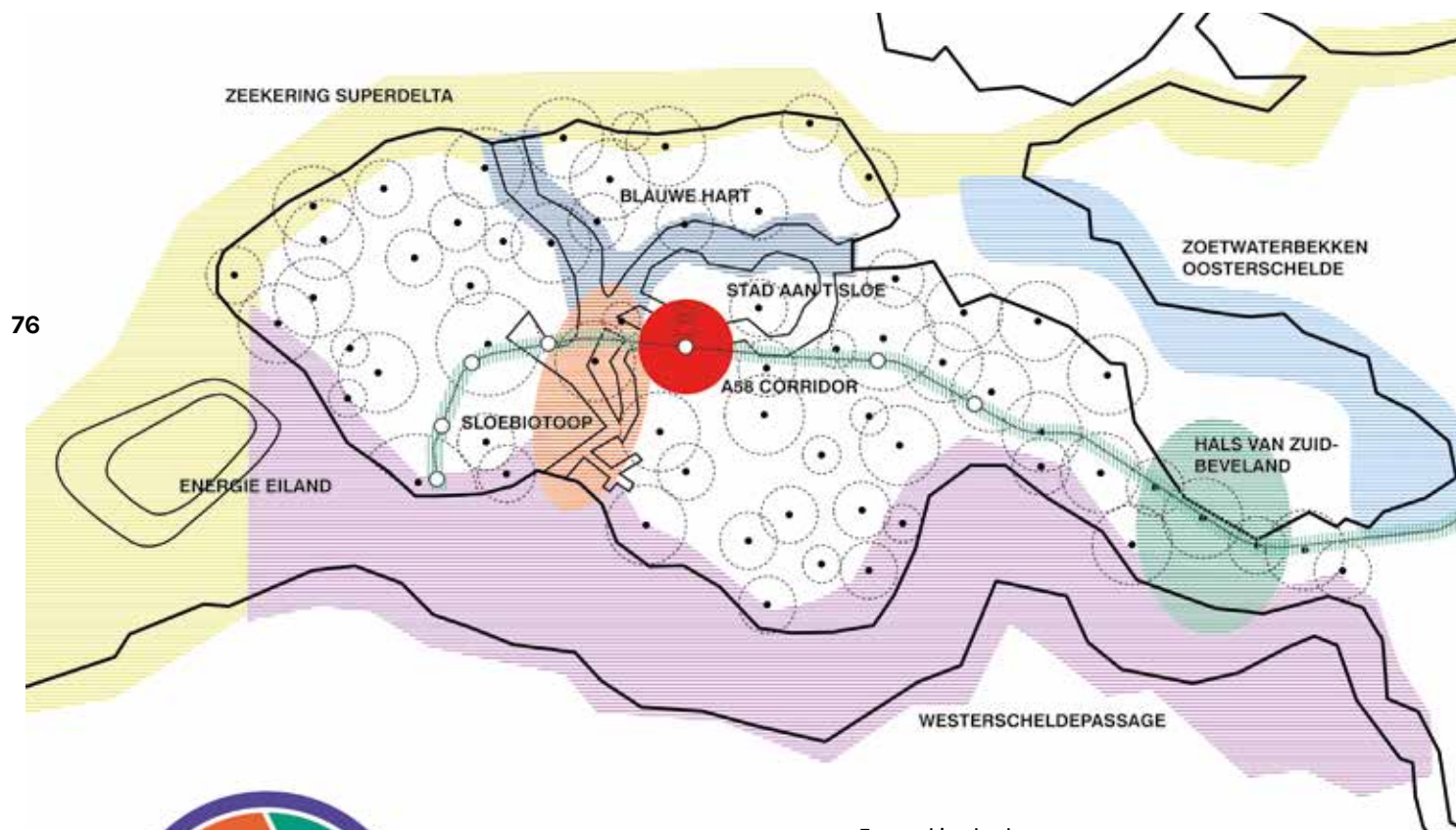
STUDIO HARTZEMA: Henk Hartzema, Niels Verdonk, Aikaterina Myserli, Federica Francalancia, Crispijn van Sas, Pieter Scholten, Alua Akhmet
 FEDDES/OLTHOF: Yoran van Boheemen, Daniel Barrero
 WITTEVEEN+BOS: Herman Mondeel, Michel Zuijderwijk

Zeelandia

Een antropocentrisch manifest

Midden-Zeeland staat onder druk van toenemende zeespiegelrijzing, uitstroom van rivieren, verzilting van landbouwgrond, nationale energievoorzieningen en oprukkende infrastructuur.

76

Vitaliteit bestaat bij de gratie van processen die elkaar versterken.

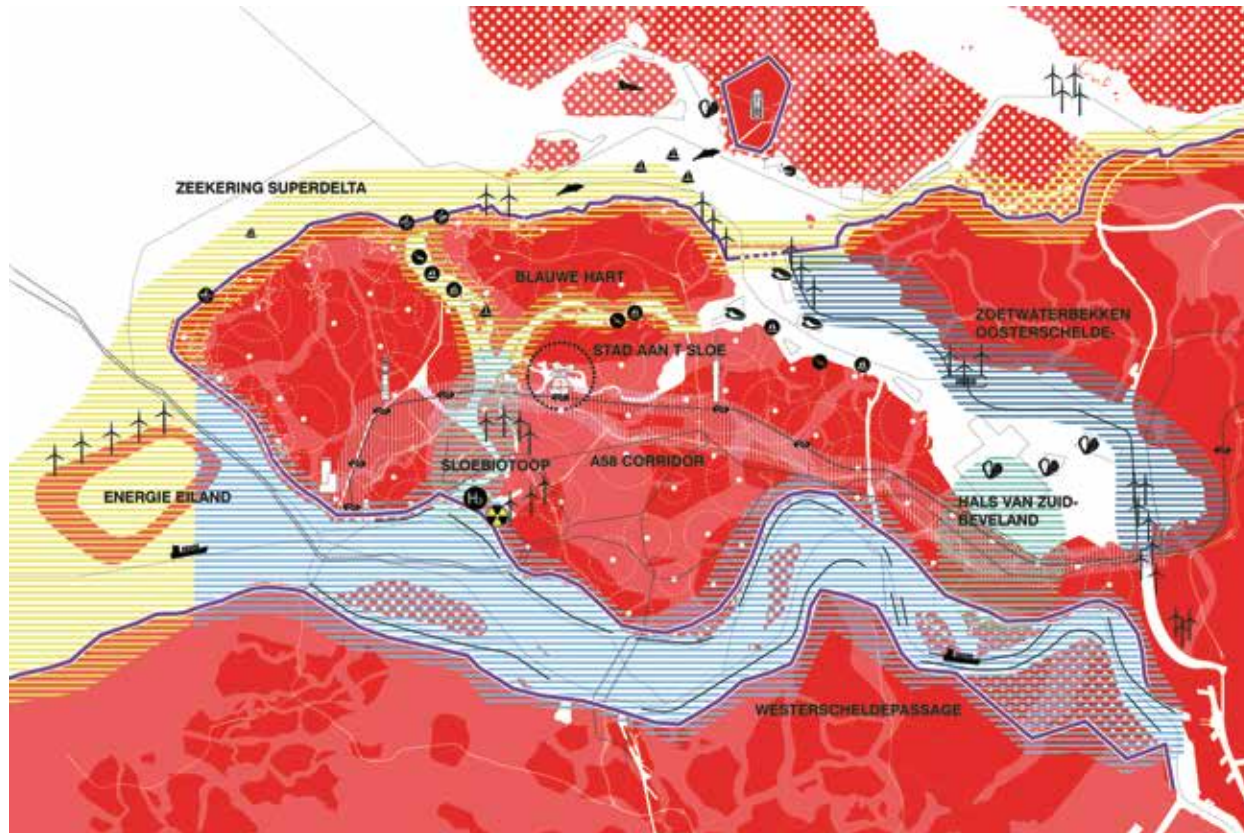
Zes symbioselandschappen met kansrijke opgaves om Midden-Zeeland veerkrachtiger en vitaler te maken: noordelijke kustlijn, Westerscheldecorridor, Veerse Meer, zoetwaterbekken Oosterschelde, Sloecorridor en Groene hals.

Zeeland is de enige provincie die de afgelopen 50 jaar mooier is geworden. De landschappelijke schoonheid wordt gekenmerkt door weidsheid, woestheid en grootsheid. Iedere meter dijkverhoging, elke windmolen, elke hoogspanningsmast, elk sluizencomplex – ze dragen bij aan een gevoel van vooruitgang en het besef dat we 'kleine mensen in een grote wereld' zijn. Tegelijkertijd is de sociale, ecologische en agrarische diversiteit door de Delta werken onder druk komen te staan. Binnen een ring van hoge dijken kreeg een agrarisch landschap met een egalitaire spreiding van kernen in de loop van de tijd gezelschap van monomane domeinen voor bebouwing, productie of recreatie. De A58 bevindt zich in een proces van steeds verder gaande verstedelijking. In de binnenwateren holt de waterkwaliteit achteruit. Een groeiend probleem is de verzilting van de landbouwgronden. Hierdoor komt de traditionele akkerbouw in het gedrang en daarmee de innige band tussen de dorpskernen en de omliggende landerijen. De beleving van de seizoenen, de opbrengst van noeste arbeid en de ervaring van een goddelijke voorzienigheid gaven eeuwenlang hun zegen aan het Zeeuwse bestaan. Dit alles loopt op een eind. Wat bleef, is de natuurlijke leegte die aantrekkelijk is voor toerisme. Meer recent blijkt de perifere conditie misbruikt te worden voor de aanleg van nationale energievoorzieningen. Veranderingen tekenen zich af waarbij infrastructurele werken dominant worden, de bevolking ouder en de dorpen leger. En zo heeft Midden-Zeeland de illusie van een vitale landelijke regio lang in stand weten te houden – kleine kernen omringd door agrarische leegte. Maar sluipenderwijs vertonen zich de barsten, als een trage ramp die zich in Midden-Zeeland voltrekt. Door een combinatie van dienstbaarheid, ingetogenheid en verdeeldheid kan de regio niet of nauwelijks weerstand bieden aan de destructieve patronen die zich sluipenderwijs in Midden-Zeeland aftekenen.

Antropocentrische benadering

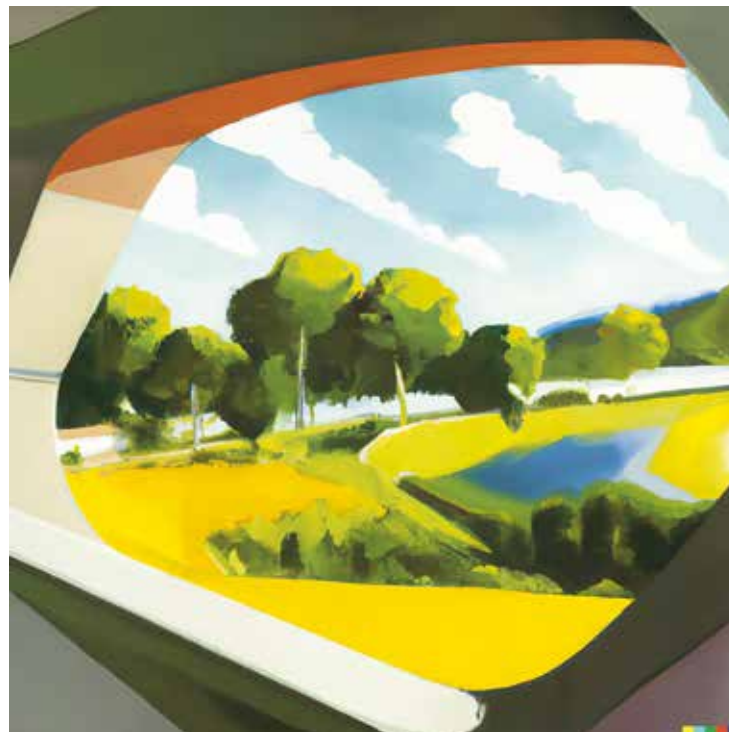
In een wereld vol onzekerheden zijn oplossingen pretentius en inzichten waardevol. De relevantie van regionaal ontwerp zit 'm in de ruimte om na te denken over in welke mate en op welke schaal ingegrepen moet worden. Zeelandia opteert voor een onvoltooid project waarin kiezen van een richting het hoogste doel is; op nationale, regionale en lokale schaal. We kijken over de schouders van de prijsvraag heen en zijn dienstbaar naar de regio. Onder het motto *Waar Wij Willen Wonen* komt de focus te liggen bij de gebruiker en de inrichter en bij hoe zij hun toekomstige leefomgeving voor zich zien. Het duidt de wederkerigheid van profijt en verantwoordelijkheid voor de wereld waarin wij leven. Zeelandia gaat op zoek naar vitale waarden om van daaruit de regio opnieuw vorm te geven. Een antropocentrische benadering dus. Niet omdat de mens het meest relevante onderdeel van de natuur is – integendeel – maar hij is wel de meest bepalende. Het succes van de (her)introduktie van natuurlijke en duurzame processen zoals symbiose, biodiversiteit of circulariteit hangt af van het onbetwiste belang van de menselijke aanwezigheid. Vanuit een breed opgezet literatuuronderzoek is een begrippenkader ontwikkeld dat de vitaliteit en identiteit van de regio beschrijft. De zes vitale waarden zijn: gemeenschap, welvaart, natuurlijke bronnen, voedsel, natuur en (historische) continuïteit. Hoe meer deze elementen in elkaar grijpen en elkaar versterken, hoe toekomstbestendiger de regio. Bij het bouwen aan het begrippenkader voor vitaliteit voor Midden-Zeeland is (water)veiligheid een basisvoorwaarde. Een beslissing die op nationaal niveau dient te worden genomen.

77

Symbioselandschappen laten nieuwe gradiënten ontstaan met een verrijkte balans tussen menselijke activiteiten en natuurlijke processen.

78

Hals van Midden-Zeeland.

Zeelandia zet in op een Superdelta waarin zee- en rivierwater de ruimte krijgen.

Superdelta

Voor deze exercitie kiest Zeelandia voor het 'superdelta-scenario' als uitgangspunt. De verbindingen met de zee zijn grotendeels open en langs de grote rivieren worden de dijken verhoogd, zodat zee- en rivierwater de ruimte krijgen. Afhankelijk van eb en vloed, stormen en piekafvoeren in de rivieren stroomt de superdelta vol en leeg. Tussen de hoge dijken ontstaat een natuurlijk en dynamisch waddenlandschap. De superdelta als het nieuwe nationale park van de Lage Landen. Midden-Zeeland bevindt zich binnen de nieuwe zeedijken die de superdelta en de Westerschelde inkaderen. In het stroomgebied van de superdelta transformeert het grootste deel van het landschap om ruimte te geven aan natuurlijke processen. Maar voor het binnendijkse Midden-Zeeland geldt die noodzaak veel minder. Tegelijkertijd liggen hier veel kansen om de vitaliteit te versterken.

Verleiden

Vitaliteit bestaat bij de gratie van processen die elkaar versterken. Het mengen van functies, het maken van natuurlijke overgangen en ruimte voor organische processen zijn middelen om de regio als geheel robuust en duurzaam te maken. Momenteel staan de zes vitaliteitswaarden onder druk en daarmee de identiteit van Midden-Zeeland. De regio heeft meer inwoners nodig, meer geloof, meer trots, meer zelfverzekerdheid. Daarvoor is een nieuwe vorm van ruimtelijke ordening nodig. Verleid inwoners en ondernemers om mee te denken over hoe de toekomst eruit ziet. Zoek naar nieuwe samenwerkingen om de regio vitaler en veerkrachtiger te maken. De omvang en de aard

van Midden-Zeeland maken het tot een vruchtbare voedingsbodem om tegenstellingen te overwinnen, nieuwe wegen in te slaan en oude te herontdekken. Het omslagpunt in de planning - van weten naar (onder)zoeken, van harde grenzen naar zachte overgangen, van top-down naar bottom-up en het omarmen van onzekerheden - worden in dit ruimtelijke laboratorium optimistisch benaderd. De regio heeft immers met vitaliteit zijn koers bepaald.

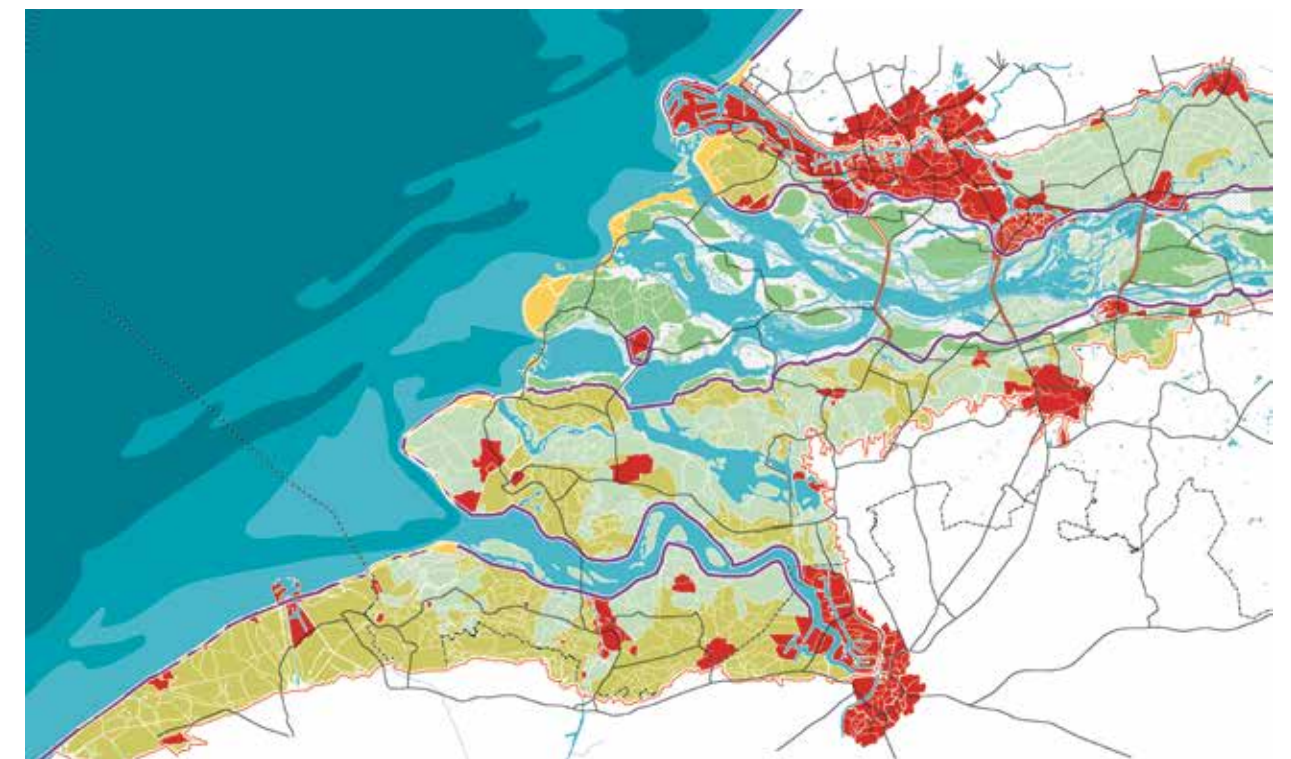
Lokale interventies

Op alle schaalniveaus en plekken kunnen coalities worden gevormd. Van de talloze denkbare mogelijkheden om de vitaliteit van Midden-Zeeland te versterken hebben we voor deze inzending een aantal contextuele ingrepen op het grensvlak van land en water geïllustreerd. In deze 'symbioselandschappen' komt steeds weer een andere set vitaliteitswaarden bij elkaar. Stakeholders ruilen hun monofunctionele stellingen in voor interactie, innovatie en harmonie. Symbioselandschappen laten nieuwe gradiënten ontstaan met een verrijkte balans tussen menselijke activiteiten en natuurlijke processen. Oude patronen worden weer zichtbaar en nieuwe kansen ontstaan. Meer differentiatie in landgebruik, nieuwe vormen van landbouw en bewoning en kansen voor biodiversiteit zetten de toon.

Scan de QR-code en bekijk de videooelichting.

79

Midden-Zeeland in de Superdelta.

RUIMTEVOLK: Pieterella Aten, Gerben Hartgerink, Maaïke Postma, Anne Seghers
 TAUW: Niels Bronsgeest, Willem Capel, Carolien Vis

Zeeland, Zoutland, Groeiland

Midden-Zeeland in 2050.

Midden-Zeeland in 2125.

De Zeeuwse bodem is gevormd door talrijke veranderingen in de delta. Landoppervlakken zijn verschoven, dorpen verdrinken en de zee veranderde door op- en aanwas de contouren en het reliëf van het land. Dankzij innovatieve dijksystemen is dit veranderende landschap tot rust gekomen. Die oude dijklichamen – nog altijd zichtbaar in het landschap – hebben Zeeland lange tijd beschermd tegen het wassende zeewater. Maar zeespiegelstijging leidt tot nieuwe condities. In de lagere gebieden komt zoute kwel tot vlak onder het maaiveld, waardoor agrariërs op zoek moeten naar andere manieren van boeren. In sommige hoger gelegen gebieden en zandige kreekruggen en duinen liggen kansen om zoet water langer vast te houden. De ligging van Midden-Zeeland in de zogenoemde circular biobased delta biedt mogelijk uitkomst. De verbinding van de landbouw aan de productieketen van de groene chemie kan de regio van een nieuw economisch profiel voorzien, met kansen om de verzilting en vernatting van de bodem te benutten. Het is tijd voor een nieuwe verhaallijn voor Midden-Zeeland. De strategie Zeeland, Zoutland, Groeiland breekt met het aloude beeld van de strijd tegen het water. De regio is niet langer vol in de verdediging, maar omarmt natuurlijke processen en benut de karakteristieke werking van het landschap.

Daar waar het landschap zoet water kan vasthouden, wordt het infiltrerend en bergend vermogen vergroot. Op plekken die verziltten kan de agrarische sector uitgroeien tot een onmisbare 'stapsteen' in de biobased economie. Op zorgvuldig gekozen plekken wordt zout water stapsgewijs ingelaten om door opslibbing het land te laten aangroeien. Dit slib dient tevens als grondstof voor de aanleg van dijken om steden en dorpen te beschermen. Op enkele plaatsen krijgt het natuurlijke proces van landaan-groei weer alle ruimte, om nieuw en hoger gelegen land te creëren. Aan de westkant zorgt de groei van de duinrand voor bescherming van het achterland

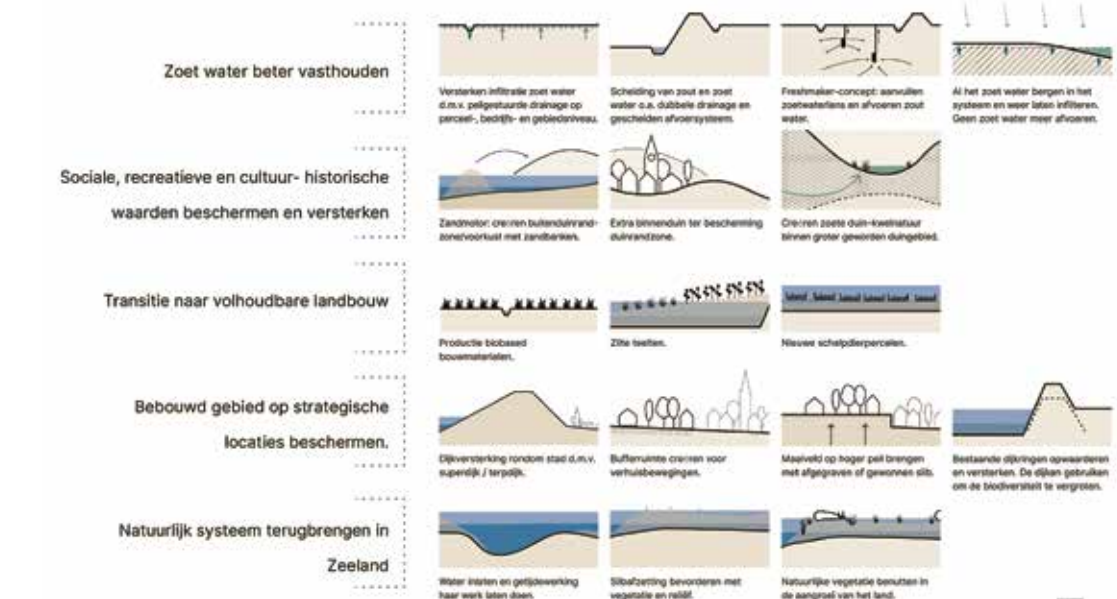
en een betere beleving van het kustlandschap. Zo is Midden-Zeeland in de toekomst een klimaatrobuuste regio, met een sterke identiteit en een vernieuwd economisch profiel. Een regio waar duurzame recreatie en natuurontwikkeling leiden tot een aantrekkelijk woonklimaat. Om hier te komen is een vernuftig samenspel nodig tussen natuurlijke processen en technisch ingrijpen, waarbij de laatste ter ondersteuning is van die natuurlijke processen. Omdat natuurlijke processen leidend zijn, is een vaststaand eindbeeld ondenkbaar en dus is deze strategie bij uitstek dynamisch. Daarom is een set maatregelen bedacht die ondanks de vele onzekerheden en de lange termijn tot passende antwoorden leiden. Om dit te illustreren is voor zes deelgebieden een uitwerking gemaakt. In sommige is het technische spoor dominant, in andere gebieden zijn natuurlijke processen leidend.

De zoetwaterbuffer van Beveland

Op de hooggelegen rug die van oost naar west door het landschap van Zuid-Beveland loopt, kan zoet water worden vastgehouden – onder andere voor de landbouw. Ook liggen in dit gebied gemeenschappelijke gronden voor boeren die elders in Midden-Zeeland tijdelijk grond afstaan ten behoeve van landaanwinning.

De duinrandzone van Walcheren

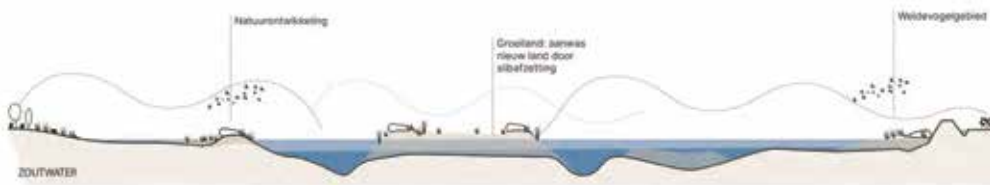
Inspeland op de stijging van de zeespiegel wordt de Walcherense duinenrij verbreed met binnen- en buitenduinen. Daarnaast wordt gewerkt aan een voorkust, zoals de versterking van de zandplaat Banjaard. Zo ontstaat een getrapte verdedigingslinie aan zowel de Noordzezijde als de binnelandse zijde van een waterrijk Walcheren én neemt het recreatieve areaal toe. Door bredere en hogere duinen voorziet een zoetwaterlens in schoon drinkwater en zorgt zoete kwel voor waardevolle zoetkwalvevegetaties.

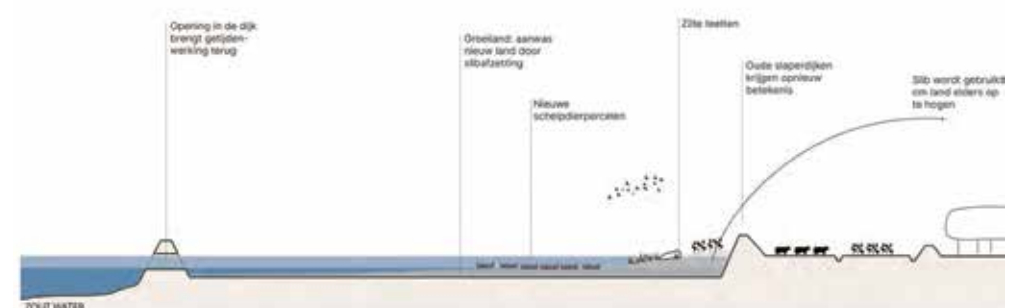
De strategie biedt tactisch maatwerk per deelgebied.

Op Walcheren wordt het zoute water langzaam terug gebracht, zodat landaanwas kan plaatsvinden. Processen van geulvorming en slibafzetting worden gestimuleerd.

In dynamische polders wordt gebruik gemaakt van dubbele dijken. Via een opening in de primaire dijk komt zout water naar binnen. Een tweede dijk - een oude slaperdijk - houdt het water tegen. Hier kan via slibaanwas land aangroeien. De eerste dynamische polders bieden volop ruimte voor experiment, om traditionele en nieuwe teelten te laten bijdragen aan een circulaire en biobased economie.

Klimaatadaptieve steden

Om de Zeeuwen een veilige en aantrekkelijke woonomgeving te bieden, komt rond de steden een brede dijkzone. Ze krijgen als het ware een ruimere jas, met groene woonmilieus. Aan de buitenzijde van de dijken graast vee en liggen recreatieve routes, maar ook de binnenkanten bieden plek aan wandel- en fietspaden.

Waterrijk Walcheren

Als de brede duinrandzone is gerealiseerd en de steden zijn beschermd, is het tijd om water langzaam terug te brengen in Walcheren. Door de stroming komt meer slib in het systeem waardoor landvorming kan plaatsvinden. De getijdenwerking van de Noordzee brengt bovendien weer dynamiek, waardoor een rijk natuurgebied ontstaat.

Dynamische dijken

Zogenoemde 'wisselpolders' rond het Veerse Meer en aan de zuid- en oostzijde van Zuid-Beveland hebben dubbele dijken. In de primaire dijk zit een opening waardoor water binnenstroomt, de tweede 'slaperdijk' houdt het water alsnog tegen. Het water van de Westerschelde bevat veel slib dat zich in deze dynamische polder afzet. Zo 'groeit' het land met nieuwe vruchtbare grond. De condities veranderen door de tijd: eerst groeien er schelpdieren, dan zijn natte en zilte teelten mogelijk en weer later droge zilte teelten en rijke natuur. De inlaat bij Walcheren zorgt dat bij het Veerse Meer voldoende slib beschikbaar komt.

De experimenteerpolder

Een van de eerste wisselpolders ligt op Noord-Beveland. Hier experimenteren boeren, kennis-

instellingen en pioniers met nieuwe manieren om de vruchtbare bodem zo goed mogelijk te benutten. Niet langer wordt enkel en alleen geproduceerd voor de voedselketen - zowel traditionele als nieuwe teelten dragen bij aan een circulaire en schone biobased economie. Ook de bouwsector is een afzetmarkt.

Zeeland, Zoutland, Groeiland is een kansrijke strategie, maar raakt veel sentimenten en belangen. Aandacht voor sociale acceptatie en wenselijkheid is dus essentieel. Daarom gaan gemeenschappen en partijen op zoek naar gedeelde waarden en belangen. Om een breed publiek te bereiken is het van belang om samen te werken met sleutelfiguren. Vele - zo niet alle - belanghebbenden in Midden-Zeeland worden geraakt door de veranderingen die deze strategie met zich meebrengt. Vanwege de complexiteit en omvang ligt een vorm van netwerksturing het meest voor de hand. Daarom worden zoveel mogelijk overheden, organisaties, bewoners, boeren en ondernemers uitgenodigd om gezamenlijk vorm te geven aan de strategie. Om systeemwerking te borgen is het van belang dat één partij leidend is - in dit geval de (provinciale) overheid. Samenwerking en kennisdeling vormen de basis voor de benodigde innovatie. Het biedt nieuwe mogelijkheden voor al aanwezige partijen en trekt nieuwe partners naar het gebied.

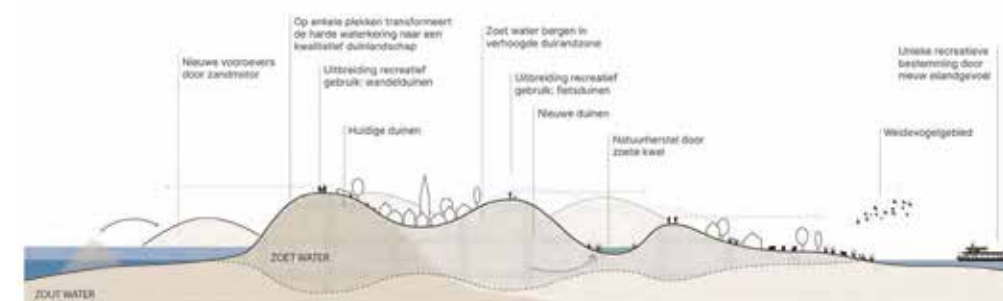
Zo ontstaat op organische wijze een bijzonder vestigingsklimaat.

Scan de QR-code en bekijk de video-toelichting.

Het duinlandschap wordt verbreed en vergroot. Dit biedt kansen voor nieuwe natuur, kleinschalige recreatie en zoetwaterberging.

EERSTE PRIJS MIDDEN-ZEELAND

Een ontdekkingsreis naar nieuw Zeeland

Bureau B+B stedenbouw en landschapsarchitectuur,
RO&AD Architecten, NIOZ

Het beraad voor Midden-Zeeland ging vooral over het wezen van ontwerp onderzoek. Sterker nog, over de positie die ontwerp inneemt in de aanpak van actuele maatschappelijke opgaven. Die vraagstukken zijn vaak zo complex dat een brede en multidisciplinaire blik, systeembenken en creativiteit nodig zijn om tot haalbare en geloofwaardige vergezichten te komen. Op papier, zo meent de jury, dé kenmerken van een goed ontwerp (of goede ontwerpers).

In de praktijk blijkt die betekenis van ontwerp nogal eens onbegrepen. Ontwerp staat voor velen nog altijd gelijk aan het maken van plannen, eindbeelden en kaarten. Stuk voor stuk producten die precies laten zien hoe het landschap er straks uit zal gaan zien. Die kenschets van ruimtelijk ontwerp is achterhaald. Maar nog altijd blijkt de vakwereld niet in staat om de samenleving uit te leggen dat de tekeningen en verbeeldingen die ontwerpers opleveren geen blauwdrukken zijn, maar instrumenten om mogelijke en soms onvoorstelbare toekomst voorstelbaar te maken. De jury wil benadrukken dat ontwerpbeelden in dit soort trajecten bedoeld zijn om het gesprek over de toekomst op gang te brengen en het denken los te wrikken. Ontwerpend onderzoek gaat over het verkennen van ongebaande paden en het op tafel brengen van nieuwe inzichten. Of zoals procesbegeleider Cees Anton de Vries schreef in een notitie: ‘Ontwerpers gaan mee op reis, om onderweg grip te krijgen op de problemen en het systeem te doorgronden. Vervolgens maken ze zichtbaar (door verbeelding) waar keuzes en maatregelen toe kunnen leiden.’

84

Die ontwerpreis is kenmerkend voor de twee inzendingen die in Midden-Zeeland uiteindelijk streden om de winst. Het ‘pad dat we met zijn allen moeten bewandelen om de transitie aan te gaan’ wordt door het team achter EEN ONTDEKKINGSREIS NAAR NIEUW ZEELAND omschreven als een ‘rouwcurve’. Daarin nemen we eerst afscheid van hoe we altijd hebben gehandeld en de daarbij behorende oplossingen. Vervolgens worden we langzaam voorbereid op een situatie waarin systeemherstel leidend is en het meebewegen met de natuur en het water de norm. De makers van ZEELAND, ZOUTLAND, GROEILAND spreken in dit verband van een cultureel spoor waarlangs de geesten rijp worden gemaakt voor een Midden-Zeeland dat straks zowel zoet als zout is en waar het water de drijvende kracht is. Dat toekomstige zoute Zeeland verkennen zij aan de hand van uiteenlopende maatregelen die de komende eeuw verschillende opgaven het hoofd moeten bieden. Ze gaan daarbij steeds uit van combinaties van natuurlijke processen (zoals sedimentatie en getijdenwerking) en technische interventies. Denk aan zoetwaterbuffers op de hoge rug van Beveland, een bredere duinenrij op Walcheren en klimaatadaptieve steden en dorpen. Maar ook zogenoemde wisselpolders waar het land via opslibbing meegroeit en een scenario waarbij Walcheren geleidelijk onder water komt te staan. De jury is onder de indruk van het heldere voorstel. De onderliggende principes zijn goed uitgewerkt, de wisselwerking tussen natuur en techniek beloftevol en de ingrepen voorstelbaar en legitiem. De grootste twijfel zit ‘m in de stelligheid waarmee de uitkomsten gepresenteerd worden. Als dit een verkenning is van een mogelijke toekomst, als dit de verbeelding is van een reis die je samen doorloopt, dan ogen de beelden en voorstellen te permanent. Te heftig ook. Het team laat meermaals weten dat nog veel onzeker is, maar die indruk wordt niet altijd gewekt. Met name het beeld van 2100 – waarin Walcheren wordt voorgesteld als een waterrijke archipel – roept grote twijfels op. Het kan weliswaar zo gaan, maar er zijn talloze andere varianten denkbaar. De jury had liever gezien dat op basis van het technische en natuurlijke spoor per deelgebied was uitgewerkt welke varianten de komende eeuw denkbaar en kansrijk zijn.

En daarin zit precies het verschil met EEN ONTDEKKINGSREIS NAAR NIEUW ZEELAND, de inzending die tot regionale winnaar is uitgeroepen. Bij dit team is de reis met de onbekende bestemming voelbaar en is het scenariodenken explicieter aanwezig. Dat blijkt al uit het laatste beeld over een mogelijk Midden-Zeeland in 2100. Ook dan staat Walcheren grotendeels onder water, maar de bijbehorende boodschap is klip en klaar: dit staat u mogelijk te wachten bij meer dan anderhalve graad temperatuurstijging, maar als dit een brug te ver is, is het aan ons allen om dat te voorkomen.

Ook in deze inzending is systeemherstel het uitgangspunt. Dit is vertaald naar een helder tijdspad met dito ruimtelijke ingrepen en verbeeldingen. Het principe van *reversed engineering* waarbij de jongste dam als eerste verdwijnt en de jongste polders als eerste worden ‘opgehoogd’, wekt vertrouwen. Het resultaat is een verdeling in vier fases die geleidelijk doorlopen worden en die afhankelijk van condities, ontwikkelingen en keuzes steeds tot andere uitkomsten kunnen leiden. Een eerste schot voor de boeg ligt nu voor deze Eo Wijersprijsvraag op tafel en het is opvallend hoe spannend de inzenders dat zelf vinden. Ze beseffen dat de ‘ontwerpreis’ heel anders had kunnen verlopen, zeker als ze met de Zeeuwen zelf op pad waren gegaan. Om dit punt kracht bij te zetten, stoppen ze na de presentatie hun inzending in een papierversnipperaar. De jury heeft begrip voor dit bijzondere standpunt, maar raadt het team aan om de voor deze prijsvraag behaalde resultaten toch te behouden. Juist omdat de maatregelen en beelden hout snijden. Tegelijkertijd moedigt ze het team aan om de reis zeker opnieuw te maken en roept ze de regionale opdrachtgevers op om hiervoor de juiste omstandigheden te creëren. Zo’n ‘reis’ kan en mag niet op een paar avondjes in kleine zaaltjes worden afgelegd. In plaats daarvan is een langjarig atelier nodig, met budget en een mandaat. Zodat de ontwerpers als volwaardige reisgenoten de Zeeuwen kunnen vergezellen op hun verkennings-tocht naar de toekomst.

Door de oogharen bezien voldeed ook de derde en laatste inzending ZEELANDIA aan alles wat hierboven besproken is. Het team stelt vast dat ontwerpend onderzoek nodig is om grip te krijgen op complexe vraagstukken, onzekerheden en economische en maatschappelijke tendensen. Pas dan kun je, aldus het ontwerpteam, stap voor stap verkennen hoe een mogelijke toekomst voor Midden-Zeeland eruitziet. Omdat je zo de wensen van bewoners scherp in beeld krijgt en voorkomt dat kortetermijndenken en ad-hocprojecten het landschap wel veranderen, maar geen oplossingen bieden voor de vraagstukken waarmee de regio kampt. Het is dan ook jammer dat in weerwil van deze sterke premisse de ideeën die het team presenteert soms ad-hoc en onsamenhangend aandoen. Terwijl sommige onderdelen, zoals een nieuwe stad aan het Sloe, op sympathie van de jury kunnen rekenen. De jury constateert dat de inzending onvoldoende antwoord geeft op de opgaven die voor deze prijsvraag zijn gesteld en plaatst serieuze kanttekeningen bij de argumentatie voor het versmallen van de Westerschelde en het plaatsen van een energie-eiland in de monding. Tot slot is het jammer dat het kansrijke en relevante concept van de superdelta – waarin de rivieren weer vrij naar zee stromen en de reden waarom het plan in ronde 1 was geselecteerd – niet is uitgewerkt. Daardoor blijft onduidelijk wat de consequenties zijn van een dergelijke denkrichting voor de inrichting en beleving van het Midden-Zeeuwse landschap.

85

Naar een nieuwe comfortzone

Teun van den Ende en Steven Slabbers

Inleiding

Het thema van de 12^e Eo Wijersprijsvraag *Waar Wij Willen Wonen* straalt zowel een hang naar het verleden als een verlangen naar de toekomst uit. Het verwijst naar het Verkade-album uit 1937 – *Waar wij wonen* – van Jac. P. Thijsse. In zijn inleiding beschrijft Thijsse de schoonheid van Nederland. ‘In de volgende hoofdstukken willen wij trachten tot die waardering te geraken en verzoening te zoeken.’

Hoe gaan we om met die schoonheid in een tijd waarin de opgaven zich steeds verder opstapelen en de veranderingen steeds sneller gaan? Hoe verhoudt het toekomstige land – waar wij willen wonen – zich tot het oude land waar we zo vertrouwd mee zijn? Hoe voorkomen we dat we de waardering voor ons land verliezen en verzoenen we ons met dat nieuwe land, dat anders zal zijn dan het huidige land, maar waarin de Verkade-albumplaatjes nog vagelijk zullen doorklinken?

Zoals Thijsse het Nederland van 1937 beschrijft aan de hand van de verschillende regio's, zo verdiept ook de 12e Eo Wijersprijsvraag de vraag ‘waar wij willen wonen’ aan de hand van een aantal regio's. De vier prijsvraagregio's leverden elk verschillende accenten aan. Onder de paraplu van de hoofdvraag boden zij aanknopingspunten en mogelijkheden om vergezichten te schetsen, onvermoede verbanden te leggen én concrete voorstellen te doen waar morgen mee kan worden begonnen.

Net als in 1937 kenmerkt Nederland zich nog altijd door haar verscheidenheid. In het type landschappen, in de opgaven die er spelen en vooral ook in de mensen die het landschap maken. Het aantal ruimteclaims is echter enorm toegenomen, waardoor we kritischer moeten zijn op hoe we de ruimte aanwenden. Dat heeft geleid tot scherp gescheiden ontwikkelingen. Van de ontspannen manier waarop landbouw en natuur verweven waren, is bijvoorbeeld niets meer over.

De natuur wordt ontwikkeld in het Nationaal Natuur Netwerk op 26 procent van ons landoppervlak. Daarbuiten ligt het primaat bij de landbouw.

Binnen die landbouw hebben grote verschuivingen plaatsgevonden. Niet alleen in het karakter ervan (denk aan schaalvergroting, specialisatie en intensivering) maar ook in de eigendomssituatie en de afhankelijkheid. De boer(in) is steeds meer afhankelijk van zijn/haar contracten met banken, de afnemende bedrijven en de verwerkende industrie. Ook neemt het individueel eigendom onder de boeren snel af. Steeds meer grond komt in eigendom bij een steeds kleinere groep, vaak internationaal opererende, eigenaren. Dat zet de band tussen de boer en het landschap onder druk.

Waar wij willen wonen, maar wie zijn 'wij'?

Alvorens dieper in te gaan op de inzendingen, is het belangrijk om te signaleren dat de Nederlandse samenleving niet meer die agrarische samenleving van weleer is. Woonden in 1937 nog veruit de meeste mensen op het land, inmiddels woont 74 procent van de bevolking in stedelijke regio's. Daarbij is het aantal inwoners toegenomen van 6,5 miljoen in 1937, naar 17,5 miljoen in 2023. Buitenlandse migratie is voor de demografische ontwikkeling een belangrijke factor. Talloze mensen ontvluchten vanwege armoede, oorlog of klimaatverandering hun thuisland en zoeken hun heil in ons land. Ook veel Nederlanders verlaten hun geboortegrond om zich elders in het land te vestigen. Los daarvan vergrijst Nederland in hoog tempo. Die demografische ontwikkelingen hebben hun weerslag op hoe we het land beleven en willen benutten. Nu de meeste Nederlanders niet meer op het land wonen, is voor hen ook de betekenis van dat land veranderd van primaire bron van inkomsten naar een decor waar je bijvoorbeeld je vrije tijd besteedt.

Dat betekent iets voor hoe men de leefomgeving ervaart. Schrijfster Hella Haasse zei ooit in een bespreking van haar roman *Oeroeg*: 'Het landschap van onze jeugd is het stof waaruit we zijn geweven.' Wie in de Achterhoek is geboren zal iets anders voelen bij de open polder dan degene wiens wieg in Flevoland heeft gestaan. Dat geldt wellicht in nog sterkere mate voor nieuwe Nederlanders uit Turkije, Syrië of Oekraïne. Aan planvorming voor toekomstige generaties is de vraag verbonden welk beeld we ons vormen van de toekomstige samenleving. En welk beeld we hebben van de wensen van de diverse bevolking ten aanzien van de inrichting en het gebruik van het land. Nadenken over ons toekomstige landschap dwingt dan ook tot nadenken over de samenleving van de toekomst. Dat begint bij de vraag: wat voor samenleving zijn we en wat voor samenleving willen we zijn? Dit maakt ontwerpogaven niet alleen ruimtelijke, maar ook maatschappelijke vraagstukken.

Breed palet

Hoe regio's er in de toekomst uitzien en hoe ze functioneren zijn centrale vragen in elke Eo Wijersprijsvraag. Specifiek voor deze 12^e editie stond de vraag centraal hoe we bodem, lucht en water weer tot leven brengen. Alle inzendingen schetsen daarvoor verschillende en soms vergaande strategieën. In het brede palet zitten behalve voor de opdrachtgevende regio's, ook lessen voor andere regio's in het land. De transitievragen spelen elders immers op vergelijkbare manieren. De drie volgende paragrafen voorzien de oogst van de prijsvraag van commentaar en duiding. Maar wat valt er in hoofdlijnen per regio op? In de Rijn-Maasmonding en Midden-Zeeland adresseerde elk team de urgente vraag hoe het land te beschermen tegen stijgend water. De meeste ontwerpogaven kozen ervoor mee te bewegen met natuurlijke processen. In de Achterhoek leidde de vraag tot historische verdieping naar de zeggingskracht van het landschap met daarin de dorpen en buurtschappen als culturele dragers. En in Oostelijk Flevo-

Wat voor een samenleving zijn we en wat voor een samenleving willen we zijn? Dit maakt ontwerpogaven niet alleen ruimtelijke, maar ook maatschappelijke vraagstukken.

land, ten slotte, zetten de teams juist in op hernieuwde relaties tussen de kernen en het landelijk gebied, om zo de aanblik en de identiteit van het landschap een impuls te geven.

De meeste ontwerpogaven beginnen hun betoog op basis van analyses en inzichten van de landschappelijke kenmerken van de regio in kwestie. Uit de daaropvolgende ontwerpogaven blijkt vaak dat zij stelling nemen tegen de gevolgen van onze huidige levensstijl op de ruimtelijke inrichting van ons land. Al blijft die aanname vaak impliciet. Vaak zonder het hardop te zeggen, verwerpen ze wel degelijk de huidige *laissez-faire* houding die het landschap voor lief neemt, in plaats van het te respecteren. De ecologische kwaliteit laat veelal sterk te wensen over en in veel gebieden is het economisch functioneren van het buitengebied ronduit problematisch.

Dat deze houding impliciet blijft, is misschien het gevolg van de jarenlange polemiek in de vakgemeenschap om ontwikkelingen die het landschap ontsieren, af te keuren. 'Heb jij dit besteld?', vroeg Adriaan Geuze over de talloze loodsen en bijbehorende infrastructuur die in polders en langs de snelweg verschenen. Hoe ongewenst ze ook zijn in landschappelijke zin, deze ontwikkelingen zijn het logische gevolg van onze behoefte om en masse spullen online te bestellen, waarvoor nu eenmaal distributiecentra nodig zijn. Ons uitdijende online consumptiegedrag, met miljoenen vakantiekiekjes, Tiktok-filmpjes en dergelijke tot gevolg, heeft datacenters nodig. Compleet met water- en energievoorzieningen. Willen we, in lijn met de hoofdvraag van de prijsvraag de natuurlijke balans herstellen, dan zullen we paal en perk moeten stellen aan deze ongecoördineerde ontwikkeling.

Hoewel ronkende statements tegen de status quo uitblijven, maken de inzendingen duidelijk dat in het landschap van de toekomst water en bodem opnieuw stuwende krachten zullen moeten zijn. Een aantal ontwerpogaven zoekt de inspiratie in gedeeltelijk herstel naar een situatie uit het verleden. Het lastige daarbij is dat de mens door de eeuwen heen flink in dat systeem heeft ingegrepen. Het is dan ook de kunst om niet naar één tijdperk terug te grijpen, maar vakkundig te parafaseren uit de landschapsbiografie. De meest overtuigende inzendingen weten deze historische leerlijn betekenis te geven door ze als voorzet te presenteren voor het aanpakken van transitieogaven die de toekomst zullen bepalen.

1. ADAPTIEVE PLANVORMING / HET LAND WAARIN WE STRAKS NIET MEER KUNNEN WONEN

Behalve de ruime aandacht voor cultuurhistorie van de regio's onderscheiden de ontwerpogaven zich met een diversiteit aan vakkennis. De combinatie van verschillende facetten van de leefomgeving levert samenhangende stappenplannen op die een andere toekomst voorstelbaar maken. Door die stappen in de tijd, ontstaan vergezichten die niet in steen gebeiteld zijn, maar adaptief. De inzendingen vormen daarom in de eerste plaats inspiratie hōe de verschillende ogaven in samenhang en in de tijd kunnen worden aangevloegen.

De trends zijn duidelijk, alleen het tempo waarin ze zich voltrekken is onzeker. We weten dat de zeespiegel stijgt en de bevolkingssamenstelling verandert, maar we weten nog niet hoe snel. We weten dat de omschakeling naar waterstof een volgende stap in de energietransitie kan zijn, maar het tijdspad dat daarbij hoort is nog onduidelijk. Veel inzendingen brengen in beeld hoe planning op basis van onzekerheden eruit kan zien. Geïllustreerd met kaarten, transitie-

schema's en perspectieven maken ze voorstelbaar hoe we vanuit de huidige duizelingwekkende veelheid van opgaven naar een ruimtelijk aantrekkelijk toekomstbeeld kunnen navigeren. Daarvoor is het nodig om verder in de tijd te kijken dan dat we gewoon zijn. Alleen zo kan in beeld worden gebracht hoe de verschillende ontwikkelpaden elkaar in de tijd op kunnen volgen. De stapsgewijze opzet toont op welke momenten en onder welke condities kan worden besloten om van ontwikkelpad te wisselen.

De inzendingen in de regio's Rijn-Maasmonding en Midden-Zeeland tonen aan waarom het verstandig is alternatieve strategieën nu al breed op hun merites te onderzoeken. Alles wat we nu ontwikkelen moet immers in de toekomst standhouden. De teams adresseren daarbij klimaatadaptatie als een cruciale opgave voor de ruimtelijke ontwikkeling. Zij stellen dat, hoewel we nog lang door kunnen gaan met het verzwaren van bestaande dijken, we op enig moment in de toekomst over moeten stappen op een andere, meer gedifferentieerde veiligheidsstrategie. Wanneer dat moment aanbreekt is nu nog niet duidelijk. Dat hangt af van de snelheid waarmee de zeespiegel stijgt en van eventueel aanvullende strategieën, zoals de ontwikkeling van een tweede kustlijn of zelfs het geheel afsluiten van de Noordzee. Maar het is aannemelijk dat we in de komende decennia al tegen de grenzen van het natuurlijk systeem aanlopen.

De inzendingen in laag Nederland laten zien dat hierop verschillende antwoorden mogelijk zijn. Meebewegen met het natuurlijk systeem of erop vertrouwen dat we met technische middelen de grenzen van dat systeem nog verder weten op te rekken. De spanning tussen deze twee benaderingswijzen klinkt luid door. Enkele plannen vertrouwen gedeeltelijk op het versterken of vervangen van waterkeringen of op de ontwikkeling van superdijken. Maar de meeste inzendingen kiezen ervoor natuurlijke systemen ruim baan te geven en de consequenties daarvan te aanvaarden.

90

Als je een eeuw vooruit kijkt, is een reset van een water- en bodemsysteem vanzelfsprekend, hoe moeilijk het nu ook voor te stellen is. Het steeds vaker aanpassen van keringen aan nieuwe condities heeft immers steeds heftiger ingrepen tot gevolg. Dat houden we economisch, maar ook technisch en mentaal, waarschijnlijk niet lang meer vol. Sommige ontwerpteam zien vergaande technische oplossingen echter nog wel als onderdeel van een gedifferentieerde veiligheidsstrategie. Daarin gaat Rotterdam Waterstad 2100 het verst. In deze inzending wordt de stadsregio Rotterdam, het meest intensief bewoonde gebied, optimaal beschermd. In andere gebieden wordt een hoger overstromingsrisico geaccepteerd.

Alle inzendingen in laag Nederland tonen vergaande ruimtelijke consequenties. Zo ook de inzendingen Zeeland, Zoutland, Groeiland en Een ontdekkingsreis naar nieuw Zeeland. Zij schetsen beiden een (verre) toekomst waarin delen van het voormalig eiland Walcheren weer aan het water worden prijsgegeven. Daarbij blijft het oorspronkelijke basispatroon met landgoederen in de Manteling en kreekruggen en poelen in de polder nog lange tijd manifest. En zo verwordt 'het land waar wij willen wonen' tot 'het land waar wij niet meer kunnen wonen'.

Kritische noten:

De ruimtelijke effecten zijn spectaculair en zetten aan tot nadenken. Toch leveren de strategieën niet als vanzelfsprekend gebieden op die interessant zijn om in te vertoeven. Als je in de beste traditie van de Eo Wijersprijsvraag de lat hoog wilt leggen, dan zou je de waterbouwkundige traditie van Nederland ter inspiratie kunnen nemen. Kijk bijvoorbeeld eens naar de Nederlandse werelderfgoederen van Unesco. De Amsterdamse grachtengordel, de molens bij Kinderdijk of droogmakerij De Beemster. Op elk van deze plekken is met technisch vernuft een fraai landschap ontstaan. Aan de basis van het ontwerp van deze gebieden

stond een sterk toekomstgerichte houding, een sterk ambacht en inventiviteit.

Om dit niveau opnieuw te kunnen halen is het van belang de huidige grote technologische ontwikkelingen met nieuwsgierigheid tegemoet te treden. Denk aan de ontwikkeling van waterstof als energiedrager, innovaties op het gebied van mobiliteit en de ontwikkeling van data gestuurde landbouwmachines. Dit alles vraagt van ontwerpers een sterk ontwikkelgerichte houding, waarbij ze zich niet laten leiden door de vraag hoe de schade zoveel mogelijk te beperken, maar door de vraag welke nieuwe kwaliteiten ze kunnen ontwikkelen. Het gaat daarbij niet alleen om esthetische kwaliteit, maar ook nadrukkelijk om ecologische en economische kwaliteit.

Hoe kunnen stad en land zich zodanig ontwikkelen dat een hernieuwde positieve wederkerigheid tussen stad en land kan opbloeien?

2. (RAND)STAD – (NEDER)LAND / LANDBOUWTRANSITIE

De relatie tussen stad en land is de afgelopen decennia veranderd. Er wonen steeds meer mensen in de stedelijke regio's. Het land is ook niet meer primair voedselproducent voor de stad, maar in toenemende mate ook regenton van de stad, dynamo voor de stad, natuurparel bij de stad en uitloop-, uitreinen en uitfietsgebied voor de inwoners van de stad. De stedeling is daarmee meer dan voorheen medegebruiker van het land. En vraagt bovendien steeds meer van dat land.

91

Zoals de relatie tussen stad en land verandert, verandert op nationaal niveau ook de relatie tussen Randstad en regio. De onvrede over hoe Nederland vanuit de Randstad wordt aangestuurd, groeit. In het vormgeven aan de toekomst van Nederland staat de ontwikkeling van de Randstad centraal. Zij die niet aan de Randstad verbonden zijn, voelen zich steeds meer het ondergeschoven kindje. Zo lijkt tweespalt te ontstaan tussen Randstad en regio, terwijl de Randstad ook voor de regio van cruciale betekenis is. Hier treft men de stedelijke massa met een gevarieerd en hoogwaardig aanbod van culturele, educatieve en medische voorzieningen. Omgekeerd zijn gebieden als de Achterhoek, Groningen, Limburg en Zeeland natuurlijk ook van betekenis voor Randstedelingen. Hier wordt, net zo goed als in de Randstad, aan de toekomst van ons land gewerkt. Bovendien vormen het ideale gebieden om dichtbij huis toch in een andere omgeving te kunnen vertoeven. Hoe kunnen stad en land zich zodanig ontwikkelen dat een hernieuwde positieve wederkerigheid tussen stad en land kan opbloeien? En waarbij de stad van de nabijheid van het land profiteert en het land baat heeft bij de nabijheid van een kapitaalcrachtig afzetgebied?

In de regio's tekenen de maatschappelijke spanningen zich af op verschillende thema's. Dat kunnen thema's zijn die op nationaal of wereldniveau spelen, zoals de klimaatcrisis of de woningnood. De mate van de maatschappelijke onrust is gekleurd door regionale condities. De veelheid aan invalshoeken

(burger, bedrijfsleven, publiek belang) is in de prijsvraag geïntegreerd door het opdrachtgeverschap bij meerdere partijen te beleggen. Van *economic board* tot waterschap, van natuurorganisatie tot havenbedrijf. Het betrekken van zoveel mogelijk betrokkenen, is een startpunt om positieve wederkerigheid te kunnen ontwikkelen.

De inzendingen brengen het belang van de regio voor het voetlicht, door niet de Randstad maar de samenleving als vertrekpunt te nemen. Dat lijkt met name in de Achterhoek en in Midden-Zeeland heel verstandig. Zo zijn veel Zeeuwen intuïtief geneigd top-downplannen te diskwalificeren als die onvoldoende rekenschap geven van de jarenlange strijd tegen het water. Die spanning was in een regioatelier in het kader van de Eo Wijersprijsvraag voelbaar. Welk type gesprek voer je met burgers en ondernemers wier standpunten tot gevolg kunnen hebben dat noodzakelijke transities langzamer verlopen of zelfs onmogelijk worden? En kunnen bestuurders vat krijgen hierop door gebruik te maken van de inzendingen van de Eo Wijersprijsvraag?

Om dit ontwerp te laten onderzoeken staat het stikstofdossier en de daaraan gekoppelde verduurzaming van de landbouw centraal in de prijsvraag. Die kwestie is in heel Nederland bijzonder urgent. Het vastlopen van het stikstofbeleid heeft immers harde grenzen opgeworpen op het gebied van bouwen, mobiliteit en bovenal landbouw. Inmiddels blijkt de opgave om de stikstofuitstoot te reduceren goed te kwantificeren, de piekbelasters in de landbouw en de industrie zijn in beeld. De boerenprotesten en de uitslag van de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2023 hebben het maatschappelijk verzet tegen de aanpak aangetoond. In plaats van Haagse bemoeienis willen bewoners meer regie over hun landschap, terwijl de politiek het tegenovergestelde bewerkstelligt. Daarom zullen burgers en ondernemers de vraag blijven stellen *what's in it for us?* – een vraag die ook veel bestuurders in de regio's bezighoudt.

De inzendingen werpen de vraag op of de stikstofproblematiek wel een ruimtelijke opgave is. Feit is wel dat de traditie in veel regio's gekenmerkt is door landbouw en overheidsingrijpen alleen al daarom gevoelig ligt. De inzendingen onderstrepen niettemin dat een belangrijke sleutel in het terugdringen van de stikstofdepositie ligt in de verduurzaming van de landbouw. Daarbij lijken er twee denkrichtingen te bestaan. De uitersten worden gevormd door de inzending Aardkundig Fundamentalisme (Achterhoek) die inspiratie vindt in hoe de landbouw in het verleden heeft gefunctioneerd. Anderzijds verbeeldt de inzending Flevotoop (Oostelijk Flevoland) het sterkst de kansen die de technologische vernieuwing biedt, door nadrukkelijk de vlucht naar voren te kiezen, in aansluiting op het pionierskarakter van de landbouwpolder.

De grond mag dan bij een beperkte groep in eigendom zijn, de ruimte behoort toe aan de gemeenschap als geheel.

Kritische noten:

Op het gebied van landbouwhervormingen gaan de inzendingen veel minder ver dan op het gebied van waterveiligheid. Terwijl de inzet van datagestuurde landbouwmachines die gewassen kunnen herkennen een ruimtelijk fijnmazige landbouw mogelijk maakt die kan leiden tot interessante en meer kleurrijke landschappen. Daarbij wordt geen druppel water, meststof of gewasbeschermingsmiddel te veel gegeven, zodat dit niet langer in het grondwater terecht komt. Door de inzet van drones worden eventuele ziekten en tekorten veel eerder gesignaleerd, waardoor er efficiënter kan worden ingegrepen. Ook de aanblik van landbouwgebieden wordt niet op zijn kop gezet. De koe staat in veel inzendingen nog in de wei, terwijl die op termijn plaats moeten maken voor bijvoorbeeld gewassen. Denk aan de ontwikkeling van moerasbos of de teelt van grote grassen. Boeren kunnen daarmee leverancier worden van grondstoffen in de bouw (isolatiemateriaal en meubelplaten) die letterlijk in de streek geworteld zijn. Zo kan het land waar wij willen wonen ook het huis voortbrengen waarin wij gaan wonen. Twee inzendingen pakken dit perspectief op – Naoberschap met een grensoverschrijdende blik (Achterhoek) en Zeeland, Zoutland, Groeiland. Maar aan het doorrekenen van de mogelijke opbrengsten hebben de teams zich niet gewaagd.

3. EEN RUIMTELIJKE ÉN BESTUURLIJKE OPGAVE

Bijna alle inzendingen gaan in hun zoektocht naar mogelijke strategieën voor het land waarin we willen wonen verder dan alleen ruimtelijke inrichtingsmaatregelen. Minstens zo belangrijk lijkt het sentiment om de burger weer grip te bieden op de ontwikkeling van het landschap, om zo de al dan niet vermeende kloof tussen stad en landelijk gebied te dichten. De grond mag dan bij een beperkte groep in eigendom zijn, de ruimte behoort toe aan de gemeenschap als geheel. Niet alleen de grondeigenaren, ook de eigenaren van de ruimte moeten daarom bij de besluitvorming betrokken zijn. Dit vraagt een collectieve besluitvorming waarbij ook de 'gewone burger' zich gehoord en begrepen voelt. Op die manier is het denken over het land van morgen niet alleen een ruimtelijke, maar nadrukkelijk ook een bestuurlijke opgave.

Verschillende inzendingen zoeken naar wegen om stad en land, boer en burger op een nieuwe manier met elkaar te verweven. De inzending Operatie Landschap (de Achterhoek) stelt het heruitvinden van eigenaarschap het meest centraal. Een nieuwe vorm van collectief beheer, inspraak en overleg moet het 'scheppen van land' opnieuw in de handen van burgers brengen. Het doel van de operatie is een omkering van het huidige systeem waarin veel boeren zich genoodzaakt zien de grond uit te putten.

Het is geen toeval dat dit voorstel in de Achterhoek is ontstaan en de verbondenheid met de streek een belangrijk uitgangspunt vormde. Alle drie de inzendingen maken duidelijk dat de regionale identiteit een centrale vraag vormt bij het in balans brengen van economische belangen en de aanblik van het landschap. Het gevoel van eigenaarschap kan daarmee worden versterkt. In Oostelijk Flevoland speelt overigens een soortgelijke vraag, alleen is het daar eerder een kwestie van het heruitvinden van de regionale identiteit omdat die regio een minder uitgesproken traditie heeft dan in de Achterhoek.

Kritische noten:

Zijn nieuwe organisatievormen voor zeggenschap over en verantwoordelijkheid voor het landschap kansrijk? Hoewel het logisch is om besluitvorming meer op regionale voorwaarden te ijken, met het water- en bodemsysteem als fundament, kleven er ook praktische bezwaren aan. Stel je voor dat het regionaal bestuur de aanpak van de grote opgaven echt mét, in plaats van uit hoofde van burgers zou aanvliegen. Dan ontstaan meteen vragen op hogere schaalniveaus. Kunnen we bijvoorbeeld van regionaal georganiseerde groepen verwachten dat zij de nationale klimaat- en energiedoelen realiseren? Moeten netbeheerders met elke regio nieuwe afspraken maken? Zijn nationale natuurnetwerken op regionaal niveau effectief aan elkaar te verbinden?

De praktische ingrepen die nodig zijn om de crises op gebied van klimaat en ecologie het hoofd te bieden, kunnen de voorgestelde bestuurlijke vernieuwing weleens in de weg staan. De crises dwingen ons tot haast en sleutelen aan het bestuurlijk systeem zou weleens veel tijd kunnen kosten. Toch valt er veel te zeggen voor het onderzoeken van regionale vormen van zelfbestuur. Momenteel hebben veel Nederlanders het gevoel dat een duurzame levensstijl geen effect heeft op het grotere geheel. Dit levert geen urgentie op om het roer om te gooien en minder te consumeren of bijvoorbeeld niet meer met het vliegtuig op vakantie gaan. Een hogere mate van zelfbestuur zou dat gevoel weleens kunnen doorbreken.

Reflectie

Wat is er nodig om de oogst van de 12^e editie van de Eo Wijersprijsvraag een vervolg te geven in de praktijk? Behalve basisvoorwaarden zoals personele en financiële ondersteuning vanuit het Rijk en de provincie, is samenwerking het allerbelangrijkst. Dat begint met een vruchtbaar samenspel tussen specialisten en ontwerpers. Specialisten moeten relevante data aanleveren en voorkomen dat ontwerpers – in hun haast de wereld mooier te kleuren – nieuwe, onvoorziene problemen creëren. Een voldragen ontwerp vergt tijd, ook om oplossingen te checken op mogelijke schaduwkanten.

Dat tijd van belang is, illustreert dit voorbeeld. De aanleg van de Brouwersdam in het kader van de Deltawerken leidde er destijds toe dat het achterliggende Grevelingenbekken verzoette. De gehele zoutwatereconomie, gebaseerd op de teelt van kreeften, oesters en mosselen, was ten dode opgeschreven. Daarmee ging ook de sociaaleconomische structuur van de aanliggende gemeenschappen naar de Filistijnen. Bij de aanleg van de Oosterscheldedam wist men het tij nog net op tijd te keren door tijdens de aanleg alsnog de flexibele kering in de dam te integreren.

Bovenstaand voorbeeld toont ook aan dat de toekomst van ons landschap een onderwerp is dat veel burgers direct raakt en waar veel mensen zich direct bij betrokken voelen. Mogelijke schaduwkanten komen eerder naar voren met een goede communicatie en samenwerking tussen ontwerpers, bestuurders en bewoners. Dat blijkt ook uit de gretigheid waarmee bewoners naar informatie-avonden en inspraakbijeenkomsten komen als er veranderingen op stapel staan. Veel bewoners denken dat het landschap altijd zo is geweest en vooral altijd zo moet blijven. Het eerste is een misvatting, het tweede is niet mogelijk. Maar bij veel burgers is er angst voor verandering, angst voor het nieuwe landschap. Om te ontwerpen en te beslissen met de inbreng van bewoners van onze steden en regio's, is dus inlevingsvermogen nodig.

De meeste prijsvraaginzendingen geven hier blijk van in de vorm van een toegankelijke taal en beeldtaal. De ooghoogteperspectieven – naar voorbeeld van Jac. P. Thijsse – zijn een voorbeeld om ontwerpen meer tot leven te laten

komen. Die verbeeldingskracht is in de communicatie essentieel voor mensen die het lastig vinden plattegronden of technische tekeningen te lezen. Tegelijkertijd tonen de inzendingen optimisme en laten ze zien dat we geen angst voor het nieuwe landschap hoeven te hebben. Wanneer we de verschillende vraagstukken op een slimme manier combineren en opgaven samenbrengen kunnen er toekomstige landschappen ontstaan die zowel ruimtelijk als ecologisch en economisch oneindig veel interessanter zijn dan ons huidige landschap. En dat landschap kan zelfs geënt blijven op de historie van de regio.

De stapeling van opgaven waar we voor staan, vraagt meer dan ooit om een sterk ontwikkelgerichte attitude, waarbij we ons laten leiden door de vraag welke toekomstige mogelijkheden allemaal mogelijk zijn en welke nieuwe kwaliteiten daarbij kunnen worden ontwikkeld. De inzendingen blinken op conceptueel niveau uit door dit te onderzoeken en krachtig te verbeelden. Ze laten zich dan ook het beste karakteriseren als regionale strategische verkenningen en tonen daarmee het potentieel van ontwerpend onderzoek. Een vervolgstap is het toetsen van het ontwerpend onderzoek op realiteitswaarde en in zijn ruimtelijke doorwerking. Het onderzoek moet daartoe in alle fasen worden getoetst aan de wetenschap, bij de maatschappelijke partners en niet in de laatste plaats bij de burgers. Tot slot kunnen we er niet omheen dat we, burgers, bedrijfsleven en bestuurders, allemaal kunnen bijdragen aan het toekomstige Nederlandse landschap. Willen we de natuurlijke balans helpen herstellen, dan zullen we onze huidige levensstijl moeten heroverwegen. Bij het landschap van morgen hoort een economie die in voldoende welvaart voorziet maar ook ruimte maakt voor een nieuw fundament. Zo komen we op basis van gemeenschappelijke waarden die we (h)erkennen en koesteren, terecht in een nieuwe comfortzone.

Teun van den Ende (1982, Rotterdam) is zelfstandig schrijver, onderzoeker en adviseur op het gebied van architectuur, landschap en cultureel erfgoed.

Steven Slabbers (1956, Den Haag) is adviseur ruimtelijke kwaliteit en was als landschapsarchitect/oprichter van 1990 tot 2020 verbonden aan BoschSlabbers landschapsarchitecten.

Lessen van de 12e Eo Wijersprijsvraag

Deze prijsvraag gaat over de nieuwe opgaven waar regio's voor staan en de kracht van regionaal ontwerp. De deelnemende regio's vroegen ook om inspiratie en wenkende perspectieven. Na een terugblik met de jury, de essayisten en ons Comité van Aanbeveling kwam het bestuur tot een aantal inzichten die ook voor andere regio's, provincies en het Rijk relevant zijn en we daarom graag delen. Daarbij hebben we de recente aanbevelingen van het College van Rijksadviseurs (Zestien adviezen voor een waardevolle leefomgeving, augustus 2023) niet over willen doen. We denken enerzijds over een succesvolle procesaanpak om te komen tot krachtige ruimtelijke plannen op de regionale schaal en anderzijds over de noodzakelijke condities om deze planvorming mogelijk te maken.

Een succesvolle regionale procesaanpak

1.

VERBEELD DE URGENTIE. Neem regio's mee in de urgentie van de opgave door te laten zien hoe de toekomst eruit ziet wanneer er géén transitie in gang gezet wordt. Het zichtbaar maken van de nulvariant van ontwikkeling versterkt het draagvlak voor verandering. Zonder herkenning van de opgave zal transitie regionaal niet van de grond komen.

97

2.

ORGANISEER MEER STEL-DAT-VERKENNINGEN OP DE REGIONALE SCHAAL. De Eo Wijersprijsvraag is al een soort 'stel-dat-verkenning' waarin onderzocht wordt welke verschillende oplossingsrichtingen een urgente maatschappelijke opgave biedt. Verken verschillende opties voor en door regio's, gebaseerd op de kenmerken van het gebied. Het Rijk kan faciliteren.

3.

VERKEN ALTERNATIEVE SCENARIO'S EN KOM ZO (UITEINDELIJK) TOT GEDRAGEN PLANNEN. Gebruik ontwerpend onderzoek om de verschillende richtingen van verandering zichtbaar te maken. Op basis daarvan kan de maatschappelijke dialoog gevoerd worden. De consequenties van keuzes en dilemma's kunnen zichtbaar gemaakt worden, positief en negatief, ook op een grotere schaal dan regio's of provincies. Dit kan de basis vormen voor bestuurlijke afweging en besluitvorming.

4.

DURF NIEUWE LANDSCHAPPEN TE MAKEN. Landschappen zullen blijven veranderen, zeker als het bodem- en watersysteem weer meer sturend wordt. Beweging kan ook kansen bieden voor het vergroten van de kwaliteit van landschap en leefomgeving. Laten we niet teruggaan naar het verleden, maar de toekomst centraal stellen. Stuur op ontwikkelingen die geworteld zijn in de kenmerkende kwaliteiten van de plek.

5.

STRUCTUREER DE TRANSITIES IN HELDERE STAPPEN. Maak in beweging komen concreet en tastbaar door de aanpak te structureren in afzonderlijke acties, waarin de waarden, doelen en kenmerken van het gebied zijn benoemd. De landelijke winnaar van deze editie, Aardkundig Fundamentalisme, is een inspirerend voorbeeld.

De noodzakelijke condities

6.

HERSTEL REGIE OP LANDSCHAP. Op dit moment is een steeds groter deel van het landelijk gebied in handen van (internationale) investeringsmaatschappijen. Deze grootgrondbezitters maken het moeilijk om lokaal gewortelde transitiepaden in te slaan. We treffen ze zelden aan keukentafels. Regelgeving én handhaving, voor grondgebruik, natuurzones en boomsingels, CO₂-beperking en waterkwaliteit lijken onvermijdelijk.

7.

REKENEN: LAAT ZIEN HOE JE GELD KUNT VERDIENEN MET NIEUWE LANDSCHAPPEN. Het meetbaar maken van economische kansen moet hand in hand gaan met het meetbaar maken van meer natuur en landschappelijke kwaliteit. Veel ideeën over nieuwe teelten zijn nog onvoldoende getoetst of bekend. Combineer tekenen altijd met rekenen. Door bodem en water leidend te laten zijn gaat er veel meer lokale en regionale differentiatie plaatsvinden. Deze maatwerklandbouw kan nog steeds efficiënt en hoog technologisch worden georganiseerd.

8.

TEKENEN: FINANCIER ONTWERPEND ONDERZOEK. Zorg als overheden dat het ontwerpend onderzoek dat beargumenteert, verleidt, verbeeldt en consequenties tastbaar maakt ook financieel mogelijk is. Dit helpt om mythes te doorbreken en gedeelde perspectieven zichtbaar te maken.

9.

ZORG DAT DE GROTE TRANSITIEOPGAVEN POLITIEK ONVERMIJDELIJK EN MAATSCHAPPELIJK GEDRAGEN WORDEN. De grote transitieopgaven van deze tijd, waaronder natuurherstel/stikstofreductie en klimaatadaptatie die in deze prijsvraag centraal stonden, zijn te belangrijk voor het waarborgen van een leefbare aarde en de kwaliteit van de leefomgeving om in de politieke arena te worden vermalen. Zorg voor een procesaanpak in lijn met het Deltaprogramma, waarin de waterveiligheidsopgave door alle overheden gezamenlijk en in samenwerking met maatschappelijke organisaties is opgepakt, zonder dat politieke stammenstrijd een noemenswaardige rol speelde.

10.

STAD EN LAND KUNNEN EEN POSITIEF WEDERKERIGE RELATIE HEBBEN. Dit verkleint de polarisatie en vergroot de oplossingsruimte. Investeer daarom in instituties die de verbinding tussen stad en land versterken. Bijvoorbeeld een 'landschap' naast of als onderdeel van een waterschap, als een bureau voor ruimtelijke kwaliteit. Het meest praktische en inspirerende voorbeeld kan soms al bij de burens worden gehaald: in beeld brengen waar iedereen aan werkt en wat er in gang is gezet, is vaak al een enorme eyeopener. Het leidt tot bewustwording en de behoefte tot afstemming en inspiratie tussen steden, regio's en provincies.

Overige inzendingen

ACHTERHOEK

Jij bouwt mijn toekomst en ik die van jou
BVR ADVISEURS: Anouk Distelbrink, Maarten De Witte, Duco Kuijer & Amber Nederhand
WONINGCORPORATIE WONION: Gerrit Wassink, Niek Bennink & Barend Wassink

Groene Vingers Groene Hersens
FARO ARCHITECTEN BV
BNA: Hugo de Clercq & Arjenne van Berkum
FEDDES OLTHOF: Femke Visser & Yoran van Boheemen
Eric van der Kooij (BPD) & Dichter A. (wenst anoniem te blijven)

OOSTELIJK FLEVOLAND

Nieuw Nederlands Polderen. Trouw aan Flevoland?!
BRO: Renze van Och, Ruud Tak, Anouk Ruijters, Chiem Jacobs, Iris Blom, Daniëlle Bouwmans, Ronald de Mol

RIJN-MAASMONDING

Zoet Holland, Zout Zeeland. Daar willen we wonen!
ARCADIS NEDERLAND B.V.: Sjaak Punt, Marjan Den Braber, Tanya Huizer, Jelmer Cleveringa, Floris Groenendijk & Jorrit Van Zanden

100

[ge]WOON gelukkig in de BRHK
A.M. Thus (Thus Landschapsarchitectuur & Stedenbouw), ir. B.J.J. Taken (Coöperatie Landschapsplanning B.V.), ing. M.G.H. Zeillemaker (Phi Architectuur), ir. H. Büchi (Royal Haskoning DHV) & ing. A.F. van der Laan (BuroDwarsstraat)

Bouwen op 'goeie' gronden
STUDIO WISSING: Nico Wissing, Jurre Wissing & Joyce Schieven
SMARTLAND: Klaas Jan Wardenaar & Jana van Hummel
ARX ARCHITECTEN: Alfonso Wolbert & Bart Wolbert

Mud Spa Lely, Landschap van S-curves en innovatie
Michel Heesen (Michel Heesen architecture and landscape design)

MIDDEN-ZEELAND

101

4:4
NOHNIK: Jorrit Noordhuizen, Jorne van de Water, Thijs Poels & David Heusinkveld

Stroomopwaarts! Eén beek; één gemeenschap.
Douwe Strating (STUDIO DOUWE), Tom Thijssen, Hester Koelman, Lena van der Wal (C'MON), Henk van Ziel (Buro Hemmen), Karlijn Looman & Jet Schaap

Pioneering the future on biobased campus Dronen
ARCADIS NEDERLAND B.V.: Stefan van Leijsen, Arjan ter Harmsel & Wouter Schik

Zout Zeeland, Zoet Holland. Daar willen we wonen!
ARCADIS NEDERLAND B.V.: Sjaak Punt, Marjan Den Braber, Tanya Huizer, Jelmer Cleveringa, Floris Groenendijk & Jorrit Van Zanden

Grensls Zee-Land

COPIJN LANDSCHAPSARCHITECTEN: Hannah Honders, Saskia Bottenberg & Daan Laansma

omegazeedijk

Jingyi Dai (jd)

Wonen met de kracht van de eilanden

ROYAL HASKONING DHV: Erwin Stoffer, Laura Garcia Velandia, Yanjiao Wang, Maarten Schoenmaker & Hylke Broekema (Technische Universiteit Eindhoven)

Hoogtij(d)

IDVERDE ADVIES: Mieke Latijnhouwers, David van Uden, Anne Gortemaker, Aron Straver, Duco Bosma, Klaas Daalderop, Peter van Oosten, Mieke Latijnhouwers & Theresia van den Bogaard

Een toekomst vol energie

OKRA: Suzanne in t Veld, Rani Izhar & Rapa Surajas
REBELGROUP: Gert-Jan Fernhout
DELTARES: Arno Nolte & Mark Niesten

VIVA AB AQUA

ADVIESBUREAU HAVER DROEZE: Jeroen Heij, Kevin van Leeuwen, Dick Haver Droeze & Koos Iestra

Samen sterk

Georges Taminiau (b9)

De Scheldemonding als meervoudige ontwerppoging

CLUSTER LANDSCHAP & STEDENBOUW: David Verhoestraete, Joppe Dehandschutter, Han Qin & Anne Mulder

Colofon

Bestuur Eo Wijers

Annemiek Rijckenberg (voorzitter)
Koos Seerden (penningmeester)
Bert Harmelink
Ingeborg Thoral
Robin Wientjes
Daan Zandbelt
David van Zelm van Eldik

Comité van Aanbeveling

Sanda Lenzholzer
Jannemarie de Jonge
Joost Schrijnen
Hans Mommaas
Harry Boeschoten
Bert Boerman

Landelijke organisatie

Rosa Stapel

Communicatie

Jannemieke van Dieren
Connie van Rossum

Regionale organisatie

Marijn Hofstee, Dorien Boot, Aleid Diepeveen, Rene Buiting, Richard Krabben, Rik Gommers, Ronald van Ark en Louisa Remesal (Achterhoek)
Maureen Anema, Stijn Kuipers, Erwin Zwaan, Ingrid Rozie (Oostelijk Flevoland)
Marlies van der Maarel, Esmá Hoogendijk, Vera Konings, Katalin Szántó, Melany van Twuijver, Joke Schalk, Pieter Jacobs, Marc Eisma en Hans Heupink (Rijn-Maasmonding)
Alien Kok, Patrick Broekhuis, Marnix van Driel, Mirjam de Jong, Cees Anton de Vries en Paul de Beer (Midden-Zeeland)

Juryleden

Berno Strootman (voorzitter)
Mario Jacobs
Bregje van Wesenbeeck
Derk Loorbach (Rijn-Maasmonding)
Freek van Riet (Rijn-Maasmonding)
Eva Vriend (Oostelijk Flevoland)
Krijn Poppe (Oostelijk Flevoland)
Ellen Klein Gunnewiek (Achterhoek)
Hans Leeflang (Achterhoek)
Jan Willem Bosch (Midden-Zeeland)
Leo Adriaanse (Midden-Zeeland)

Tekst juryverslag & tekstbewerking inzendingen

Mark Hendriks

Essay

Teun van den Ende
Steven Slabbers

Redactie en eindredactie

Harry Harsema
Margot Limburg
Connie van Rossum
Rosa Stapel

Regioeelden

Achterhoek (pagina 6): 8RHK Ambassadeurs
Oostelijk Flevoland (pagina 28): Provincie Flevoland
Rijn-Maasmonding (pagina 44): Renier Koenraad
Midden-Zeeland (pagina 66): Edwin Paree
De foto's zijn bewerkt met Waterlogue Pro

Vormgeving

Daphne de Bruijn
Harry Harsema

Drukwerk

Modern

Oplage

2.200

© 2023

Eo Wijersstichting

www.eowijers.nl
in samenwerking met
Uitgeverij Blauwdruk
www.uitgeverijblauwdruk.nl
ISBN 978-94-92474-37-7

Deze publicatie is ook als bijlage verzonden met Blauwe Kamer 4/2023

Partners

De volgende partners maakten
de Eo Wijersprijsvraag 2022-2023 mogelijk:

Funding Partners

Rijksoverheid

stimuleringsfonds
creatieve industrie

Zuidwestelijke Delta

Kennispartners

Arcadis
College van Rijksadviseurs
Deltares
Hogeschool van Amsterdam
Planbureau voor de Leefomgeving
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Technische Universiteit Delft
Vereniging Deltametropool
Wageningen Universiteit en Research